

Parlamenteer Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir? 1960-1971 Dönemi

FAHRİ BAKIRCI¹

 ¹ Assoc. Prof. Dr., TOBB ETU, Faculty of Law

Özet

Bu makalede 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen Askeri Darbe ile 12 Mart 1971 tarihinde Askeri Muhtıra ile sonlanan dönemdeki siyasal krizlerin nedeni araştırılmakta ve bu krizlerin parlamenteer sistemin işleyişiyle bir ilişkisinin bulunmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu amaca ulaşmak için dönemi toptancı bir anlayışla incelemek yerine alt bölümler halinde bir çözümleme yapılmaktadır. Bu yolla her bir alt dönemin özgüllüğü ortaya konmakta ve her bir alt dönemde yaşanan siyasal krizlerin farklı nedenden kaynaklandığı gösterilmektedir. Böylece 2017 Anayasa değişikliğinin gerekçesi olarak kullanılan parlamenteer sistem=siyasal kriz eşitliğinin her bir alt dönem için farklı bir nedenle geçerli olmadığı 1960-1971 dönemi için gösterilmiş olmaktadır.

Anahtar kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, 12 Mart Muhtırası, Parlamenteer Sistem, Siyasal Kriz, Türkiye’de Hükümetler

Is the Parliamentary System the Cause of Political Instability? Period of 1960-1971

Abstract

In this article, the reason of the political crises in the period that ended with the Military Memorandum on March 12, 1971 from the Military Coup that accomplished on May 27, 1960 is investigated and it is tried to show that these crises do not have any relation with the functioning of the parliamentary system. In order to achieve this aim, instead of examining the period with a holistic approach, an analysis is carried out considering the sub-periods. In this way, the specificity of each sub-period is revealed and it is shown that the political crises experienced in each sub-period are caused by different reasons. The rationale for the 2017 constitutional amendment is the equality of the political crisis=parliamentary system. Thus it will be possible to prove that this rationale is not valid for the period of 1960-1971.

Keywords: May 27 Coup, March 12 Memorandum, Parliamentary System, Political Crisis, Governments in Turkey

Corresponding Author	FAHRİ BAKIRCI TOBB ETÜ, Hukuk Fakültesi, Ankara, Türkiye
E-mail	fahribakirci@gmail.com
Manuscript received	October 23, 2019
Revised manuscript accepted	November 8, 2019

Parlamenteer Sistem Siyasal İstikrarsızlıkların Nedeni midir? 1960-1971 Dönemi

Giriş

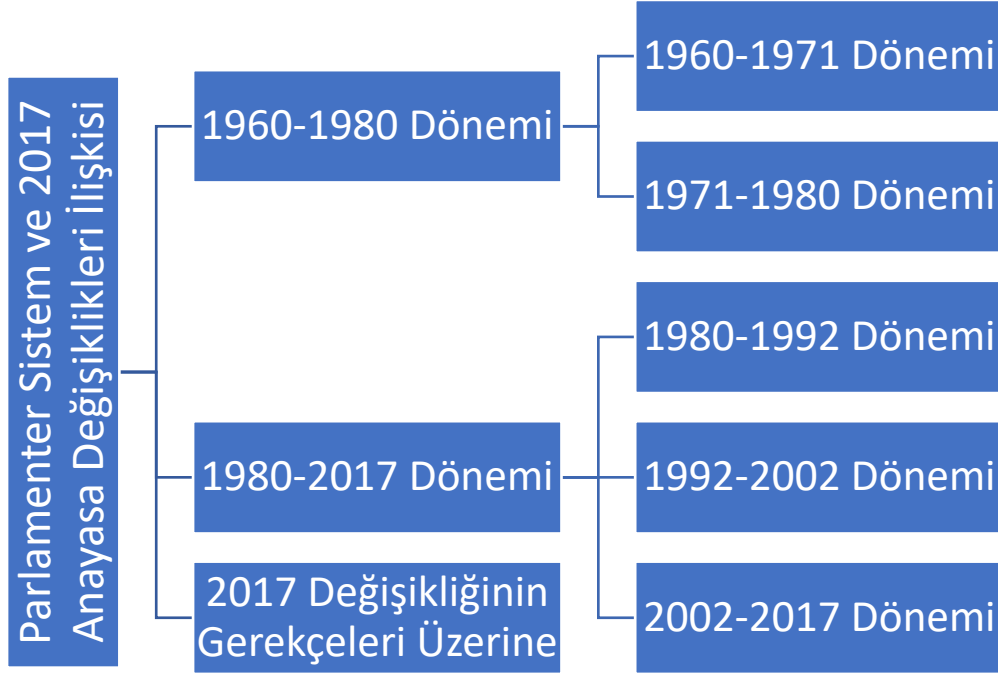
16/04/2017 tarihinde yapılan halkoylamasında kabul edilen 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun önemli gerekçelerinden birisi *1961'de oluşturulan mevcut hükümet sisteminin Türkiye'de bir türlü istikrar üretememesi ve 1983'ten günümüze kadar geçen 33 yılda 21 hükümetin kurulması, bu hükümetlerin ortalama ömrünün yaklaşık bir buçuk yıl sürmesidir....Gerekçeye göre, Seçim ve sistem bizatihi istikrar üretmelidir; istikrarı konjonktürün dalgalanmalarına bırakmak doğru değildir.*ⁱ Anayasa değişikliğinin kaynağı olan kanun teklifinden yapılan bu alıntıda aktarılan ve iç tutarlılığı sorgulanabilecek bu görüşler kanun teklifinin Anayasa Komisyonunda ve Genel Kurulda görüşülmesi sırasında sıklıkla dile getirilmiştir.ⁱⁱ Bu alıntının iç tutarlılığı sorgulanabilir, çünkü *mevcut hükümet sisteminin 1961'de oluşturulduğu* iddiası önemli ölçüde sorunludur. 1961 Anayasası'yla parlamenteer sistemin kurulduğu ve 2017 değişikliklerinden önce (gerekçenin hazırlandığı tarihte) parlamenteer sistemin uygulanmakta olduğu doğrudur. Ancak bu ibare *Türkiye'de bir türlü istikrar üretememesi* ibaresiyle birleştirildiğinde doğruluğu tümüyle kaybolmaktadır. Çünkü 1961'de kriz ürettiği bilinen parlamenteer sistem ile *mevcut* parlamenteer sistem aynı sistem değildir; araya 1982 Anayasası girmiş ve istikrarsızlık kaynağı olan birçok düzenlemeyi değiştirmiştir. Nitekim 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden sonra on yıllık bir zaman diliminde istikrarlı hükümetler kurulmuş, daha sonraki on yıllık dilimde 1970'li yıllarda yaşanan krizlere rastlanmamış ve 2000'li yılların başından itibaren iki on yıla yaklaşan bir süre boyunca tek parti iktidarı yaşanmıştır. Dolayısıyla kriz üreten sistem olarak 1961'deki sistemin mevcut sistem olduğu biçimindeki iddia doğru olmadığı gibi, "mevcut sistem"de bir türlü siyasal istikrar üretilmediği biçimindeki iddia da olgularla örtüşmemektedir. Dolayısıyla daha başından itibaren belli çıkarımların yapılması olanaklıdır.

İlk olarak 1961 Anayasası döneminde yaşanan krizler ile 1982 Anayasası döneminde yaşanan krizler hem nitelik, hem de nicelik yönünden birbirlerinden ciddi biçimde farklılık gösterirler. Bunun önemli nedenlerinden birisi 1982 Anayasası'nın geçmiş döneme bir tepki niteliğinde olması ve bu dönemde yaşanan krizlere çözüm üretmeye çalışmış olmasıdır. 1982 Anayasası 1961 Anayasası'yla karşılaştırıldığında temel hak ve özgürlükler yönünden bir

gerilemeyi ifade etse de, siyasal istikrarın sağlanması yönünden içerdiği düzenlemeler yönünden bir hayli ilerdedir. Bu yüzden de bu dönemde krizler hem niceliksel olarak azalmıştır, hem de siyasal sistemin felç olmasıyla sonuçlanan krizlere izin vermediğinden yaşanan krizlerin niteliği değişmiştir. Dolayısıyla 1961 döneminin siyasal istikrarsızlıklarını ve siyasal krizlerini gerekçe göstererek bu sorunları önemli ölçüde çözmüş olan 1982 Anayasası'nı değiştirmeye kalkışmak doğru olmayan bir muhakemenin sonucudur. Üstelik parlamenteer sistemi benimsemiş olan bir anayasayı rasyonalize ederek siyasal krizleri aşmanın olanakları bulunmaktayken, başkanlık sisteminin yaratabileceği daha büyük sakıncaları göz ardı ederek, kriz çözmek için sistem değişikliğine gitmenin savunulabilir bir yanını bulmak güçtür. *İkinci olarak* Türkiye'de bir türlü istikrar üretilemediğini ileri süren siyasal parti, 20 yıla tek başına iktidarda kalmayı başarmış ve bu dönemde 7 Haziran 2015 seçimi dışında koalisyon ihtimali hiç ortaya çıkmamıştır. Sözü edilen 7 Haziran seçimleri sonucunda ise koalisyon kurulması ihtimali ciddi biçimde ortaya çıkmış olmasına rağmen, dönemin Cumhurbaşkanı tarafından 1982 Anayasası'nda öngörülmüş olan düalistleştirme tekniği kullanılarak seçime gidilmiştir. 1961 dönemi benzer bir krizden söz edebilmek için hükümetin çok uzun süreler kurulamaması nedeniyle siyasal istikrarsızlık yaşanmış olması gerekirdi. Oysa hükümetin kurulamaması aslında ciddi bir ihtimal bile değilken seçime gidilmesi, 1961 dönemi krizlerin yaşanma olasılığı bulunmadığını göstermektedir. *Üçüncü olarak* 2017'deki anayasa değişikliğinden önceki *mevcut sistem* parlamenteer sistem olması dışında 1961 Anayasası'nın sistemi değildir.

Birbiriyle bağlantılı bu üç saptama bir taraftan Anayasa Komisyonu ile Genel Kurulda ileri sürülen diğer gerekçelerin incelenmesini ve bu gerekçelerin ardında yatan asıl etmenlerin açığa çıkarılmasını gerektirmektedir. Bu yolla *2017 Anayasa Değişikliği*'nin hangi gerçek amaca dayalı olarak sistem değişikliği içerdiği sorusunun yanıtı verilebilir. Bu sorunun ikna edici biçimde yanıtlanması için öncelikle 1961-2017 dönemini kendi içinde alt dönemlere ayırarak her dönemin ayırıcı özelliklerini ayrıntılı biçimde ortaya koymak ve bir dönemin sorunlarının diğer dönemden ayrıştığını göstermek gerekir. Bu tür bir analiz belirli bir dönemin sorunlarından hareket edilerek bir sonraki dönemin sorunlarına çözüm aramanın yanlışlığını gösterebilir. Ancak 1960-1980 ve 1980-2018 dönemlerini 1961 Anayasası dönemi ve 1982 Anayasası dönemi olarak iki alt başlık altında incelemek iki dönem arasındaki benzeşmezlikleri ikna edici biçimde ortaya koyabilmesine rağmen, her bir dönemin kendi içindeki alt

dönemlerin özgürlüklerini gözden kaçırmaya neden olabilir. Bu nedenle çalışmanın şu şekilde alt bölümlere ayrılması ve çalışmanın sonucunda 7 makale üretilmesi amaçlanmıştır:

Çalışmanın, bu makalenin konusu olan ilk bölümünde 1960-1971 alt dönemi incelenmektedir. İkinci makalede 1971-1980 dönemi incelenerek hem kendisinden önceki alt dönem olan 1960-1971 alt döneminden farkı açıklanmakta hem de 1960-1980 döneminin 1980-2017 döneminden temel farklarının ne olduğu saptanmaya çalışılmaktadır. Benzer üç inceleme 1980-2017 döneminin alt dönemleri olan 1980-1992, 1992-2002 ve 2002-2017 için yapılmaktadır. Bu beş makaleden sonra 2017 Anayasa Değişikliğinin TBMM komisyonları ve Genel Kurulunda ileri sürülen gerekçeleri altıncı makalede incelenmektedir. Son makalede 6 makalenin sonuçları değerlendirilmekte ve parlamenteer sistemin yaşanan ya da yaşanmayan sorunlarının ile 2017 Anayasa değişikliği ile bir ilişkisinin bulunmadığı gösterilmektedir. Bu durumda 2017 Anayasa değişikliklerinin gerçek gerekçesinin ne olabileceği konusunda bir soru işaretinin belirmesi kaçınılmazdır. Son makalede bu sorunun muhtemel yanıtları çeşitli açıklamalara dayanılarak ortaya konmaya çalışılmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki her bir makale daha kapsamlı bir çalışmanın parçası olmakla birlikte, kendi başına belirli bir dönemin özgün niteliklerini ayrıntılı biçimde ortaya koyma amacını taşımaktadır.

Bu çalışmanın savunduğu temel tez açık biçimde şu şekilde ifade edilebilir: *1961 döneminde yaşanan siyasal krizler 1982 Anayasası döneminde tekrarlanmamıştır ve bunun da*

ötesinde bu tür krizlerin tekrarlanma olasılığı yüzde sıfırdır. Daha açık söylemek gerekirse 1961’de oluşturulan sistem, yukarıda iddia edildiği gibi *mevcut* sistem değildir; mevcut sistem 1961 sisteminden farklı olarak *rasyonelleştirilmiş parlamenteer sistem*dir. 1982 Anayasası döneminde kullanılan rasyonelleştirme teknikleri ise 1961 dönemi siyasal krizlerinin tekrarlanma olasılığını kesin biçimde ortadan kaldırmıştır. 1961 Anayasası dönemi ve 1982 Anayasası dönemi siyasal krizler yönünden bu kadar keskin biçimde birbirinden ayrılabilirdiklerinde, 1961 dönemi siyasal krizlerinin sonuçları üzerinden anayasa değişikliği yapmak ciddi biçimde hatalı bir anayasal sistemin doğmasına neden olabilecek niteliktedir. Nitekim 2017 değişikliklerinden sonra ortaya çıkan *Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi* ya da *Türk Tipi Başkanlık* sistemi, 1982 Anayasası döneminde ortaya çıkma ihtimali bulunmayan siyasal krizlerin çok daha derin biçimde ortaya çıkma olasılığını yeniden doğurmuştur. Dolayısıyla 2017 Anayasa Değişikliklerinin gerçek gerekçelerinin açığa çıkarılabilmesi halinde bu değişikliklerin üretebileceği krizler ve bu krizlerin çözümüne yönelik öneriler geliştirilebilir.

Parlamenteer Sistem ve Siyasal Kriz İlişkisi: 1960-1971 Dönemi

1961 Anayasası döneminde karşılaşılan siyasal krizlerin üç temel nedenden kaynaklandığı söylenebilir. Bunlardan birincisi siyasal parti gruplarının Anayasa’da öngörülen çoğunluğa ulaşamamaları nedeniyle hükümet kuramamaları ya da kurulan hükümetlerin aldıkları güvenoyunu koruyamamaları nedeniyle düşürülmesidir. İkinci neden MM’nin ve Cumhuriyet Senatosu’nun kendilerine bir başkan seçmede zorlanmalarındır. Üçüncü neden ise TBMM’de Cumhurbaşkanı seçme konusunda uzlaşma sağlanamamasıdır. Dolayısıyla istikrarlı çoğunlukların oluşmaması nedeniyle TBMM’nin hükümet kuramadığı, Meclis Başkanı ve Cumhurbaşkanı seçemediği söylenebilir. Ancak belirtmek gerekir ki siyasal istikrarsızlığı hükümetlerin kurulması/kurulamaması süreci üzerinden izlemek olanaklıdır. Çünkü hükümetin kurulamaması sorunuyla karşılaşıldığı durumlarda diğer iki sorunun da belirmesi, Meclisteki çoğunluğun kaybedilmesi olgusuna dayanmaktadır. Bu nedenle bu makalede diğer iki sorun hükümetlerin kurulamaması sorunu etrafında incelenecek ve hükümetin kurulması sorununun bulunmadığı durumlarda Cumhurbaşkanlığı ve Meclis Başkanlığı seçimlerine girilmeyecektir.

1961 Anayasası dönemi yeni anayasanın yapılması ve bu anayasaya göre seçilmiş Meclisin toplanmasıyla başlasa da, bu dönemi inceleyen bir çalışmanın 1960 Askeri Darbesiyle

başlaması gerekir. Bunun *birinci nedeni* istatistiksel çalışmalarda hükümetlerin ortalama ömrü hesaplanırken darbe dönemlerinde kurulan hükümetlerin de hesaba katılmasıdır. Dolayısıyla bu dönemlerde kurulan hükümetlerin göz ardı edilmesi halinde istatistik rakamların söylediğinden hatalı sonuçlar üretmek söz konusu olur. *İkinci olarak* darbe dönemlerini sivil yönetim dönemlerinden ayırma çabasında anayasanın yürürlüğe girmesi bir başlangıç olarak kabul edilemez. Aşağıda görüleceği gibi 1960 Darbesi etkisini aşağı yukarı 1965 yılına kadar sürdürmüştür. Dolayısıyla darbe dönemini tam olarak kavrayabilmek için darbenin yapıldığı ana kadar geriye gitmek gerekir. Dolayısıyla bu incelemede başlangıç olarak 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin yapıldığı 1960 yılına kadar geriye gitmek ve 11 Temmuz 1960'ta kurulan 24. Hükümetle başlamak gerekir.

24 ve 25. Hükümetler

27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri "*kardeş kavgasına meydan vermemek, demokrasiyi içinden düştüğü buhrandan kurtarmak*" amacıyla ülke yönetimine el koyduğunu ve iktidarın Orgeneral Cemal Gürselⁱⁱⁱ yönetimindeki Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) elinde olduğunu duyurmuştur. 28 Mayıs'ta Cemal Gürsel'in Devlet Başkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanı olduğu açıklanmıştır (Zürcher, 2014, s. 351-352). MBK başkanı Gürsel MBK tarafından Başbakan olarak görevlendirildiğini ve herhangi bir siyasi partiye üye olmayan kişiler arasından bir hükümet kurduğunu ilan etmiştir. Meclis bir askeri müdahaleyle dağıtılmış olduğundan hükümetin güvenoyuna başvurması söz konusu olmamıştır ve bu nedenle hükümet güvenoyuna ihtiyaç duymadan görevini sürdürmüştür (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 252-253). 11 Temmuz 1960'ta programı okunan 24. hükümet henüz 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmemiş olduğu 30 Mayıs 1960-4 Ocak 1961 tarihleri arasında görev yapmıştır (Öztürk, 1968, s. 465). Gürsel MBK tarafından Temsilciler Meclisine üye seçiminin yapıldığı 5 Ocak 1961 tarihinden bir gün önce demokratik gelişmelere uygun yeni bir hükümetin kurulmasına olanak tanımak amacıyla istifa etmiş ve 05 Ocak 1961 tarihinde kendisi hariç olmak üzere MBK üyesi olmayanlardan oluşan yeni bir hükümet kurmuştur. Henüz genel seçimler yoluyla Meclis oluşmadığından sözü edilen 25. hükümet de güvenoyuna gerek duymadan 1961 yılı genel seçimlerine kadar görevde kalabilmiştir (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 254-255). Özdemir 27 Mayıs 1960'tan yeni anayasaya göre seçilen parlamentonun

göreve başladığı gün olan 25 Ekim 1961'e kadar süren 27 Mayıs askeri yönetimini üç aşamaya ayırmaktadır (Özdemir, 1989, s. 232-233):

1. *Fiili iktidar dönemi*: Darbenin yapıldığı 27 Mayıs'tan 12 Haziran'a kadar geçen anayasasız dönem.
2. *Geçici anayasaya dayalı iktidar dönemi*: Geçici anayasanın^{iv} yapıldığı 12 Haziran 1960'tan Kurucu Meclis'in açıldığı 6 Ocak 1961 tarihine kadar geçen süre.
3. *Kurucu Meclis Dönemi*: Kurucu Meclis'in^v açılış tarihi olan 6 Ocak 1961'den^{vi} 1961 Anayasası'na göre seçilen Meclis'in göreve başlama tarihi olan 25 Ekim 1961 tarihine kadar geçen süre.

Şu halde 24 ve 25. Hükümetlerin, askeri darbeden sonraki geçici dönemde geçici yönetimin örgütlenmesine bağlı olarak oluşturulduklarını ve buradaki hükümet değişiminin güvenoyu, gensoru mekanizmalarından bağımsız olarak gerçekleştirildiğini söylemek gerekir. Dolayısıyla 24 ve 25. hükümetler genel seçimlerle oluşturulmuş bir Meclis ve koalisyonların sorumlusu olarak görülen bir anayasa olmadıklarından bilimsellik iddiasındaki bu çalışmanın kapsamı dışında tutulabilirdi. Ancak bu hükümetler de istatistik hesaplamalarda dikkate alınmakta ve parlamenteer sistemlerin kısa ömürlü hükümeteere yol açtığı biçimindeki iddiaların kanıtlanmasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bunlar da çalışma kapsamında incelenmiş bulunmaktadır.

26. Hükümet (1. İnönü Koalisyonu: CHP+AP)

1961 Anayasası, 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan halkoylaması sonucuna göre % 61,7 çoğunlukla kabul edilerek yürürlüğe girmiş ve hemen ardından bu Anayasa gereğince oluşturulması gereken kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak Anayasa'nın oylanmasından önce 1961 yılında yapılacak seçimlerde yeni partilerin kurulmasına olanak tanımak için siyasal faaliyetler üzerindeki yasaklar kaldırılmıştır. Bu dönemde CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) ve CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi)'ye ilave olarak on bir yeni parti kurulmuştur. Bu partilerden en önemlisi Demokrat Parti (DP)'nin devamı olarak görülen ve başkanlığını Ragıp Gümüşpala'nın yaptığı Adalet Partisi (AP) idi. 15 Ekim 1961'de bu partilerle genel seçime gidildi. Seçim sonuçlarına göre oyların % 36,7'sini alan CHP, 173 milletvekilliği kazanırken oyların % 34'lük kısmını alan AP, 158 milletvekilliği kazandı. Seçimlerde Yeni Türkiye Partisi (YTP) %13,9 ve CKMP %13,4 oy aldı. Bu sonuçlara göre hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğa sahip olmadığından iki partiye yöneltilen baskının sonucu

olarak 20 Kasım 1961’de CHP ile AP arasında bir koalisyon hükümeti kuruldu (Zürcher, 2014, s. 361). Bu sonuç aslında siyasi olarak olağan karşılanması gereken bir sonuç değildir. Çünkü kapatılan DP’nin tabanından oy olan AP, YTP ve CKMP’nin toplam oyu % 62’ye yaklaşmakta olup çıkardıkları milletvekili sayısı 277’dir (158+65+54). Bu durumda aynı tabandan gelen üç partinin birleşerek bir koalisyon kurmaları yerine iki zıt kutupta yer alan partinin koalisyon kurmaları nasıl açıklanacaktır? Özdemir bu durumun bir geçiş süreci olmasının sonucu olduğunu belirtmektedir. Görünüşe göre bu durum normaldir, çünkü hükümeti kurma görevi en çok milletvekiline sahip olan CHP’nin lideri İsmet İnönü’ye verilmiştir. Ancak partilerin siyasi yelpaze içindeki konumlarına bakıldığında demokratik teamüller gereği İnönü hükümeti kuramayıp görevi iade etmesi ve bunun ardından hükümeti kurma görevinin ikinci sıradaki AP’ye verilmesi gerekirdi. AP, kendisiyle aynı kutupta bulunan YTP ve CKMP ile birlikte koalisyon hükümetini kurabilirdi. Dolayısıyla 1961 Anayasası döneminin ilk hükümetinin CHP ile AP’nin oluşturduğu bir koalisyon olması, darbenin etkisinin halen sürmekte olduğunu göstermektedir (Özdemir, 1989, s. 242). Aslında 1961 seçimlerinin sonuçları ordunun bazı kesimlerinde hayal kırıklığı yaratmış ve yeni bir müdahale yönünde istekler belirmişti (Zürcher, 2014, s. 361). Aşağıda inceleneceği gibi yeni bir darbe girişimi zorlukla önlenmiş ve pazarlıklar sırasında İnönü’nün başbakan yapılması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla bu koalisyon hükümetinin, ardından gelen ikinci koalisyon hükümetiyle (II. İnönü Hükümeti) birlikte askeri yönetimden sivil yönetime geçiş döneminin sonucu olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim 1965’te ordunun baskısı kalkmaya başlayınca, sandalye sayısında değişiklik olmadığı halde CHP’nin dışarıda bırakıldığı koalisyonlar kurulmaya başlanmıştır.^{vii}

26. Hükümetin Başbakanı olan İsmet İnönü 27 Kasım 1961 tarihinde hükümet programının başında şunları söylüyordu:

...Başkanı bulunduğum Karma Hükümet siyasi hayatımızda geçmiş misali olmayan bir yeni teşekküldür. Uzun bir ayrılık devri içinde bir araya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sanılan siyasi partiler anlaşarak bir Hükümet kurabilmişlerdir.^{viii} (Öztürk, 1968, s. 493)

İnönü, konuşmasının devamında karma hükümet olarak adlandırdığı koalisyonu milletin siyasi olgunluğa ulaşmış olmasının sonucu olarak değerlendirmekteydi. 2 Aralık 1961 tarihinde yapılan güvenoylaması bu anlayışın muhalefet tarafından da paylaşıldığı izlenimini

vermektedir. Çünkü muhalefet partilerinin 119 milletvekilinden sadece 4 milletvekili ret oyu kullanmış, 78 milletvekili ise çekimser kalmıştır.^{ix} Kullanılan toplam 269 lehte oydan 162'si CHP'lilere, 101'i AP'lilere, 3'ü YTP'lilere, 3'ü, CKMP'lilere aitti (Şimşek, 2007, s. 2963-2964). 98 Milletvekili ise toplantıda bulunmayanlar ya da toplantıda buldukları halde oylamaya katılmayanlardı. Dolayısıyla koalisyona bütün partilerden destek geldiği ve koalisyona karşı olanların bile temkinli davranarak ret oyu vermek yerine ya toplantıya katılmadıklarını ya da toplantıya katılarak çekimser oy kullandıkları söylenebilir. Ancak başlangıçtaki bu uzlaşmaya dayalı anlayışın çok sürmediği 26. hükümet ya da birinci koalisyon hükümetinin ömrünün bir yılın altında kalmasıyla anlaşılmaktadır: Bu hükümet 20 Kasım 1961-1 Haziran 1962 tarihleri arasında görevde kalabilmiştir. CHP ile AP arasında CHP-DP düşmanlığının izlerini görmek mümkündür ve yukarıdaki sözlere rağmen aralarında kaçınılmaz bir husumet yaşanıyordu.^x DP'liler İnönü'nün orduyla gizli bir anlaşma içinde olduğunu düşünüyorlardı. Koalisyon bu temel uzlaşmazlık üzerine dayandığı için zayıftı ve bu zayıflık iki somut konuda koalisyonun çöküşüne neden oldu.^{xi} Bu konulardan *birincisi* genel af ve *ikincisi* planlı ekonomi projesiydi. Af konusunda hem ordunun, hem de AP içindeki eski DP'lilerin hassasiyetleri bulunduğundan hükümet dikkatli davranmak ve her iki tarafı da memnun etmek zorundaydı. Planlı ekonomi projesi ise ordu ve CHP tarafından desteklenen ama AP tarafından şiddetle karşı çıkılan bir projeydi (Zürcher, 2014, s. 361). Programında serbest piyasa ekonomisine öncelik veren AP'nin planlı bir iktisadi modele onay vermemesi programıyla uyumludur. Ancak AP'nin af konusundaki ısrarı, 1960 öncesi kavgaları sürdürme eğiliminin bir yansıması olarak kabul edilebilir. AP'nin bu dönemdeki temel çabası DP'nin devamı olduğunu ispatlamak ve bu yolla DP'nin tabanını devşirmektir. AP bu amaçla *hayırda hayır vardır* sloganıyla anayasaya karşı propaganda yapmış, seçimlerde *gözlerimize bakın anlarsınız* teması işlenerek Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun idamlarından duyulan keder ve isyan vurgulanmış, DP kökenli kişiler milletvekili adayı gösterilmiş ve DP'liler için genel af konusu çıkarılması sürekli olarak gündemde tutulmuştur (Çavdar, 1996, s. 113-114). Af konusuna öylesine yoğun bir vurgu yapılmıştır ki birinci koalisyon hükümeti dönemindeki önemli olayların çoğunun bu konu etrafında döndüğü söylenebilir. Koalisyon hükümeti daha bir ayını doldurmadan Meclis'e bir soru önergesi verilerek konunun 25 Aralık 1961 tarihli gündemde tartışılması sağlanıyordu. Soruya Başbakan İnönü'nün cevap vermesi bile konunun önemi hakkında fikir vermektedir.^{xii} AP aynı günlerde bir af kanunu tasarısı hazırlamak için bir heyet kurdu. Diğer partiler de kendi içlerinde komisyonlar kurdular. Konunun sürekli gündemin üst sıralarında tutulması silahlı

kuvvetlerdeki bir grup tarafından tepkiyle karşılandı. Albay Talat Aydemir başkanlığındaki bir grup, diğer nedenlerin yanında bu durumu da bahane ederek 22 Şubat 1962 darbesine kalkıştı. Darbe girişiminin sonunda Aydemir ekibi silah bırakma koşuluyla affedileceklerinin güvencesini aldılar. Darbeye kalkışan subayların affına ilişkin 50 sayılı Kanun'un 10 Mayıs 1962'deki görüşmeleri sırasında konu yeniden Genel Kurulda tartışıldı. AP 22 Şubatçıların affı dolayısıyla Başbakanı eleştirdi ve bu affa karşılık siyasal affı bir önkoşul olarak sundu. 31 Mayıs 1962 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'in manşeti şöyleydi: "*Başbakan İsmet İnönü dün gece istifa etti: İnönü C. H. P. Grupunda 'af konusu hükümeti meflûç hale getirmiştir' dedi.*"

Askeri darbeden sonra seçime dayalı olarak kurulan ilk hükümet olan 26. hükümetin ömrünün altı ayla sınırlı kalması askeri yönetimin demokratik yönetim üzerinde hâkimiyete sahip olmasının sonucu olarak görülebilir. Kendi içinde de seçimlerden sonra izlenecek yöntem konusunda çatışan görüşlere sahip olan askeri yönetim, CHP üzerinden DP'nin uzantılarını kontrol altında tutmak amacıyla hükümetin kuruluşuna perde arkasından müdahale etmeye çalışmış ve bu durum uzlaşma olasılığı bulunmayan bir koalisyonun kurulmasına neden olmuştur. Daha başından ölü doğan bu koalisyonun ömrü altı ayla sınırlı olmuş ve bu altı aylık süre boyunca, DP'nin yerini almak isteyen AP'nin DP mirasının sahiplenilmesinde sembolik anlam taşıyan siyasal af yönündeki talepleri konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla hükümetin sona ermesinin nedeni olan siyasal af tartışmaları, aslında iki parti arasındaki daha köklü uzlaşmazlıkların simgesidir ve 26. hükümetin sona erişiminin asıl nedeni, hükümetin ordunun da etkisiyle yanlış ortaklar tarafından kurulmasıdır.

27. Hükümet (II. İnönü Koalisyonu: CHP+YTP+CKMP+Bağımsızlar)

Haziran ayında süren birkaç haftalık bir bunalımdan sonra 25 Haziran 1962'de, 2 Aralık 1963 tarihine kadar yaklaşık bir buçuk yıl görev yapacak yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Hükümeti kuran yine İnönü idi ama bu defa yanına YTP, CKMP ve bağımsızları almıştı (Özdemir, 1989, s. 244). Koalisyon kısmi bir genel af konusunda anlaşmıştı, ancak diğer anlaşmazlıklar birinci koalisyonu aratmıyordu. Bu defa temel uzlaşmazlık konusu İnönü'nün yeni Anayasa'nın öngördüğü reformların bir parçası olarak gördüğü toprak vergisi kanun teklifiydi (Zürcher, 2014, s. 262). Öte yandan DP'lilere kısmi bir af getirilmiş olması DP'lilere

verilmiş bir ödün olarak algılandı ve CHP içindeki muhalefeti hareketlendirdi. Bu dalgalanma 20-21 Mayıs 1963'te Albay Talat Aydemir'in ikinci hükümet darbesini hazırlamasına neden oldu. Aydemir'in bu ikinci darbe girişimi de başarısız oldu. Ancak ilk darbe girişimi bir pazarlıkla durdurulmuş ve darbecilere af getirilmiş olmasına rağmen, bu darbenin bastırılmasından sonra Aydemir idam edilmiştir.^{xiii} (Atılğan, 2015, s. 559)

27. hükümetin sonunu hazırlayan gelişme 17 Kasım 1963 yerel seçimleriydi. Sonuçlara göre AP katılma oranının %77,62 olduğu seçimlerde kullanılan 9,5 milyon civarındaki geçerli oyun 4,335,193'ünü (% 45,36) elde etmiş ve CHP oyların %36,21'ini, YTP % 6, 54'ünü, MP % 3,15'ini ve CKMP % 2, 98'ini almıştı.^{xiv} Seçim sonuçlarına göre AP toplam 1028 belediye başkanlığından 505'ini kazanarak ülkedeki belediye başkanlıklarının yarısını elde etmişti. CHP 335 belediye başkanlığı kazanırken, YTP, CKMP ve MP sırasıyla 58, 9 ve 8 belediye başkanlığı kazanmışlardı. Bu sonuçlara göre yerel seçimlerin en belirgin *birinci* sonucu AP'nin ezici bir zafer kazandığıydı. Bu sonuç AP açısından son derece anlamlıydı: AP, DP'nin tabanına sahip çıkabildiğini göstermiş ve hem ülkenin, hem de sağın en büyük partisi olmayı başarmıştı. Seçimlerin *ikinci* sonucu oy oranında değişiklik olmamasına rağmen, AP'nin oy oranındaki yükseliş nedeniyle CHP'nin sıralamada ikinciliğe düşmüş olmasıydı. Seçimlerin hükümet üzerinde doğrudan etkili olan *üçüncü* sonucu sağda bulunan iki koalisyon ortağı YTP ve CKMP'nin önemli bir oy kaybına uğramış olmalarıydı. YTP ve CKMP genel seçimlerde sahip oldukları yüzde 14'e yaklaşan oy oranlarını sırasıyla % 6,54 ve % 2, 98'e düşürmüşlerdi: YTP yarıdan fazla ve CKMP^{xv} 3/4'ten fazla küçülmüştü. CKMP'nin MP'ye giden oyu çıkarılacak olursa, CKMP ve YTP'nin %10'un üstündeki oyunun koalisyona katılmayan AP'ye kaydığı tahmini yapılabilir. Bu durumda, YTP ve CKMP'nin CHP ile koalisyona katıldıkları için seçmen tarafından cezalandırıldıklarını düşünmüş olmaları muhtemeldir. Özdemir'in bu sonucu ima eden şu değerlendirmesi anlamlıdır:

CHP ile işbirliğine yanaşmayan AP, yerel seçim sonuçlarının gösterdiği gibi güç toplarken, onunla koalisyon hükümetleri kuran YTP ve CKMP hızla zayıflamakta, erime noktasına doğru gitmektedirler. (1989, s. 245)

Bu saptama, yerel seçimlerin daha sonraki yıllarda Türk siyasal yaşamı üzerinde görünür hale gelecek *dördüncü* sonucuna işaret etmektedir: Sağ partiler CHP ile koalisyonun seçmen tarafından cezalandırıldığını düşünerek bu tür bir koalisyondan uzak durmanın yollarını

aramaya başlamışlardır. Aslına bakılırsa şimdiye kadar CHP ile kurulan koalisyonlarda ordunun siyasete müdahalesinin izlerini de görmek mümkündür. Dolayısıyla yerel seçimlerden sonra partilerin artık kendilerini CHP ile koalisyon yapmak zorunda hissetmemeleri ordunun etkisinin oldukça azaldığını göstermektedir ve ordunun etkisinin azalmış olduğunu göstermesi yerel seçimlerin *beşinci* sonucu olarak görülebilir. 1963 yerel seçimleriyle bağlantılı olarak ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azalmış olduğunu gösteren bir örnek şöyle ifade edilmektedir:

Bu hükümet de Kasım 1962'teki yerel seçimlerde AP'nin kesin bir zafer kazanması üzerine CHP'nin ortaklarının çekilmesiyle son buldu. Daha önceki başarısız darbe girişimi sonrasında sadece görevinden alınmakla yetinilen ve yargılanmayan Talat Aydemir'in 20 Mayıs 1963'teki ikinci bir darbe girişimi de başarısız oldu ve bilahare yargılanıp idam edildi. (Erdoğan, 2003, s. 121)

Özetlemek gerekirse bu dönemde ordu içindeki dalgalanmalar sürmekle birlikte, ordu sivil siyaset üzerindeki etkisini AP'nin yerel seçim zaferiyle birlikte önemli ölçüde kaybetti. AP'nin güçlenmesinin diğer sonucu, güçlenmenin koalisyon hükümetini zayıflatması ve YTP ile CKMP'nin koalisyondan ayrılmak istemeleridir. Koalisyon ortakları bakanlarını kabineden çekince İnönü'nün istifa etmekten başka seçeneği kalmadı. İnönü Başkan Kennedy'nin Washington'da düzenlenen cenaze töreninden döndükten sonra 2 Aralık 1963 tarihinde istifa etti (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 259). Hükümetin istifasıyla ortaya çıkan krizin nasıl aşılaacağı konusunda partiler arasında görüş farklılıkları vardır: AP siyasal tablonun değişmiş olduğu gerekçesiyle haklı olarak erken seçimlere gidilmesini isterken, MP bir milli koalisyon kurulmasını ve YTP, CHP-AP koalisyonunu önermektedir. (Özdemir, 1989, s. 245)

28. Hükümet (III. İnönü Azınlık Hükümeti: CHP+Bağımsızlar)

İnönü'nün istifasından sonra Cumhurbaşkanı Gürsel hükümeti kurma görevini Ragıp Gümüşpala'ya verdi. Zürcher'in bu görevlendirmeye ilgili değerlendirmesi anlamlıdır:

Bu defa ilk kez olarak, Cumhurbaşkanı Gürsel (Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sunay'ın desteklemesiyle) AP lideri Gümüşpala'dan bir hükümet kurmasını istedi. Bu çok önemli bir gelişmeydi. Çünkü bu teklif, ordunun AP'yi siyaset sahnesinin normal ve kabul edilir bir parçası olarak addettiğini ve artık İnönü'nün vesayeti altında tutulmasına gerek duymadığını gösteriyordu. (Zürcher, 2014, s. 362)

Değerlendirme anlamlı olmasına rağmen bir sorunun daha yanıtlanmasını gerektirmektedir: AP'nin siyaset sahnesinin normal ve kabul edilir bir parçası olarak addedilmesi, AP'nin ordunun gözünde normalleşmesinin mi sonucudur, yoksa ordunun AP'nin seçim başarısı karşısında kendisini geri adım atmak zorunda hissetmesinin mi sonucudur? 27. hükümetin istifasının seçimlerde elde edilen başarıyla ilişkisi düşünüldüğünde sorunun yanıtının ikincisi olduğu açıktır.

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Gümüşpala'nın girişimi başarılı olmadı ve görev yeniden İnönü'ye verildi. İnönü bağımsızlarla birlikte 25 Aralık 1963'te yeni bir azınlık hükümeti kurdu. Hükümette bir devlet bakanı bağımsızlar arasından, Dışişleri Bakanı Meclis dışından seçilmişti (Karaer, Erişti, & Ceylan, 2004, s. 260-261) ve hükümet Meclisin çoğunluğunun desteğine sahip olmadığından zayıf bir hükümetti (Zürcher, 2014, s. 362). Güven oylamasında 450 üyeden 401'i oy kullandı ve hükümete üye tamsayısının tam yarısı kadar, yani 225 oy^{xvi} çıktı; 175 üye ret oyu kullandı ve bir üye çekimser kaldı. Meclis çoğunluğuna sahip olmayan bu azınlık hükümetinin ömrü beklendiğinden daha uzun, bir yıl civarında sürdü. Hükümet bir azınlık hükümeti olmasına ve daha başından itiraz edilen bir hükümet olmasına rağmen, 1964'te patlak veren Kıbrıs bunalımı nedeniyle 1965 Şubat ortalarına kadar varlığını sürdürdü. (Erdoğan, 2003, s. 121)

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, 22-26 Kasım 1962 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak Kıbrıs Anayasası'nda yapılmasını gerekli gördüğü değişiklikleri yetkililere aktardı. Değişiklikler 30 Kasım 1963'te Türk toplumu temsilcilerine aktarıldı ve temsilciler 16 Aralık 1963'te kabul edilemez bulunarak reddedildi. Değişikliklerin zorla kabul ettirilmesi için bundan bir hafta sonra 21 Aralık'ta yerel çatışmalar başladı ve böylece Türkiye'de 28. hükümetin kurulduğu günlerde *Kıbrıs Krizi* başlamış oldu. 23-23 Aralık'ta ateşkes çağrısında bulunuldu ve zaman üzerinde şiddet olaylarının tırmanması üzerine 15 Ocak'ta tarafların katıldığı III. Londra Konferansı yapıldı. Konferansta Rauf Denktaş federal bir yönetim kurulmadığı takdirde ayrı bir hükümet kuracaklarını açıkladı. Bunun üzerine Konferans 31 Ocak'ta herhangi bir sonuç alınmadan dağıldı. Türkiye, 13 Mart 1964'te Makarios'a bir nota verdi. Notada "*Kıbrıs Türk toplumuna yönelik şiddet eylemlerinin ve saldırıların bir an önce sona erdirilmesi; Kıbrıs'ın her yerinde derhal ateşkes ortamının sağlanması, halihazırdaki ateşkes anlaşmalarına bağlı kalınması ve Lefkoşa'daki Yeşil Hat Anlaşması'na uyulması; Türk toplumuna uygulanan ablukaların kaldırılması, Türk toplumuna haberleşme ve ulaşım*

özgürlüğünün geri verilmesi ve Türk rehinelere ve bunlardan öldürülenlerin naaşlarının en kısa zaman içinde geri verilmesi; Adadaki Türk-Rum toplumu arasında öngörülen dengenin korunması, antlaşmalara aykırı olarak sokulan askeri güçlerin çıkarılmaları” istendi. Hemen ardından 16 Mart 1964’te TBMM birleşik toplantısında yapılan bir kapalı oturumda Kıbrıs sorunu görüşüldü. Toplantı sonunda, TBMM 93 sayılı Kararıyla Türk Silahlı Kuvvetlerinin hükümet tarafından yurt dışına gönderilmesine izin verdi (Gürsoy, 2015). Oylama sonuçları, azınlık hükümetine sadece YTP tarafından dışarıdan destek verildiğini ileri süren kaynakların (Özdemir, 1989, s. 245) aksine en azından hükümetin Kıbrıs politikasına daha yaygın bir desteğin bulunduğunu göstermektedir.^{xvii} Söz konusu dönemde Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu’nun toplam üye sayısı 635 olup 14 üyelik açık bulunmaktadır. Toplam 621 üyeden 132’si oylamaya katılmamış ve oylamaya katılanlardan sadece 4 üye çekimser oy kullanmış ve ret oyu çıkmamıştır. Toplam 485 kişi olumlu oy kullanmıştır.^{xviii} Bunun üzerine Makarios 4 Nisan’da daha önce yapılan İttifak Anlaşmasını tek tarafı olarak sona erdirdiğini bildirdi ve Türkiye, 2 Haziran’da askeri müdahalede bulunma kararı aldı. Bunun üzerine ABD Başkanı, İnönü’ye *Johnson Mektubu*’nu gönderdi. Mektupta müdahaleden vazgeçilmesi gerektiği, aksi takdirde daha önceki taahhütlerin ihlal edilmiş sayılacağı; Türkiye’nin NATO üyeliğinin sorgulanacağı ve SSCB’den destek alınması halinde Türkiye’ye NATO üyesi olmayan ülke işlemi yapılacağı; müdahalede ABD’den alınan silahların kullanılmayacağı; müdahale sonucunda Kıbrıslı Türklerin toptan imha edilebileceği; telafisi imkânsız düşmanlıkların ortaya çıkabileceği vs. son derece sert bir üslupla bildiriliyordu. Johnson, mektubunun sonunda, anayasal görevleri nedeniyle ülkeden ayrılamadığını ancak isterse İnönü’nün görüşme yapmak için ABD’ye gidebileceğini belirtiyordu. Bunun üzerine İnönü yaşadığı hayal kırıklığını anlatan cevabını 13 Haziran’da bildirdi ve 21 Haziran’da ABD’ye gitmeye karar verdi. Görüşmeler sürerken 17 Temmuz’da Makarios tarafından Türklere yönelik ambargo kararı alındı; Rumlar 6 Ağustos’ta Erenköy’e saldırdı, 8-9 Ağustos’ta Rum askeri hedefleri Türk savaş uçakları ile bombalandı ve bu olaylarda 33 Kıbrıslı Rum öldü. Aynı tarihlerde BM Güvenlik Konseyi toplanarak ateşkesin sağlanmasını taraflara önerme kararı aldı ve 10 Ağustos’ta taraflar ateşkes kararı aldılar (Gürsoy, 2015).

1963-1964 Kıbrıs Krizinin tırmanışı ateşkes kararıyla birlikte inişe geçti. Krizin tırmanmaya başlaması 28. hükümetin kuruluşunu ve sürmesini destekledi. Aynı şekilde krizin Ağustos ateşkesinden sonra yumuşamaya başlaması, yeniden iç siyasetin öne çıkmasına ve yerel

seçimlerde zafer kazanmış AP karşısında CHP'nin iktidara sahip olmasının sorgulanmaya başlamasına neden oldu. Bu arada AP'nin seçmen tabanının genişlettiğini ispatlayan bir başka seçim yapıldı. Johnson mektubunun gönderilmesinden iki gün sonra 7 Haziran'da 26 ilde yapılan Senato yenileme seçimlerinde AP 31, CHP 19 ve Bağımsızlar 1 senatörlük kazandı (Anadolu Ajansı, 2003, s. 207). Seçim sonuçlarına göre AP oyların % 50'ye yakınına alırken CHP oyların %41'ini alarak yine ikinci sırada kalmıştı. CKMP ve YTP'nin aldığı oylar sırasıyla % 4 ve %3 idi.^{xix}

Senato seçimlerinde alınan yenilgi Johnson Mektubunun verilmesinden 2 gün sonra olunca, Hükümetin mektuba karşı tepki göstermesi için yeterli Meclis desteğine sahip olup olmadığı sorusunu gündeme getirdi. İnönü ABD'ye gitmeden önce güven tazelemek için 19.6.1964 tarihinde *"Kıbrıs konusunda Hükümetin izlediği politikanın son safhasının ve bu safhada takibolunacak istikametinin Meclisçe uygun görülüp görülmediğini belli etmek için"* MM'den güven isteminde bulundu. Güven oylamasının sonuçları azınlık hükümetinin hala Meclis çoğunluğunun desteğine sahip olduğunu gösteriyordu. Ancak Kıbrıs gibi bir *milli mesele* olmasına rağmen destek azalmıştı. Hükümetin göreve başlarken sahip olduğu 225 oyluk destek güven isteminin yanıtlanmasında 200'e düşmüş, ret oyları ise 175'ten 194'e yükselmışti.^{xx} İnönü güven isteyerek görüşmeleri yürütmek için yeterli desteğe sahip olduğunu görmüştü, ancak sonuçlar verilen desteğin giderek azalmakta olduğunu da gösteriyordu. Nitekim Kıbrıs Krizinin 10 Ağustos Ateşkesiyle yumuşamasından hemen bir ay sonra Kıbrıs meselesiyle ilgili bir genel görüşme yapıldı. İki gün süren genel görüşme AP, CKMP, YTP ve MP'nin verdiği önergeler üzerine gerçekleştirildi. Uzun görüşmelerin sonunda CKMP bir gensoru önergesi sundu, ancak bu önerge hakkında işlem yapılmadı. ^{xxi} Ertesi günkü birleşimde hükümet hakkında CKMP Genel Başkanı Ahmet Oğuz tarafından izlenen Kıbrıs politikasından dolayı bir gensoru önergesi verildi. Görüşmelerde CKMP hükümetin gensoruyla düşürülmesini ve yerine AP'nin olduğu bir hükümetin kurulmasını isterken, AP hükümetin düşürülmesini istiyor, ancak koalisyon hükümetinde görev almaya yanaşmıyordu. YTP ise AP'nin bu isteksizliği karşısında, kriz ortamında hükümet bunalımı yaratmamak için mevcut hükümetin uyarılarak göreve devamına karar verilmesini istiyordu. Görüşmelerin sonunda hükümet hakkında gensoru açılmasına ilişkin önerge 169'a karşı 198 oyla reddedildi. ^{xxii} Bu gensoru öngörüşmelerinin bir gensoru görüşmesine dönüşerek hükümetin düşürülmemiş olmasının belirgin nedeni, AP'nin muhtemelen seçim başarılarını da görerek bir koalisyon

içinde yer almak istememesidir. AP hem yerel seçim sonuçlarını, hem de senato sonuçlarını değerlendirerek artık iktidarın sahibi olduğunu görüyor, ancak tek başına iktidar olmak varken iktidarını paylaşmak ve yıpranmak istemiyordu. CHP de aynı sonuçları görüyor, ancak kaybettiği iktidarı alacak bir siyasal parti bulamıyordu. YTP iki partinin yaklaşımlarını doğru değerlendirerek çözümsüz bir hükümet krizi oluşmaması için CHP'ye bağımsızlarla birlikte destek veriyordu. Dolayısıyla 28. Azınlık hükümetine verilen desteğin Kıbrıs Krizi öncesi ve sonrasında farklılaştığını söylemek gerekir. Kriz paradoksal biçimde hem bu hükümeti zayıflattı, hem de ayakta tuttu: Hükümet zayıfladı, çünkü aynı dönemde seçmen desteği de giderek azalan hükümetin Kıbrıs politikasında yanlışlar yaptığı düşünülüyordu, hükümetin ayakta kalmasını sağladı, çünkü kriz ortamında iktidarı devralacak adaya rastlanmıyordu.

28. hükümetin beklenen sonu 13 Şubat 1965 tarihinde bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sona ererken geldi. Bütçenin maddelerine geçilmesinin oylanmasında yeterli sayıda ulaşılamadığından bütçe reddedilmiş oldu ve İnönü söz alarak oylama sonuçları nedeniyle istifasını Cumhurbaşkanı'na sunacağını açıkladı. Aslında oylama sonuçları, hükümetin son zamanlardaki oy oranını koruduğunu gösteriyordu, çünkü oylamada 197 kabul oyu çıkmıştı. Ancak bu defa ret oyları artmıştı ve hükümeti kuran 225^{xxiii} sayısına ulaşmıştı.^{xxiv} Bu arada hükümetin düşürülmesinde AP'nin taktik değiştirmesinde Süleyman Demirel'e ilişkin şu değerlendirme önemlidir:

Demirel, güç gösterisine girişerek diğer muhalefet partileriyle de anlaşmış ve üçüncü koalisyon hükümetini düşürmek için zemin oluşturmaya başlamıştır. Yaklaşan bütçe görüşmeleri iyi bir fırsattır. Demirel, bu fırsatı kaçırmamış; 13 Şubat 1965'te yapılan oylamada 197'ye karşı 225 oyla bütçenin reddedilmesini sağlamıştır. (Kara, 2015)

Demirel'in, AP'nin kurucusu Ragıp Gümüşpala'nın 5 Haziran 1964 tarihinde ölümü üzerine 29 Kasım 1964'te genel başkanlığa seçildiği hatırlandığında, bütçe görüşmelerindeki 225 oyun Demirel'in etkisiyle sağlandığı düşünülebilir.

29. Koalisyon Hükümeti: Ürgüplü Hükümeti

28. hükümetin istifası üzerine Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel 4 partili bir koalisyon hükümeti kurulmasını önerdi. CHP koalisyonun dışında muhalefet partisi olarak kalacaktı.

Demirel genel seçimlerde milletvekili seçilmediği için genel başkanlığı kazanmış olmasına rağmen başbakan olamadı (Eroğul, 1990, s. 142-144). Cumhurbaşkanı Gürsel Demirel'in kontenjan senatörlüğü ricasını geri çevirdiğinden, Demirel başbakan yardımcılığıyla yetinmek zorunda kaldı (Kara, 2015). Üç günlük bir arayıştan sonra AP'den seçilerek Cumhuriyet Senatosu Başkanlığına getirilen Suat Hayri Ürgüplü Başbakan olarak atandı. Ürgüplü 20 Şubat'ta 29. hükümeti kurdu. Hükümette 10 bakanlık AP'ye ve dörder bakanlık CKMP, YTP ile MP'ye verildi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 213). Ürgüplü hükümeti doktrinde üzerinde neredeyse hiç durulmayan hükümetlerden biridir. Bunun nedeni hükümetin anayasal tanım gereği olmasa da işlevsel olarak bir seçim hükümeti olmasıdır. Çünkü Anayasa gereği Ekim ayının ortasında genel seçimlerin yapılması gerekmektedir ve hükümetin en fazla 6 ay civarında bir ömrü bulunmaktadır. Dolayısıyla bu hükümet daha çok *geçici hükümet* kavramıyla tanımlanmaktadır.

Ürgüplü hükümeti, 27 Mayıs 1960'tan sonra aşağıda incelenecek olan ordu etkisi nedeniyle tam anlamıyla hayata geçirilemeyen sivil yönetime dönüş çabalarının son halkasıdır. Ancak bu süreçte İnönü ve ordu içinde sivil yönetime geçişi arzulayan kanadın etkisiyle rejim normale dönmeye başlamıştır. Yeni dönem yeni seçimlerin yapılmasından sonra başlayacaktır. (Eroğul, 1990, s. 145)

1960 darbesinden 1965 Ekim'ine kadar geçen beş yıllık sürede, askeri yönetim dönemi dâhil altı hükümet kurulmuştur. Bu hükümetlerin üçü İnönü tarafından kurulan koalisyon ve azınlık hükümetleri, ikisi askerler tarafından kurulan geçici hükümetler ve biri de genel seçime götürmek üzere kurulan geçici hükümettir. Bu dönemde siyasal iktidarların, ordunun yönetimi sivil iktidarlara bırakmasından sonra bile, askerlerin etkisinde kaldığı söylenebilir. 1961 Anayasası'nın son derece özgürlükçü bir yaklaşım benimsediği ve bunun da demokratik yaşamın gelişimi açısından büyük önem taşıdığı doğrudur. Ancak temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan temel ilkelerin Anayasa metnine yazılmış olması, bunların toplumsal ve siyasal yaşamda hemen uygulanabildikleri anlamına gelmez (Eren, 1963, s. 29). Bu ilkelerin hayata geçirilmesi için öncelikle askeri darbeyi yapanların kendi iç hesaplaşmalarını tamamlamaları gerekmiştir. Askeri yönetimin sivil yönetim üzerindeki etkisi azalmaya başladıkça aşamalı biçimde sivil yönetimin güç kazanmaya başladığı söylenebilir. Ancak asker-sivil yönetim ilişkisi hiçbir zaman askerlerin sivil yönetime tabi olmaları biçiminde kurulmamış, askerler güvenilebilecekleri siyasileri belirledikten sonra görelî olarak siyaset sahnesinden

uzaklaşmışlardır. Dolayısıyla bu dönemin bütünüyle, ordunun içindeki çekişmelerden etkilenen geçici bir dönem olduğunu söylemek gerekir. Söz konusu dönemin bir istikrarsızlık dönemi olması parlamenter sistemin benimsenmiş olmasıyla ilişkili değildir. Hangi yönetim sistemi benimsenirse benimsensin ordunun ve ordu içindeki çekişmelerin siyaset üzerine doğrudan yansıdığı bir devlette, sivil siyaset mekanizmalarının işleyişi olanaksızdır. Daha açık söylemek gerekirse, 1961 Anayasası bir başkanlık sistemi düzenlemiş olsaydı bile, askerlerin siyasete müdahale projelerinin olduğu bir dönemde, benzer istikrarsızlıkların olması kaçınılmazdır. Bu yüzden 1961-1965 dönemi tablosunu tamamlamak için ayrı bir başlık altında ordu içindeki çatışmaları incelemek gerekir.

1960-1965 Döneminde Ordu İçindeki Çekişmeler ve Siyasete Yansımaları

Aydemir, 27 Mayıs İhtilalinin taraflarca çok önceden bilindiğini açık biçimde çok yönlü olarak göstermektedir. Örneğin DP'nin 2 Ağustos 1958 tarihli bildirisinde CHP idarecilerinin Meclis ve hükümetin meşruiyet ve istikrarını şiddet yolu ile tahrip edecekleri tehlikeli bir yola girdikleri ifade edilmektedir. Aydemir *"bu sözler kısaca CHP ihtilal hazırlıyor, demektir"* demektedir (Aydemir, 1983, s. 365). Menderes 21 Eylül 1958 Balıkesir konuşmasında şunları söylemektedir:

Onların niyeti, TBMM denen aziz Kâbe'yi itibardan düşürmek ve memlekete, işte Meclis de kalmamıştır diyerek, ellerini kollarını sallaya sallaya, seçimlerin semtine dahi uğramadan, iktidara gelivermektir. (Aydemir, 1983, s. 368)

Aydemir kitabında buna benzer çok sayıda belge ve bilgi göstererek bir ihtilal şüphesinin taraflarca bilindiğini ortaya koymaktadır.^{xxv} Bu durum ordudaki ihtilal hazırlığının belirli bir oranda amatörce yürütüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu durum bir başka açıdan, 27 Mayıs İhtilalinin hiyerarşik biçimde örgütlenmiş disiplinli bir grup tarafından yürütülmediği izlenimi vermektedir. Atılğan'ın Eroğul'a dayanarak yaptığı şu özetleme bu izlenimin doğruluğunu ortaya koymaktadır:

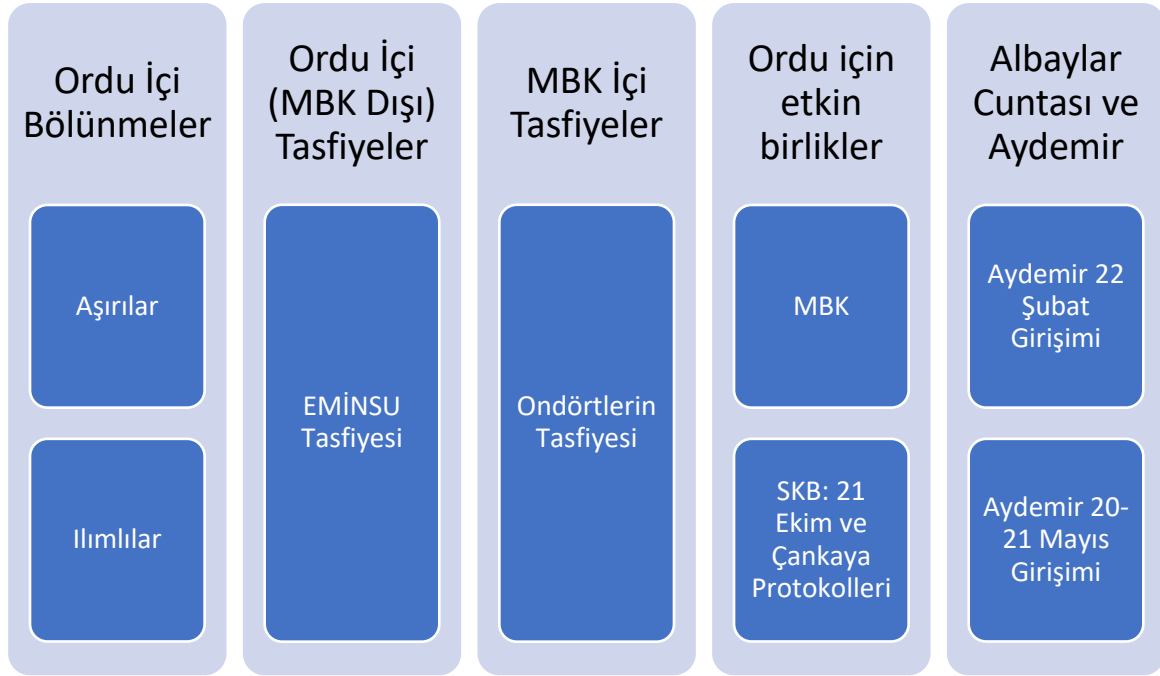
27 Mayıs Darbesi'nden sonraki ilk günlerde muktedir ama şaşkın bir yönetim işbaşındaydı. Bu günler, Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) kimlerden oluşacağı, ülkeyi yönetmek üzere bakanlar kurulunun nasıl belirleneceği, genel yönelişin nasıl tayin edileceği gibi sorunlara yanıt aranmasıyla geçti. Aslına bakılırsa bu soruların yanıtlarını

darbenin aktif subayları dahi bilmiyorlardı. Zira darbe, rütbeleri yüzbaşı ile general arasında değişen bir subay kümesinden gelmişti ve ordunun tümü bir olup bittiyle darbenin içine çekilmişti. Darbeyi gerçekleştirenler de gizli örgütlenmenin sınırları nedeniyle kendi aralarında hiyerarşik bir yapı ve bir fikir birliği kuramamışlardı. (Atılğan, 2015, s. 540-541)

Darbeyi yapanlar arasında hiyerarşik bir bütünün olmamasının yanında darbenin aşamaları hakkında ayrıntılı bir plan bulunmaması darbenin ilk günlerinde bocalamalara yol açmıştı. Örneğin darbeyi yapanlardan Celal Madanoğlu “*Ne yapacağız yahu, 5-10 subayla koca devleti nasıl hale yola sokacağız?*” diyordu. (Atılğan, 2015, s. 541) Ancak bu durum daha derinde yatan bölünmelerin varlığının kanıtıydı ve bundan sonraki dönemde ordu içindeki bu hiziplerin karşı karşıya gelmeleri ve kimi zaman sivil siyasetle etkileşim içine girmeleri söz konusu oldu. Bu yüzden darbe sonrasında orduda yer alan farklı görüşteki çeşitli kanatlar değişik etkilerde bulunmaya çalıştılar. Darbeyi yapan Milli Birlik Komitesini oluşturan subayların bile daha en başından itibaren düşünce birliği içinde olmadıkları ve en az iki karşıt eğilim içinde oldukları bilinmektedir. Birinci eğilimde olan *aşırılar* yıllardır darbe hazırlığı içinde olmuşlar ve güçleri darbeye yetmediğı için diğer gruplarla işbirliği yapmışlardı. Bunların demokratik bir yönleri bulunmayıp ülkeyi askeri bir rejimle yönetmek istiyorlardı. Bunlara göre yönetimin ülkeyi bu duruma getiren siyasal partilere bırakılması halinde aynı tür bunalımların çıkması kaçınılmaz olduğuna göre askeri yönetim birkaç yıl sürmeli ve ancak gerekli reformları tamamladıktan sonra yönetim sivillere bırakılmalıydı (Eroğul, 1990, s. 134-135). *İlimliler* olarak bilinen ve Gürsel’in önderliğinde hareket eden ikinci grup ise demokrasiye geçmek için gerekli hukuksal ve siyasal düzenlemelerin yapılmasından sonra seçimlere gidilmesini ve yönetimin seçilmiş parlamentoya bırakılmasını istiyordu.^{xxvi} (Özdemir, 1989, s. 232-235)

Darbenin yapılmasını sağlayan MBK’nin ilk başlarda ne lideri, ne üyeleri ne de işlevi belliydi. Darbenin liderliğine, Milli Savunma Bakanına siyasal durumu yorumladıktan sonra 3 Mayıs’ta mecburi izne çıkarılan Kara Kuvvetleri eski komutanı Cemal Gürsel getirildi. Bu yüzden Gürsel darbenin görünüşteki lideri idi. Ancak darbe bildirisini okuyan Başbakanlık Müsteşarı Albay Alparslan Türkeş MBK’nin en nüfuzlu üyesi idi. Türkeş siyasal sistemde köklü bir reform yapılmasını isteyen ve siyasal partilere hiçbir şekilde güvenmeyen kanadın da lideriydi (Zürcher, 2014, s. 352-353). Kimi kaynaklarda Gürsel başından beri darbenin planlayıcısı olarak aktarılsa da darbenin yapıldığı anda, darbeye ilişkin bir liderlik ilişkisi

olmadığı kuvvetli ihtimaldir. MBK'nin üyeleri ilk günlerde belli olmasa da birkaç gün içinde açıklandı. Komitenin başkanıyla birlikte 38 üyesi bulunmaktaydı. Bu 38 üyenin Gürsel'le birlikte bazı üyeleri ılımlı kanattandı ve bunların amacı anayasayı yaptıktan sonra en kısa zamanda seçimlere gitmek ve yönetimi seçilmiş siyasetçilere bırakmaktı. Darbenin başarıya ulaşmasından sonra, toplumu dönüştürmek amacıyla siyasal iktidarın uzun süre elde tutulmasını amaçlayan ve işlerinde general bulunmayan aşırılar yaşça daha küçük ve daha az kıdemli olanlardı. MBK'de etkin olan ılımlı kanat amaçlarına ulaşmak için çeşitli tasfiyeler yaptı. Tasfiyelerin bir kısmı Komitenin içinde bir kısmı ise dışındaydı. Komite dışı tasfiyenin bir kısmı orduda, bir kısmı diğer kurumlardaydı. (Özdemir, 1989, s. 230-241)

Şekil I. Ordu içi bölünmeler, hareketler ve girişimler

EMİNSU Tasfiyesi

MBK'nin ordu üzerindeki hâkimiyetinin tesisi ve ordu teşkilatının darbe eğilimi olan kıdemli askerlerden temizlenerek yerlerine gençlerin alınması amacıyla Temmuz ayında bir hareketlilik başladı. Gürsel açıkça ordunun hasta olduğunu söyledi. 26 Temmuz gecesi MBK yeni çıkan kurmayların alınması ve eskilerinin tasfiyesinin yöntemini tartıştı. Bu işlemin Emekli Sandığı Kanunu'nda yapılacak bir değişikliklerle gerçekleştirilmesi ve emekli olanlara birtakım ek haklar tanınması kararlaştırıldı. Ancak mağduriyetin giderilmesi için bir ek kaynağa da ihtiyaç

vardı. Bu amaçla NATO Kuvvetleri Komutanı Norstad'a bilgi verilerek yardım istendi. Bu gençleşmeyi uygun karşılayan Norstad 4 Temmuz'da hükümetle 1 milyar dolarlık yardım anlaşması imzalayan ABD'nin 12 milyon dolarlık bir kaynak tahsis etmesini sağladı. Böylece darbe bildirisinde yer alan NATO ve CENTO'ya bağlılık taahhüdü mesajlarının karşı tarafça olumlu algılandığı da kanıtlanmış oluyordu (Aydemir, 1983, s. 478). Emekli Sandığı Kanununda değişiklik öngören kanun teklifinde yirmi beş hizmet yılını dolduran subay, askeri memur ve astsubayların kendi istekleri üzerine veya res'en emekliye ayrılanlara çeşitli haklar tanındı. Binbaşı ve daha yukarı rütbeli subaylarda ise yirmi beş yıllık hizmet süresi aranmadı.^{xxvii} 2 Ağustos 1960 tarihinde 42 sayılı Kanun gereğince 235 general ve amiral ile 5000'e yakın subay ordudan çıkarıldılar. *Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU)* adı verilen bu kişilerin tasfiyesinin amacı bir taraftan MBK'nın silahlı kuvvetler üzerindeki otoritesini meşrulaştırmak, diğer taraftan orduyu gençleştirerek yeniden düzenlemektir. İşin ilginç tarafı ordunun sivil yönetime bağlanmasını amaçlayan bu tasfiye sırasında darbeye karşı çıkmamış olduğu için emekli edilen genelkurmay başkanı Ragıp Gümüşpala, daha sonra AP'nin kurucu genel başkanı olacaktır. Bu tasfiyeden sonra, sivil yönetime bağlı, darbeden uzak bir ordu oluşturmak için çok sayıda üst düzey atama yapıldı.^{xxviii} (Özdemir, 1989, s. 235)

Ondörtlerin Tasfiyesi

MBK'nin Ağustos ayında kendi dışında yaptığı tasfiyeden sonra sıra kendi içindeki tasfiyeye gelmişti. Bu tasfiyenin birbiriyle ilişkili çok sayıda nedeni bulunmaktadır. Bu nedenler arasında *ilk olarak* yukarıda değinilen MGK içindeki *aşırılar ve ılımlılar* biçimindeki bölünme bulunuyordu. Bu grupların temel uzlaşmazlık konusu iktidarın sivillere devrinin zamanıydı. Daha önce de değinildiği gibi İnönü ve CHP ile temas halinde olan *ılımlılar* yeni bir anayasa ile güvenceli bir seçim yasaının hazırlanmasından ve seçimlerin yapılmasından sonra yönetimin seçilen sivil siyasetçilere bırakılması gerektiğini savunurken, *aşırılar* birtakım köklü reformlar yapılmadan ve yerleştirilmeden yönetimin sürdürülmesini istiyorlardı. Ancak bu önemli nedenin arkasında ordu teşkilatlanmasının bozulmasından duyulan kaygı biçimindeki *ikinci bir neden* bulunuyordu. Darbenin emir komuta zinciri dışında gerçekleşmiş olması geleneksel disiplin anlayışını zedelemişti. Yukarıda değinilen EMİNSU tasfiyesi bu zedelenmeyi daha da büyütüştü. Bu nedenin karşısında *üçüncü bir neden* yer alıyordu. Bu neden Yassıda yargılamalarının intikamının alınması korkusuydu. Çünkü darbe dolayısıyla eski dönemin güçlü

partisi DP'nin yönetici kadrosu yargılanıyor olmasına rağmen, DP'nin oldukça yüksek bir seçmen desteğine sahip olduğu biliniyordu. Yönetimin hemen devredilmesi ve devredilen yönetimin DP'nin devamı olan partilerin eline geçmesi halinde Yassıada yargılamalarının intikamı alınabilirdi. Aşırılar kendilerinden intikam alınacağı endişesi içinde, seçmen tabanının eğilimlerini değiştirecek reformlar yapılmasından sonra iktidarın devredilebileceğini düşünüyorlardı. Buna karşılık ılımlılar MGK içindeki disipline dayalı hiyerarşinin bozulmuş olmasından rahatsızdılar ve MGK içinde bile bu hiyerarşinin bozulmuş olduğu açıkça görülüyordu: MGK içindeki bir subay bir generalle eşit söz hakkına sahipti ve bu geleneksel hiyerarşik düzene uymuyordu. Dolayısıyla ılımlılar bir an önce disipline dayalı bir hiyerarşik düzenin kurulmasını istiyorlardı. Bu iki anlayış basın yoluyla kamuoyu önünde de paylaşıyor ve alınan çeşitli kararlarda etkisini hissettiriyordu (Eroğul, 1990, s. 135). İki anlayışı savunanlar arasındaki görüş farklılıkları belirli bir oranda grup üyelerinin kişisel statü farklılıklarından da kaynaklanmış olabilir. Yapılan hesaplamalarda ılımlılar grubu üyelerinin yaş ortalaması 45, aşırılar grubunun ortalaması 37 olarak gösterilmektedir^{xxix} (Özdemir, 1989, s. 232). Dolayısıyla yaşça büyük oldukları için daha deneyimli ve daha üst düzeyde bulunan komutanların ılımlılar grubunda bulunması; yaşça daha küçük, deneyimsiz ve alt düzeyde bulunan subayların aşırılar grubunda bulunması açıklanabilir bir sonuçtur: Deneyimli komutanlar kendi statülerinin de gereği olarak ordu hiyerarşisinin bozulmasından rahatsız iken, yaşça küçük olanlar da kendi avantajlarına olduğu için kendi rütbelerinin üstünde ve kısa yoldan söz sahibi olmaya olanak tanıyan bir yolu tercih etmektedirler.

Aşırılar ile ılımlılar arasındaki bu görüş farklılıkları, sonunda General Madanoğlu'nun Gürsel'e koşarak aşırıların görevden alınmasını istemesine neden oldu. Gürsel'in bu isteği kabul etmesi üzerine bir plan hazırlandı ve 13 Kasım 1960 tarihinde 14 kişiye aynı saatte tebligat yapılarak MBK'nin lağvedildiği ve yeniden kurulduğu bildirildi. Komite 14 kişinin olmayacağı biçimde yeniden kurulurken, tasfiye edilen öndörtlere çalışmalarından dolayı teşekkür ediliyordu. Tasfiyeye uğrayanların bir karşı harekette bulunmamaları için tebligatlar sabah saat 5'te yapıldı ve bunların telefon bağlantıları kesildi. Daha sonra da bir karşı eylemin olmaması için bu kişiler çeşitli ülkelere bir tür sürgüne gönderildi. Bunlar yurtdışındaki büyükelçiliklerde danışman olarak görevlendirildiler ve iki yıl boyunca ülkeye geri dönemediler (Aydemir, 1983, s. 499-500). Bu tasfiye aslında hukuki dayanaktan yoksun olan darbe içinde siyasal bir darbeydi. Çünkü 12 Haziran 1960 tarihli geçici anayasa MBK üyelerine önemli bir

ayrıcalık vermiş ve bunların yeminlerine sadakatsizlikten ya da vatana ihanetten dolayı açıkça hüküm giymedikçe komite üyeliğinden çıkarılamayacaklarını hüküm altına almıştı. Dolayısıyla darbecilerin bir kısmı bir tür karşı darbeye etkisiz hale getirilmişti (Eroğul, 1990, s. 136).

Ondörtlerin tasfiyesi çok partili yaşama geçişte özel bir önem taşımaktadır. Ondörtler darbe yönetiminin sivillere devri yönünde direnç oluşturduklarından askeri yönetimin kurumsallaşması tehlikesi bulunmaktaydı. Ondörtlerin tasfiyesiyle bu tehlike ortadan kaldırıldıktan bir ay sonra 13 Aralık 1960'ta kabul edilen bir kanunla geçici anayasa değiştirilerek bir Kurucu Meclis kurulması kararlaştırıldı. Kurucu Meclis'in iki kanadı vardı: MBK ve sivil nitelikte bir Temsilciler Meclisi. Temsilciler Meclisinde DP dışındaki sivil örgütler aktif rol aldılar ve yeni anayasanın yapılmasında rol oynadılar. Temsilciler Meclisinde kabul edilen metinler MBK'ya gidiyor ve iki kurul arasında uzlaşmazlık çıktığında bir karma komisyon aracılığıyla uzlaşmazlık gideriliyordu. Hazırlanan uzlaşma metni Kurucu Mecliste üçte iki çoğunlukla karara bağlanıyordu (Eroğul, 1990, s. 136-137). Özetle söylemek gerekirse ondörtlerin tasfiyesi, darbenin demokratik bir hedefe yönelmesinin yolunu açmış ve önemli oranda demokratik yollarla son derece demokratik bir anayasanın hazırlanmasına olanak tanımıştır.

Silahlı Kuvvetler Birliğinin hâkimiyeti: 21 Ekim Protokolü ve Çankaya Protokolü

MBK'nin yaptığı ondörtler tasfiyesinden sonra Kurucu Meclis'in kurulması, siyasal partilerin faaliyetlerinin serbest bırakılması, yeni anayasanın referanduma sunulması, Komitenin demokrasiye dönüş niyetinde olduğu konusunda en küçük bir tereddüde yer bırakmıyordu. Ancak MBK üyeleri demokratik bir ortam oluşturup yönetimi sivillere devredince iktidarını yitirmeye başladı. İktidarın yitirilişi ilk bakışta demokrasi adına önemli bir kazanç gibi görülürken, bir başka açıdan kurulan yeni sistemin yeniden ordu içi hiziplerin tehditlerine maruz kalması sonucunu doğuruyordu. Çünkü MBK üyelerinin demokrasiyi sindirmiş olmaları, orduda fiilen görev yapan komutanların da aynı durumda oldukları anlamına gelmiyordu. Silahlı kuvvetler içindeki çeşitli gruplar yeni kurulan ve DP'nin devamı olan AP'nin ordudan intikam alabileceği endişesini taşıyorlardı. Bu endişeyi taşıyan üst düzey komutanların liderliğinde *Silahlı Kuvvetler Birliği* (SKB) adında cunta eğilimleri ağır basan yeni bir grup kuruldu. MGK'nin sahneden çekilmesine koşut olarak SKB'nin giderek daha etkili

biçimde siyasete müdahale hazırlıkları içine girdiği görülmektedir (Eroğul, 1990, s. 138). SKB'nin varlığından haberdar olunmasına neden olan olay 6 Haziran 1961'de gerçekleşen *İrfan Tansel olayıdır*.^{xxx} Bu olay orduda yeni bir darbeci grubun kontrolü ele aldığını kuşkuya yer bırakmayacak biçimde ispatlama yeteneğindedir. SKB'nin gizli yemin belgesindeki ifadeler, SKB'nin hiyerarşik olarak MBK'nin üstünde olduğunu gösteriyordu. (Demir, 2006, s. 157)

SKB'nin en önemli etkinliklerinden birisi, DP'nin genel seçimlerde elde ettiği başarı üzerine, yeni anayasaya göre seçilen TBMM'nin toplanmasından 3 gün önce, 21 Ekim 1961'de İstanbul Harp Akademileri'nde yapılan bir toplantıda 10 general ve 28 albay arasında 21 Ekim Protokolü olarak adlandırılan bir belgenin imzalanmasıydı. Belgede yeni bir darbe kararı alındı. Zabıt Varakası denilen talep listesine göre *“(a) TSK 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra, gelecek yeni TBMM toplanmadan evvel, duruma fiilen duruma müdahale edecektir. (b) İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir. (c) Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle MBK feshedilecektir. (d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonraki bir güne tehir edilmeyecektir.”* Protokolü imzalayanlar, zabıt varakasına, taleplerinden birini yazmaya bile gerek görmemişlerdi: EMİNSU tasfiyesine uğrayanlar göreve iade edilecekti (Bardakçı, 2010). Görüldüğü gibi tasfiye edilen ondörtlerin hedefleri bu defa SKB tarafından benimsenmişti ve son derece ciddi bir darbe hazırlığı başlamıştı. Protokolü imzalayan komutanların^{xxxii} bir kısmının daha sonradan genelkurmay başkanı, kuvvet komutanı, ordu komutanı, general yapılmış olması dikkat çekicidir.^{xxxii} (Özdemir, 1989, s. 243)

MBK'nin yönetimi sivillere devretmeye hazırlandığı ve yeni Meclisin toplanmasına ramak kaldığı bir dönemde alınan darbe kararının, gücünü iyice yitirmiş ve SKB'nin emrine girmiş MBK tarafından önlenmesi olanaksızdı. Bu ortamda İnönü yanına Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı da alarak sivil yönetimi kurtarma kararlılığını gösterdi. Komutanların endişelerini giderecek bir uzlaşma formülü geliştirdi (Eroğul, 1990, s. 140). İnönü 21 Ekim Protokolü'nün imzalandığını öğrenince damadı Metin Toker'i İstanbul'a gönderdi. İnönü'nün Toker'den istediği İstanbul valisi Refik Tulga'ya darbe girişiminin kesin olarak karşısında olduğunu bildirmesiydi. Bu konuşma yapılırken Protokol Ankara'da Cevdet Sunay'a da sunulmuştu. Sunay, İnönü'nün de darbeye kesin olarak karşı olduğunu öğrenince ortada bir gevşeme havası esti. Sunay'la birlikte diğer kuvvet komutanları da darbeyi onaylamayınca 23-24 Ekim'de kararsızlık ve bölünme ortaya çıktı. Cevdet Sunay kuvvet komutanlarıyla, İnönü

parti liderleriyle toplantılar yaptı (Aydemir, 1983, s. 539-540). 24 Ekim’de, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in başkanlığında dört siyasi partinin lideri, Genel Kurmay Başkanı ile kuvvet komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve 1 inci, 2 nci ve 3 üncü Ordu komutanlarının katıldığı toplantıda uzlaşmaya varıldı ve *Çankaya Protokolü* adı verilen belge imzalandı. Protokol şu dört maddeden oluşuyordu: “(1) Siyasi Partiler Cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyecek ve Cemal Gürsel’e oy verilmesi için liderler, gruplarında ellerinden gelen çabayı göstereceklerdir. (2) Ordu mensuplarına tanınmış herhangi bir hak geri alınmayacağı gibi EMİNSU’larla ilgili kanun da değiştirilmeyecektir. (3) Yassıada hükümleri hakkında şimdilik bir af kanunu çıkarılmayacaktır.^{xxxiii} (4) 147’ler üniversitelere alınmayacaktır.” Üzerinde uzlaşıldığı halde Protokole yazılmayan maddelerden birisi İnönü’nün başbakan yapılmasıydı. Çankaya Protokolü’nün imzalanmasıyla parlamentonun açılmasının önündeki engel kalkmış oldu ve ertesi gün Meclis toplandı. Protokol’deki anlaşmaya uygun olarak, 26 Ekim’de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildi ve 20 Kasım 1961’de de İnönü’nün başkanlığında yukarıda incelenen CHP+AP koalisyonu kuruldu.

Albaylar Cuntası ve Aydemir Ayaklanmaları (22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963)

Albay Talat Aydemir (1917-1964) 1960 Darbesi sırasında Kore’de görevli olduğu için askeri eylemde ve MBK’de yer alamamıştı. Yurda döndükten sonra Harp Okulu komutanlığına atandı (Özdemir, 1989, s. 248). Harb Okulu komutanlığının verdiği güçle *Albaylar Cuntasını* kurdu. Cunta kısa zamanda adından söz edilen bir yapı haline geldi. Albaylar Cuntası, yukarıda incelenen SKB’nin kurulmasında ve 21 Ekim Protokolünün kabulünde etkin rol oynadı. Ancak bu Protokol’ün hükümlerinden *Çankaya Protokolü* ile vazgeçilmesi Meclis’in açılmasını, hükümetin kurulmasını ve Cumhurbaşkanının seçilmesini sağlamış olmakla birlikte, ordudaki karışıklıklar son bulmamıştı. Talat Aydemir bu Protokolün Albayların isteğine aykırı olduğunu, Cumhurbaşkanı ve Başbakan seçiminin askeri baskı ile gerçekleştiğini, bu durumun ordunun isteği olarak yansıtıldığını ancak ordunun gerçek isteğinin bu olmadığını ileri sürüyordu. Yönetimin sivillere devredilmesi, Cumhurbaşkanının seçilmesi ve hükümetin kurulması ilk başta siyasi ve ticari kesimleri memnun etmesine rağmen, af konusu kısa zamanda Meclisi ikiye böldü. Basında DP döneminin önce üstü örtülü olarak sonra açıkça övülmeye başlanması ve 27 Mayısın eleştirisi konusu olması ordudaki huzursuzluğu artırdı (Demir, 2006, s. 159).

Ordunun kaygılarını gidermek için yaratılan bu yapay koalisyon hükümetinin af konusu etrafında tartışma yapmaktan başka bir çözüm üretmediği görülünce toplumda da hoşnutsuzluk arttı ve bu durum darbe heveslilerine yeni umut kapıları açtı (Eroğul, 1990, s. 141). Aydemir 27 Mayıs'ın hedefine ulaşmamış olduğunu, ihtilalden önce olduğu gibi halkın iki gruba ayrıldığını ve bir milli birlik ruhu yaratılamadığını, parlamento içindeki bazı siyasilerin maksatlı tutumları yüzünden halk ile silahlı kuvvetlerin karşı karşıya getirildiklerini ve seçim sonrasında istikrarlı hükümetler kurulamadığı için ülkenin gereksindiği reformların yapılamadığını düşünüyordu. Bu durum ona göre darbenin yeni bir darbeye tamamlanmasını gerektiriyordu (Demir, 2006, s. 161-162).

Aydemir'in bu düşüncelerinin taraftarları vardı ve ordudaki huzursuzluk çok açıktı. Bu yüzden İnönü 17 Ocak 1962 tarihli radyo konuşmasında demokrasiden vazgeçen kapalı bir sisteme asla müsaade etmeyeceklerini ve bunun karşısında mücadele edeceği mesajını verme ihtiyacı hissediyordu (Aydemir, 1983, s. 546). Bu konuşmadan 2 gün sonra, 19 Ocak 1962'de askeri müdahale söylentilerini görüşmek ve İnönü'yü desteklemek amacıyla Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın isteğiyle Genelkurmay Karargâhında *Genişletilmiş Komuta Konseyi* toplandı (Demir, 2006, s. 159). Toplantıya 72 komutan katıldı. Sunay yaptığı konuşmada ordudaki huzursuzluğu bildiğini, İnönü başta oldukça bir çarenin mutlaka bulunacağını ve bu nedenle İnönü hükümetinin desteklenmesi gerektiğini, bir ihtilal teşebbüsünün sakıncalı sonuçlar doğuracağını belirterek bir ihtilale karşı olduğunu açık bir dille ifade ediyordu. Toplantıda bulunan komutan ve generaller Sunay'ın konuşmasındaki önerileri desteklediler, ancak toplantıdaki albaylar buna karşı çıktılar. İtirazlarda fiziksel yapısı bakımından enerjisi tükenmiş 80 yaşındaki bir ihtiyara bel bağlanamayacağı ve İnönü zihniyetiyle bir adım ileri gidilemeyeceği belirtiliyordu (Aydemir, 1983, s. 547). Talat Aydemir ise bir ihtilalin zaten yapılacağını ancak ihtilalin başarılı olması için Sunay tarafından yönetilmesi gerektiğini söylüyordu:

Bu memlekette yüzde yüz, ikinci bir ihtilal olacağına inanıyorum. Çünkü Devlet Reisi Cemal Gürsel ihtilal hazırlığı yapıyor. Milli Birlik Komitesi üyeleri ihtilal ile uğraşiyor. Zira bize gelip 'Bu işi beraber yapalım' diye müracaat etmişlerdir. Fakat bu isteklerini kabul etmedik. Halk Partisi, endirekt yollardan ihtilal hazırlıyor. İntikamcı Partiler de halk ihtilalini hazırlıyorlar. Fakat orduya sızamamışlardır. Bir de ordu içinde biz ihtilal hazırlıyoruz! Sizin de bulunacağınız, bulunmanız suretiyle yapacağımız bir ihtilal, en az

zayıatlı, en az tehlikeli ihtilal olacaktır. Böyle olursa Silahlı Kuvvetler parçalanmayacaktır.
(Aydemir, 1983, s. 547-548)

Aydemir sözlerinin devamında ordunun parçalanmış durumda olduğunu söyledi ve aksini iddia eden komutanla hemen hesaplaşabileceğini açıklayarak meydan okudu.^{xxxiv} Ancak Sunay bu konuşmayı hiç duymamış gibi, Aydemir ve arkadaşlarının hayret dolu bakışları arasında, İnönü'ye giderek ordunun kendisini yüzde yüz desteklediğini bildireceğini söyleyerek ayrıldı. İnönü'ye giderek ordunun kendisini desteklediğini söyledi ve daha sonra ordu içinde ordunun hükümeti desteklediğine ilişkin yoğun bir propaganda yaptı (Aydemir, 1983, s. 548-549). İnönü'de hiçbir harekete izin vermeyeceklerini söyleyerek ordunun çeşitli kademelerini ziyaret etti ve subaylara soğukkanlı ve sabırlı olmalarını öğütledi. Ancak bütün planlarını darbenin İnönü ve çevresi tarafından istenilir olduğu varsayımı üzerine yapan *Albaylar Cuntası* bu tepkiden hoşlanmadı ve ihtilal hazırlıklarını sürdürdü (Demir, 2006, s. 160). İnönü ve çevresinin girişimleri İstanbul grubunu, üst düzey komutanları ve Hava Kuvvetlerini darbeden vazgeçirirken Aydemir ve çevresi darbe girişiminin sonuçlandırılması için çalışmalarını hızlandırdı: Darbenin taraftarları ve karşıtları giderek belirginleşiyordu. 9 Şubat 1962 tarihinde İstanbul Valisi General Refik Tulga'nın başkanlığında 54 komutan ve üst düzey subayın katıldığı askeri bir toplantı yapıldı. Değişik görüşlerin dile getirildiği toplantıda ihtilale karar verildi ve bir ihtilal protokolü hazırlandı. 9 Şubat Protokolü olarak anılan bu belgeye göre "*Silahlı Kuvvetler, 28 Şubat 1962 tarihini geçmemek üzere memleketin idaresine el koyacaklardır.*" İnönü ve Sunay protokolden bir gün sonra haberdar oldular. Sunay, Hava Kuvvetleri Komutanıyla birlikte 18 Şubat'ta harekâta katılmaya karar verenlerden bazılarıyla bir toplantı yaptı. Sunay Albaylar Cuntası hakkında bir tasfiye planı hazırlamıştı. Plan 20 Şubat'ta Aydemir'e ihbar edildi ve Cunta harekete geçmeye karar verdi. Buna karşılık Hava Kuvvetleri Komutanı darbeye karşı önlemler aldı. Gece saat 02.20'de Harp Okulunun yanındaki Tank Taburu alarma geçti. Darbe harekâtı başlamıştı, ancak kimse ne yapacağını ve niçin harekâta geçildiğini bilmiyordu.^{xxxv} Aydemir alarm emrinin verilmesinden sonra harekâta katılanlara bir yanlılık olduğunu bildirdi ve darbeye kalkışan taburun geri döndürülmesini istedi. Kalkışmanın ilk günü olan 20 Şubat karmaşa ve belirsizlik içinde geçti. 21 Şubatta Hava Kuvvetlerine mensup kurmaylarla eski MBK üyelerinden bazıları toplanarak Sunay'a bir muhtıra verdiler. Muhtıra'da, Aydemir ile arkadaşlarının emekliye sevk edilmelerini istediler. Sunay bazı istişarelerden sonra darbeye kalkışanların yerlerinin değiştirilmesine karar verdi. Üç darbeci

çağrılarak görev yerlerinin değiştirildiği bildirildi ve bu karara uymaları istendi. Bu görüşmede Sunay, Aydemir'e "*Sizlerin yerlerinizi değiştiriyorum, sizleri himayem altına alıyorum*" sözlerine karşılık Aydemir "*Ben Allah'tan başka kimsenin himayesine girmem*" dediği aktarılmaktadır. 22 Şubat sabahı Aydemir Genelkurmay Başkanlığına çağrıldı. Ancak Aydemir Harbiye'ye gitti ve yeni mezun 600 asteğmeni topladı. Saat 15.00'te Harp Okulunu harekete geçirerek darbeyi başlattı. Ancak bu sırada Harp Okuluna yeni bir komutan atandı ve komutan o esnada göreve başladı. Aydemir, Çankaya Köşkü Muhafız Birliğindeki kontrolü ele geçirmiş olmasına rağmen İnönü ile Bakanlar Kurulunun köşkten ayrılmasına izin verdi. İnönü bu anda Aydemir için "*İşte şimdi yenildi*" cümlesini kurdu. 22 Şubat gecesi tam bir kargaşa yaşandı. TBMM, Genelkurmay Başkanlığı ve Bahçelievler kavşağı çevresinde iki taraf karşı karşıya idi. Aydemir kararsız olduğundan silahlar da patlamadı (Aydemir, 1983, s. 551-552). İnönü bu durumu şöyle özetlemektedir:

Sabahtan beri türlü olaylar oluyor. Kıtalar kolayca elden ele geçiyor. Hâlbuki kimsenin elinde çakı bile yok. Bu nasıl haldir? (Aydemir, 1983, s. 552)

Bu arada Aydemir kontrolü ele geçirdiğini düşündüğü sıralarda Cumhurbaşkanı'ndan şu taleplerde bulunmuştu: (1) Kendisi ile birlikte emekliye sevk edilen arkadaşlarının yerlerine dönmesi, (2) 200 milletvekilinin milletvekilliğinin düşürülmesi ya da Meclis'in feshi, (3) Anayasa'nın bazı maddelerinin düzeltilmesi. Aydemir bu talepler yerine getirilmediği takdirde alarmin durdurulmayacağını bildirmişti (Demir, 2006, s. 163). Çankaya Köşkü'ndeki ablukadan kurtulan hükümet üyeleri Hükümet merkezinin Eskişehir'e nakli dâhil olmak üzere çok sayıda önlemi masaya yatırdı (Aydemir, 1983, s. 552). İnönü sonunda şu açıklamayı yaptı:

Bu milletin haysiyetine, ordunun şerefine tecavüz edilmiştir. Sonuna kadar mücadele edeceğiz. Silahlı çatışmaya yol açmazlarsa affedebiliriz. Aslında cezaları kurşuna dizilmektir. Kendilerini emekliye sevk edeceğim. (Demir, 2006, s. 163)

Radyoda bütün parti liderlerinin imzalarını taşıyan bir beyanname yayınlandı. Bu arada darbeye kalkışanlar cezai müeyyideler tatbik edilmediği takdirde teslim olacakları haberini gönderdiler. Sonunda darbeye kalkışanların haklarında takibat yapılmaması ve emekliye sevk edilmeleri koşuluyla anlaşmaya varıldı. 23 Şubat akşam saatlerinde Talat Aydemir ve diğer darbeciler gözaltına alındılar. 25 Şubat'ta, 22 Şubat olayları için takibat yapılmaması kararı alındı ve gözaltına alınanlar serbest bırakıldı^{xxxvi} (Aydemir, 1983, s. 552) (Demir, 2006, s. 163).

Yukarıda incelendiği gibi darbeciler 10 Mayıs 1962 tarihinde çıkarılan 50 sayılı Kanunla affedildiler. Bu af DP'li siyasilerin de affedilmeleri gerektiğini savunan koalisyon ortağı ile aranın açılmasına ve koalisyon hükümetinin kısa süre sonra sona ermesine neden oldu.

22 Şubat Darbe girişiminden sonra Aydemir ve arkadaşlarının hızlarını alabildikleri söylenemez. Ancak Aydemir ve arkadaşlarının yeni darbe hazırlıklarını incelemeye geçmeden önce 5 Mart 1962 tarihinde çıkarılan 38 sayılı Kanuna değinmek gerekir. Kanun teklifi dört siyasal partinin genel başkanları tarafından imzalanmıştır. Anayasa Nizamını, Millî Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkında Kanun darbe girişiminin bastırılmasından sadece birkaç gün sonra 2 Mart 1962 tarihinde sunulmuş ve Millet Meclisi'nin 3 Mart, Senato'nun 5 Mart tarihli birleşiminde büyük bir hızla görüşülerek kabul edilmiştir. Kanun teklifinin muhtemel amacı, ordu içinde 27 Mayısçılardan intikam alınacağından korkan kesime güvence vermek ve bu amaçla darbe girişimleri hazırlanmasının önüne geçmektir. Kanunun 1. maddesinde "*...Türk Milletinin gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 Devrimini ... yersiz, haksız veya gayrimeşru gösterenler...; Yüksek Adalet Divanınca veya sair kaza mercilerince verilmiş ve kesinleşmiş olan karar ve hükümleri ... kötülüyenler ...; feshedilmiş Demokrat Partinin iktidarını övenler veya müdafaa edenler; ... feshedilmiş Demokrat Partinin devamı olduğunu ileri sürenler ...bir yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla*" cezalandırılacaklardı. Bu Kanun yoluyla siyasal partiler orduya 27 Mayıs'ın tartışma konusu yapılmayacağını, intikam amacı gütmemesi muhtemel DP'nin yeniden canlandırılmayacağını ve Yüksek Adalet Divanı'nın kararlarının tartışma konusu yapılmayacağını güvencesini vermekteydiler. DP'nin devamı olduğunu ispatlama çabası içinde olan AP'nin bile teklifi imzalamış ve desteklemiş olması, darbe tehdidinin ne kadar güçlü olduğunun kanıtı olarak kabul edilebilir. Bir darbe girişimi daha atlatılmıştı, bu durum yeni darbe girişimlerinin olmayacağı anlamına gelmiyordu. Kanun teklifi darbe hazırlıklarının en önemli gerekçelerinden birini ortadan kaldırarak darbeye karşı köklü bir önlem almaya çalışmıştı. Ancak önlemler bununla sınırlı değildi.

İnönü ondörtlerden yurda dönenlerin 22 Şubatçılarla görüşmelerini izliyor ve tetikte kalmaya çalışıyordu (Demir, 2006, s. 164). Çünkü 1 Temmuz'da yurda dönen ondörtlerden iki kişi Ankara'nın 100 km. dışında 22 Şubatçılar tarafından karşılanmıştı. Bir başka önlem 22 Şubat'la ilgili subayların saptanarak emekli edilmeleriydi. 3 Nisan'da 22 Şubat'la ilgili görülen 69 subay emekliye sevk edildi. (Aydemir, 1983, s. 553)

Bu önlemlere rağmen Aydemir'in yeni darbe girişiminin sinyallerini vermesi çok uzun sürmedi. İnönü 7 Temmuz 1962 tarihli Genel Kurul konuşmasında 22 Şubatçılara değinerek bunları *ağır suçlular* olarak tanımlamıştır: *“Büyük Millet Meclisi rejimi o kadar kuvvetli görmüştür ki, orduya olan güvenin delili olarak ve ordunun siyasetten kurtulmak için gösterdiği gayreti kolaylaştırmak üzere ağır suçluları affetmeyi bile düşünmüştür.”* Ancak İnönü konuşmasının devamında bu düşüncenin başarısızlığını şu sözlerle ifade etmektedir:

Memlekete hesapsız zararlar vermiş olan 22-23 Şubat itaatsizliği şimdi ordu içinde bir nifak yaratmak ve Büyük Millet Meclisinin orduya olan güvenini sarsmak için bir vesile olarak istismar edilmek isteniyor. Buna alet olanlar iyi niyetten mahrum olanlardır... Hiç kimse, ordu ile Büyük Meclis arasında ayrılık yaratmaya muvaffak olamayacaktır. Aksine, şimdiye kadar itaatsizlik ve memleketi anarşiye götürmek teşebbüslerine girişenler nasıl perişan olarak çıkmışlarsa, bundan sonra orduya dil uzatmak teşebbüslerinden daha da pişman olarak çıkacaklardır.^{xxxvii}

Konuşma ertesi gün 12 gazetede Aydemir'in konuşmaya verdiği cevapla birlikte yayınlandı. Aydemir 22 Şubatçılarla ilgili suçlamaları reddediyor ve İnönü'yü ismi zekâsından büyük olan, tükenmiş, statükocu biri olarak tanımlıyordu. Ona göre, *“22 Şubat İnönü'nün yarattığı keşmekeşe karşı bir reaksiyon”*du ve 22 Şubat *“ordunun partilerüstü bir görüşe sahip olduğu”* inancını ortaya koyan bir hareketti. Bunun üzerine Aydemir kanunun suç saydığı bir cürmü övmekten dolayı savcılığa çağrıldı ve mahkemece tutuklanarak cezaevine gönderildi; 10 günlük haptisten sonra 18 Temmuz'da ancak kefaletle serbest bırakıldı. Tahliye'den birkaç gün sonra ondörtler yurda döndüler. 22 Şubatçılarla ondörtler arasında yeni bir yakınlaşma başladı; bazı siyasal partilerle üniversite mensupları da harekete katıldı; hareketin liderliği için çalışmalar yapıldı; hareketin ilkeleri temel yasa adındaki bir belgede belirlendi; baş operasyon, şövalye operasyonu, kurt operasyonu, İnönü operasyonu, muşta operasyonu, kademe operasyonu gibi adlarla çeşitli eylem planları belirlendi. (Aydemir, 1983, s. 556-557)

İhtilalin 20-Mart-20 Nisan 1963 tarihleri arasında bir günde yapılması planlandı. Bu arada gelişen çeşitli olaylar askeri harekâtın AP lehine yorumlanması endişesini doğrunca tarih biraz ertelendi. Bu arada hükümete ihtilal günü ihbar edildi ve bu şartlar altında Aydemir'in ihtilalden vazgeçeceği düşünüldü. Buna rağmen Genelkurmay birliklere gizli bir emir yollayarak dikkatli olunmasını istedi. Nitekim düşünüldüğü gibi oldu 31 Mart-1 Nisan günü planlanan ihtilalden vazgeçildi. Ancak ihtilalden vazgeçildiğine ilişkin bilgiyi almayan Deniz

Harb Okulu teğmenleri harekete geçtiler ve bu sırada tutuklandılar. Bu olay ihtilali olumsuz etkiledi ve çalışmaların bir süre yürütülmesini engelledi. Bu süre içinde diğer gruplarla ittifak arayışlarına girildi, ancak bu çabalar sonuçsuz kalınca yine kendi başlarına hazırlık yapmayı kararlaştırdılar. Aydemir ihtilal için yeni tarih olarak 19 Mayıs 1963'ü düşündü ancak yanlış anlaşılma endişesiyle 21 Mayıs'ı belirledi. İhtilal tarihi birlikte harekete ikna edilemeyen ondörtlerin lideri Alpaslan Türkeş tarafından İnönü'ye ihbar edildi. İnönü ihbara inanmadı, ancak saat 23:30'da ihtilal başladı. İhtilalciler Harp Okulu'na girip hâkimiyeti ele geçirerek alarm verdiler. Daha sonra radyo işgal edildi ve Aydemir'in beyannamesi okundu. Ancak kısa süre içinde radyo geri alındı ve Genel Kurmay başkanının ultimatomu okundu. Harb Okulu hükümet kuvvetleri tarafından sarıldı. Hükümet radyoda duruma hâkim olduğunu açıkladı. İhtilal girişiminin başarısız olma ihtimali arttıkça ihtilali destekleyen birliklerde çözümler de artıyordu. Sunay bir tebliğ yayınlarak ihtilalciler yarım saat içinde teslim olmadıkları takdirde Hava Kuvvetlerinin, Harb Okulu'nu bombalayacağını duyurdu ve sabah saat 05.30'da iki jet uçağı Harb Okulunun yollarına ateş açtı. Bu sırada Okula doğru ilerleyen Muhafız Alayı'nın ileri hatlardaki birlikleri jetlerden açılan yayılım ateşi nedeniyle dağıldılar ve birliğin başındaki Cafer Atilla ile iki er öldürüldüler. İhtilal başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Olaylarda toplan 8 kişi öldü ve 26 kişi yaralandı. İhtilalin bazı liderleri Almanya Büyükelçiliği'ne sığınarak siyasi mülteci olmak istediklerini belirtse de bu istekleri reddedildi. Aydemir ve diğer ihtilalciler tutuklanarak Mamak Muhabere Okuluna götürüldüler. İhtilalin bastırılmasından sonra Milli Güvenlik Kurulu ile Bakanlar Kurulu Ankara, İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etti. İhtilal sanıklarını, Harb Okulu öğrencilerini ve ihtilalden sonra ihtilalciler lehine teşebbüste bulunanları yargılamak üzere üç ayrı sıkıyönetim mahkemesi kuruldu. Mahkemelerden başta Talat Aydemir ile Fethi Gürcan olmak üzere toplam 7 idam kararı ve çok sayıda hapis ve müebbet hapis cezası çıktı. Önce 26 Mayıs'ta Gürcan'ın ve bir hafta sonra da Aydemir'in idam cezaları infaz edildi; diğer idamlar hapse çevrildi (Aydemir, 1983, s. 558-559) (Demir, 2006, s. 166-169).

Yukarıda incelenen ihtilal girişimleri ve ordu içi hizipler dikkate alındığında, 1960-1965 dönemi istikrarsızlıklarının 1961 Anayasası'nın içerdiği sistemle hiçbir ilgisinin olmadığı görülmektedir. Arcayürek'in ifadesiyle *"TBMM açıldıktan sonra askeri güçler, hiçbir zaman siyasetin içinden çıkmadı. 1965'teki genel seçime değin, bu gücün siyaset üzerindeki etkisi her zaman duyuldu* (Arcayürek, 1984, s. 150). Bu dönemde hükümetlerin kurulması da bozulması

da ordu içi oluşum ve girişimlerden etkilenmiş, Anayasa ile getirilen sistemin işleyişinde herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır.

30. Hükümet: I. Demirel Hükümeti

1960 darbesinden sonra yapılan ilk seçimlerden sonra gerçek anlamda sivil yönetime geçilememiş olmakla birlikte bu dönemde sivil yönetime geçişin temelleri atıldı. 1950 seçimlerinin DP iktidarı dönemini yaratması gibi 1965 seçimleri de DP iktidarının devamı olan AP iktidarını yarattı (Eroğul, 1990, s. 145). Aslına bakılırsa AP'nin güçlenme eğilimi son derece belirgin bir hale gelmiş ve seçimlerde iktidarın CHP tarafından kaybedilmemesi için önlem de alınmıştı. Alınan önlem seçim sisteminin değiştirilmesiydi. 1961 seçimlerinde *Çevre Barajlı D'Hont* sistemi uygulanırken, 1965 seçimleri öncesinde 13 Şubat 1965 tarihli ve 533 sayılı Kanunla seçimlerle ilgili kanunlarda değişiklik yapılarak *Milli Bakiye* sistemine geçilmişti (Erol, 2006, s. 169).

Milli Bakiye Sistemi, her oyun değerlendirilmesini ve çeşitli eğilimlerin parlamentoya yansıtılmasını amaçlayan bir sistemdi ve her seçmenin kendi eğilimine uygun partiye oy vermesinin sağlanmasıyla AP'nin tek başına iktidar olmasının önünün kapatılabileceği düşünülmüştü. Oylar daha çok sayıda parti arasında bölünecek ve bu sayede hiçbir partinin tek başına çoğunluğu sağlaması mümkün olmayacaktı. Gerçekten de bu sayede Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) parlamentoda grup kurabilecek sayıda milletvekili çıkardı.^{xxxviii} Bu olgu 1965 seçiminin en önemli sonuçlarından biriydi. Ancak yeni seçim sistemi AP'nin tek başına iktidar olmasının önünü kesemedi (Özdemir, 1989, s. 250). Genel seçimler 10 Ekim 1965 tarihinde yapıldı ve seçim sonuçlarına göre AP toplam 450 Milletvekilinin salt çoğunluğu olan 226 sayısının üstünde bir çoğunlukla tek başına hükümet kurabilecek bir çoğunluğa ulaştı. 19 Ekim 1965 tarihli Resmi Gazetede açıklanan kesin seçim sonuçları şöyledi: Toplam seçmen, 13.679.753; Kullanılan oy: 9.748.678; Geçerli oy: 9.307.563; Seçime katılma oranı: % 71,26.

Siyasal Partiler ve Bağımızlar	Oy Sayısı	Oy Oranı %	Toplam mv.	İl mv.	Milli seç. çev.
AP	4.921.235	52,87	240	204	36
CHP	2.675.785	28,75	134	102	32
CKMP	208.696	2,24	11	-	11
MP	582.704	6,26	31	6	25
TİP	276.101	2,97	14	1	14
YTP	346.514	3,72	19	3	16
Bağimsızlar	296.528	3,19	1	-	1

Tablo I. 1965 Genel Seçim Sonuçları

Tabloda yer alan sonuçlarda dikkat çekici hususlar şunlardır: (1) Seçimin galibi AP, milli bakiye sisteminden gelen milletvekillikleri hesaba katılmadığında, CHP'nin iki katı milletvekili çıkarmıştır. (2) Küçük partilerden CKMP eski sisteme göre hiçbir milletvekili çıkaramayacakken, yeni sistem dolayısıyla 11 milletvekili çıkarmıştır. (3) MP ve YTP eski sisteme göre sırasıyla 6 ve 3 milletvekili çıkaracakken yeni sistemde 25 ve 16 milletvekilliği çıkarmışlardır (Toplamda 9 yerine 50 milletvekili). (4) Sağ partiler olmaları dolayısıyla bu küçük partilerin kazandıkları milletvekillerinin eski sistem geçerli olsaydı AP'ye gidecekleri söylenebilir. Bu durumda kaba bir hesaplama AP'nin yeni seçim sistemi dolayısıyla 50 milletvekili kaybettiği sonucu çıkarılabilir. (5) YTP eski sistemde çıkarabileceği 3 milletvekilliği yerine 19 milletvekili çıkarmıştır. (6) Eski sistem geçerli olsaydı sosyalist oyların CHP'ye gideceği varsayımı altında, CHP'nin yeni sistem dolayısıyla 16 milletvekili kaybettiği söylenebilir. (7) Kaba bir hesaplama, eski seçim sistemi geçerli olsaydı AP'nin toplamda 290 civarında ve CHP'nin 150 civarında milletvekiline sahip olacağı söylenebilir. (8) Yeni seçim sistemi küçük partileri güçlendirerek AP'nin aşırı güçlenmesini önlemiş olmakla birlikte, AP'nin tek başına iktidar olmasını önleyememiştir. Eroğul, seçim sonuçlarının AP'nin mutlak çoğunluğunu sağlamış olmasına bakarak, seçim sistemiyle kamuoyundaki gerçek güç dengesine fazla etki edilemeyeceği çıkarımını yapmaktadır (Eroğul, 1990, s. 145).

Seçim sonuçları, bu makalede ileri sürülen tezin desteklenmesi açısından son derece önemlidir. 1961 Anayasası ile getirilen parlamenteer sistem, 1965 seçimlerinde koalisyonların doğmasını destekleyen milli bakiye sistemine rağmen istikrarlı siyasal çoğunluklar üretebilmiştir. Özellikle 1965-1968 dönemi parlamenteer sistemin istikrarlı bir siyasal yapı üretebilmesinin sağlam bir kanıtı olarak kullanılabilir. 1968'den sonra başlayan istikrarsızlaşma ise ülke içindeki ideolojik kutuplaşmaların artmasının ve ülke dışında ise Avrupa ülkelerinde görülen kimi gelişmelerin sonucudur. Dolayısıyla 1960-1965 döneminin sivil yönetime geçiş için harcanan bir dönem olarak kabul edilmesi halinde, 1961 Anayasası'nın ve dolayısıyla parlamenteer sistemin 1960-1971 dönemi yönünden kriz yaratmadığı söylenebilir.

Türkiye'nin 30. Hükümeti yukarıdaki seçim sonuçlarına göre kurulmuş I. Demirel Hükümeti oldu. 27 Ekim 1965 tarihinde kurulan bu hükümet 1969 yılında yapılan genel seçimlere kadar görevde kaldı. Mecliste sağlam bir çoğunluğa dayandığından güvenoylamasında herhangi bir sorunla karşılaşmadığı gibi görevde kaldığı süre içinde bir düşürülme riskiyle de karşılaşmadı.^{xxxix} Bu yüzden 1965-1969 arası yıllar Türkiye'nin görece

olarak siyasal istikrara sahip olduğu yıllar olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemdeki ekonomik büyüme oldukça yüksekti ve reel gelirler ortalama % 20 gibi yüksek bir oranda artmıştı (Zürcher, 2014, s. 364). Bu dönem *Türkiye'nin tarihinde Çok Partili düzene en fazla yaklaşıldığı dönem* olarak tanımlanmaktadır (Eroğul, 1990, s. 145). Bu olumlu gelişmeleri destekleyen etmenlerin önemlileri şöyle sıralanabilir:

i. İşçi dövizleri

1960'lı yılların başlarında Batı Avrupa ülkelerine çalışmak amacıyla giden işçilerin anavatana gönderdikleri dövizler, ülke kalkınmasında önemli rol oynamıştır. İşçi dövizleri 1960-1971 döneminde ekonominin canlanmasına ve büyüme rakamlarının olumlu yönde gelişmesine katkı yapmakla kalmamış, 1971-1978 arasında ekonomik dengelerin iyice bozulmasına rağmen ayakta kalmasına destek olmuştur. 1970 yılında IMF'nin isteği üzerine yapılan devalüasyon ve beraberindeki önlemler paketinin temel amacı ihracatın ve döviz gelirlerinin artırılmasıdır. Ancak devalüasyonun sonucunda beklenmedik şekilde artan diğer gelir kaynağı işçi dövizleri olmuştur. O sırada akılda olmayan işçi dövizlerindeki olağanüstü artış, Türkiye'nin, ithal ikamesi politikasını sürdürerek 1978-1979 yıllarına kadar durumu sallantıda idare etmesini olanaklı kıldı (Altan, 2001, s. 103-106).

ii. Yüksek büyüme oranları ve değişen tüketim kalıpları

Yüksek büyüme oranları kentli ve taşralı burjuvazinin gelir düzeylerinin yükselmesine yol açmış ve bu yükseliş *beyazlar* olarak anılan radyo, televizyon, buzdolabı, çamaşır ve elektrikli süpürge makinesi, otomobil, modern büro, mutfak ve ev eşyaları gibi dayanıklı tüketim mallarına yönelik bir talep oluşturmuştur. Dış ticaret tıkanmalarının geçerli olduğu bu dönemde kit dövizin ithal mallarına tahsisine izin verilmediğinden bu mallar bazı durumlarda yabancı sermayenin katılmasıyla ülke içinde üretilmiştir. İlk başta montaj biçiminde kurulan dayanıklı tüketim malları sanayii zamanla daha fazla yerli katkıyla modern sanayi görünümü kazanmıştır (Boratav, 1995, s. 95-96).

Ancak burada belirtmek gerekir ki ekonomideki olumlu gelişmeler burada incelenen bir alt dönemle sınırlıdır ve ekonominin yapısal sorunları ağırlaşarak varlıklarını sürdürmeye devam etmektedir. 1960'tan sonra sanayinin temel nitelikleri şu özelliklerle tanımlanmaktadır.

Birinci özellik yabancı sermaye ile tanışma ve birleşmedir. Türkiye'ye 1950'den sonra çeşitli kanallardan ve değişik yöntemlerle yabancı sermaye girmiştir. Yabancı Sermayeyi teşvik kanunu ve Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu bu teşvikin araçları olarak kullanılmıştır. Ancak ülkeye giren yabancı sermayenin %64'ü kar, ücret gibi transferlerle yeniden yurt dışına dönmektedir. Başka bir anlatımla yabancı sermaye belli bir kar düzeyine ulaştıktan sonra anaparasını geri çekmekte ve ülkede elde ettiği karı işletmeye devam etmektedir. Bu da yabancı sermayenin ülke üretiminin artmasına katkısının geçici olduğunu göstermektedir. *İkinci* özellik, sanayinin önemli bir bölümü montaj sanayidir ve bu yapı firma içi işbölümünü firma dışı işbölümüne kaydırmıştır. Sanayinin bu yapısının nedeni ithal ikameci politikalarlardır. Ana montaj firmasını ürün sağlayan küçük işyerleri işçi üzerinde daha yoğun bir sömürü kurabilmekte ve sömürülen artı değerın önemli bölümü küçük firmalar arasındaki rekabet nedeniyle tekeli firmaya aktarılmaktadır. *Üçüncü* özellik ithal ikameci üretimin tekeli bir yapı kazanmış olmasıdır. 1970'li yılların ortasında otomotiv sektöründeki sermayenin %38'ine sahip on yabancı firma sektörün üretiminin %98'ini denetleyebilmektedir. Öte yandan otomobil lastiği kesiminde sermayenin %58'i yabancıların elindedir ve bu yabancı firmalardan üçü sektör üretiminin %73'ünü elinde tutmaktadır. *Dördüncü* özellik halkın tüketime koşullandırılmış olması ve tüketimin tutsağı haline getirilmiş olmasıdır (Çavdar, 1992, s. 224-226). Dolayısıyla 1965-1968 alt dönemindeki ekonomik gelişmelerin sürdürülebilir bir büyümenin işaretleri olarak almanın olanağı yoktur. Nitekim aşağıda inceleneceği gibi kısa süre sonra ekonomideki olumsuz gelişmelerin etkisi hissedilmeye başlanacaktır.

iii. Dış siyasette olumlu stratejiler

Bu dönemde Türk dış siyaseti eşine az rastlanır bir dinamizm kazanmıştır. Bu dönem ABD ile SSCB arasındaki soğuk savaşın yumuşamaya başladığı ve dünyanın gelişmiş ekonomilerinin çevre ekonomilerin büyümelerine izin verdiği yıllara denk düşmektedir. Demirel bu ortamda avantajlı konumunu iyi kullanmış ve Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde dünya politikasındaki yumuşamanın da etkisiyle olumlu rol oynamıştır (Özdemir, 1989, s. 252). 1966 yılında ilk kez bir Sovyet başbakanı Alexei Kosigin Türkiye'yi resmen ziyaret etmiştir. Demirel temelde Batı ittifakına sadık kalmakla birlikte üçüncü İnönü hükümeti döneminde başlatılan yeni dış siyaset açılımını geliştirerek sürdürmüştür. 1965'ten itibaren Türk-Arap ilişkileri

düzelmeğe başlamış; aynı yıl Türk-Bulgar, Türk-Yugoslav ve Türk- Romen ikili ilişkilerinin hızla geliştiği bir yıl olmuştur (Eroğul, 1990, s. 150).

iv. Ordu ile ordudan intikam almak isteyen DP'liler arasında uzlaşma sağlamak

Bu dönemde Demirel'in en önemli başarılarından biri orduyu DP'nin mirasçısı olan sivillerle uzlaştırmasıydı. 1961-1965 dönemi incelenirken görüldüğü gibi ordu darbeyi yaptıktan sonra çeşitli görüşlerin etkisinde kalmış ve geçmiş dönemde yaptıklarından dolayı hesap sorulan DP'nin yeniden canlanarak hesap soracağından korkanların yeni darbe girişimlerine kaynaklık etmiştir. 1965 sonrasında ordunun darbe yapma eğiliminin ortadan kalkmış olmasının en önemli nedeni Demirel'in bu konudaki uzlaşmacı tavrıdır. Hiç kuşkusuz Demirel bu uzlaşmayı sağlamak için orduya bir bedel de ödemek zorunda kalmıştır: Ordunun savunma bakanına ve kabinenin otoritesine gösterdikleri itaat bir formaliteden ibaret kalmış ve silahlı kuvvetlere neredeyse tam bir özerklik verilmiştir. Öte yandan Demirel 27 Mayıs darbesinin intikamını almak isteyen taraftarlarının denetim altında tutulması için çaba harcamak zorunda kalmıştır (Zürcher, 2014, s. 364). Örneğin 1966 yılında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel sağlığını kaybedip Cumhurbaşkanlığı makamını boşaltınca, Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın mevcut görevinden istifa ederek Cumhurbaşkanı seçilmesine AP önyak olmuştur. Bu yolla AP bir taraftan DP'nin mirasına sahip çıkarken, öte yandan ordu hiyerarşisinin desteğini sağlamak için elinden geleni yapmış ve sağın en güçlü partisi olmayı başarmıştır (Eroğul, 1990, s. 150). Şu halde Demirel bir taraftan orduya tavizler vererek, diğer taraftan partisi içindeki ordudan intikam alma taraftarlarını susturarak önemli bir uzlaşma sağlamıştı. 1965 sonrası ile öncesini siyasal istikrarsızlık bakımından birbirinden ayrılmasını sağlayan önemli etmenlerden biri budur.

v. Partinin birliği ile liderliğini korumak

Demirel'in bir başka başarısı kabinesini ve partisini bir arada tutmak konusunda gösterdiği başarıydı. AP aslında sanayiciler, büyük toprak sahipleri, küçük tüccar ve esnaf, köylüler, dinci gericiler ile Batıcı liberallerin bir koalisyonuydu ve bu koalisyonun ideolojik bir tutarlığının bulunmaması son derece doğaldı. Demirel bir taraftan bu farklılıkları görünmez kılacak bir politika izlemek, diğer taraftan parti içindeki emanetçi konumundan kurtulmak zorundaydı.

Demirel partinin başına getirilirken, hapiste bulunan partinin gerçekte lideri Celal Bayar'ın emanetçisi olarak görülüyordu. Bayar ve diğere DP liderlerinin 1966 yılında af kanunu ile serbest kalmalarından sonra bu bölünme açığa çıktı. Bayar'ın etrafında biriken DP'liler AP siyasetini etkilemek için 1968'den itibaren *Bizim Ev* adında bir baskı grubu kurdular. Ancak Demirel partinin birliğini de kendi başkanlık statüsünü de 1960'lı yıllar boyunca korumayı başardı. Demirel'in bu amaçla kullandığı iki temel stratejisi bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi seçimler sırasında Nurcu liderlerle ve diğere dini liderlerle yakınlaşarak partinin İslami kimliğinin altını çizmesi ve geleneksel değerlerinin yanında olduğu mesajı vermesiydi. İkinci taktiği sağ karşısında ortak bir düşman yaratarak ona karşı mücadele vermesiydi. Bu amaçla sürekli olarak sürekli bir komünizm aleyhtarı propaganda ve sol hareketi yıpratma kampanyası sürdürüyordu. MGK'nın desteği ve MİT aracılığıyla sol örgüt ve kişiler üzerinde sürekli bir baskı uygulanıyor ve önlemler giderek artırılıyordu. 1966-1967'de okullar ve üniversitelerin solcu öğretmenlerden temizlenmesi girişimi başlatıldı, yabancı sol yayınları çevirenler mahkemeye verildi, çok sayıda kişi komünizm propagandası yaptıkları gerekçesiyle tutuklandı ve bu çabalar Atatürk'ün eski bir nutkunun komünizm propagandası kapsamına alınmasına kadar vardı (Zürcher, 2014, s. 364-365). Demirel birbirini tamamlayan bu iki taktikle bir taraftan toplumun çoğunluğunu oluşturan muhafazakârlara geleneksel değerlere bağlı olduğu mesajı veriyor, diğere taraftan karşıdaki tehlikeli düşman aşırı solun karşısında ideolojik bir blok yaratmaya çalışıyordu.

vi. 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlükçü ortam

1961 Anayasası'nın en belirgin özelliği devlet karşısında yurttaşlara geniş bir güvenlik sağlamasıdır. Anayasa bu amaçla temel hak ve özgürlükleri geniş ve ayrıntılı biçimde düzenlemiş ve yasama ile yürütmeyi kendi içlerinde bölerek yurttaş karşısındaki güçlerini azaltmıştır. Ayrıca devletin bütün eylem ve işlemlerinin bağımsız yargının denetimine tabi olması sağlanmıştır (Eroğul, 1990, s. 146-147). Eroğul Anayasa'nın bu özelliklerini şöyle özetlemektedir:

Kısacası 1961 Anayasası, temel hakları güvenceye bağlamak, yasama ve yürütme alanlarında belli bir siyasal akımın tekelleşmesini önlemek, yargıyı eksiksiz bir bağımsızlığa ve yaygın bir denetim yetkisine kavuşturmak, ve nihayet siyasal partileri anayasa güvencesine almak suretiyle, devleti dizginlemek ve sivil toplumun serpilmesine olanak

açmak yolunda, o güne dek Türkiye’de uzaktan bile benzeri görülmeven, üstelik çağdaş dünyada bile az bulunan bir demokratik hukuk çerçevesi yaratmıştır. İşte, 1965 yılından itibaren rejimin normale dönmesinden, ordu müdahalelerinin sivil yönetim üzerinde sürekli bir tehdit olmaktan çıkmasından itibaren, toplumda çeşitli siyasal akımların boy göstermesi için böyle bir anayasanın varlığı az bulunur bir ortam yaratmıştır.^{xi} (Eroğul, 1990, s. 147)

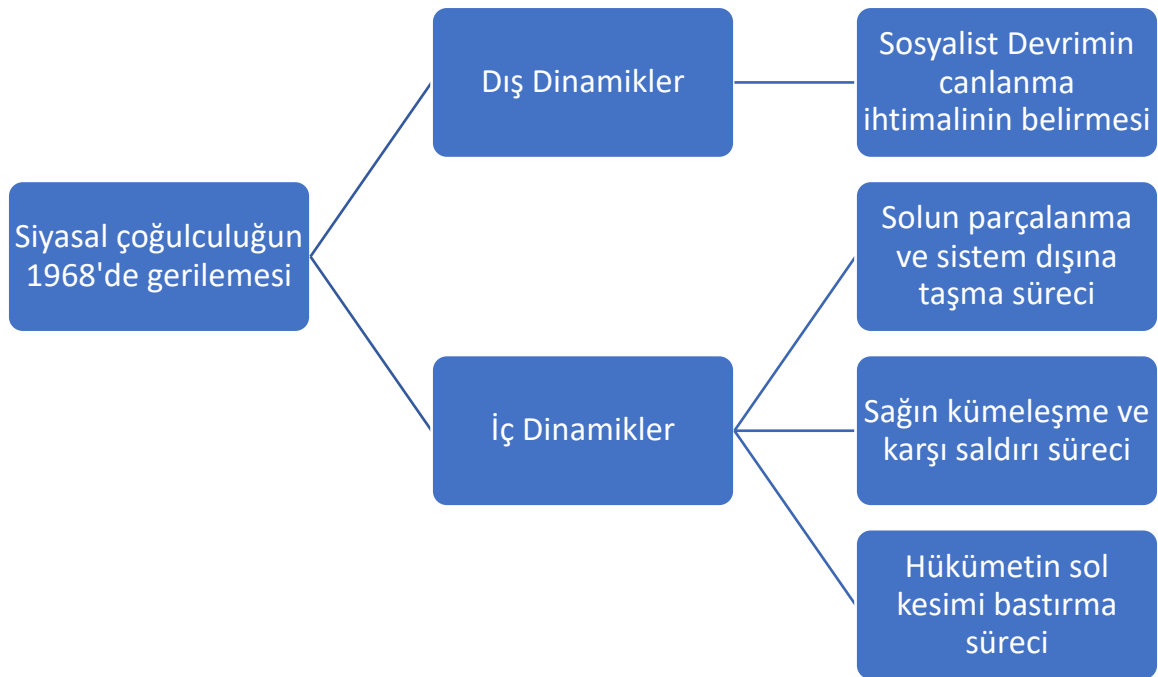
1965 yılından itibaren 1950’li yıllarda ve 1960’lı ilk yıllarda görülmeven biçimde ideoloji Türk siyasal yaşamının önemli bir parçası haline geldi. Marksist TİP’in Meclis’teki varlığı ve AP karşısında gösterdiği sağlam muhalefet her cenahtaki ideolojik eğilimleri güçlendirdi. Anayasa’nın tanıdığı yeni özgürlükler ideolojik siyasetin yeşermesine olanak tanıdı. Sol ülkenin tümünde ve özellikle de üniversitelerde taban kazandı. Öğrencilerin bazıları kendi siyasi örgütlerini TİP’e bağlı olarak kurdular. Batılı sol eserler Türkçe’ye çevrilmeye başlandı ve dünyadaki siyasi literatürü izlemek olanaklı hale geldi. Türkiye’nin yalıtık hali sona erdi ve ülke dünyadaki diğer ülkelerin farkına varmaya başladı (Cop, 2018, s. 172).

Bütün bu etmenlerin de desteğiyle 1965 seçimlerinden sonra Türkiye’de çoğulculuğun altın yılları başlamıştır. Ancak çoğulculuğun altın yılları 1968 yılından itibaren geriye gitmeye başlamış ve 1971 *Askeri Muhtırası* ile sona ermiştir.^{xii} Bu arada 1965 genel seçimlerinden sonraki genel seçimler Ekim 1969’da yapılmıştır. Dolayısıyla çoğulcu sistemin daha 1969 seçimlerinden önce istikrarsızlaştığı ve 1969 seçimlerinden sonra Askeri Muhtıraya yol açacak kadar derinleştiği söylenebilir. Bu durumda 1968-1971 arasındaki üç yılı bir bütün olarak istikrarsızlaşma dönemi alt başlığı altında incelemek mantıklı görünmektedir. Ancak bu çalışmanın yöntemiyle uyumlu olarak 1968’den 1969 genel seçimlerine kadar yaşanan gelişmeleri bir alt başlık altında incelemek daha doğrudur. Hemen ardından 1969 seçimlerinden sonra kurulan II. Demirel Hükümeti’nin incelenmesine başlanacaktır.

Çoğulculuğun gerilemeye başlaması: 1968 Olayları

1968 yılı, 1965 yılında başlayan sivil yönetim ve çoğulculuğun zirveye ulaştıktan sonra geriye dönmeye başladığı yıl olmuştur. AP’nin 1965’ten itibaren tek başına yönetme olanağına kavuşması yukarıda sayılan olumlu koşullarla birleşince özgürlük ortamı genişlemiş ve bu sayede öğrenci hareketlerindeki patlama yaşanmıştır. Bu yıllarda öğrencilerin toplantı, açık

oturum, bildiri dağıtma, kampanya düzenleme gibi etkinliklerinde belirgin bir artış olmuştur. Öğrenciler bu dönemde eylemdeki emekçi köylüler ve grevdeki işçilerde dayanışma eylemleri yapmışlar ve toplumsal muhalefetin gelişimine ve birleşmesine öncülük etmişlerdir. Bunun üzerine Amerika'nın da tahrikleriyle sol muhalefetin bastırılmasına yönelik saldırılar başlamıştır (Atılğan, 2015, s. 607). Sol muhalefetin bastırılması 1968 sonrasının belirleyici teması olmasına rağmen, bu sonucun ortaya çıkmasını sağlayan değişik kaynakların bulunduğu söylenebilir. Bu kaynaklar iç ve dış kaynaklar olarak iki gruba ayrılabilir. İç kaynaklar da kendi içlerinde (1) Sol kesimin parçalanma ve sistem dışına taşma süreci, (2) Sağ kesimin kümeleşme ve karşı saldırıya geçme süreci (3) Hükümetin sol kesimi bastırma süreci olmak üzere üç gruba ayrılabilir (Eroğul, 1990, s. 151). Ancak belirtmek gerekir ki bu kaynaklar arasında kimi zaman belirgin bir örtüşme de bulunmaktadır. Örneğin hükümet sol kesimin bastırılması için kimi zaman sağ kesimin örgütlenmesine göz yummuş ya da destek olmuştur. Şu halde 1968 yılında siyasal çoğulculuğun gerileme nedenleri şöyle gösterilebilir:

Şekil II. Siyasal çoğulculuğun 1968'de gerileme nedenleri

Dış Dinamikler: Sosyalist Devrim Tehlikesi

1968 yılı Dünya ve özellikle Avrupa için çok önemli bir yıldır. Bu yılın ortalarına doğru Almanya’da öğrenci hareketleri başladı ve bu hareketler daha sonra Fransa’ya bulaştı (Eroğul, 1990, s. 151). 22 Mart 1968’de, Paris banliyösü Nanterre’de, basın ve Fransız politikacıların genellikle *68 olayları* biçiminde adlandırdıkları olaylar başladı. Paris’te bulunan Amerikan Ekspres şubelerine karşı bir saldırıya karıştığı söylenen aşırı sol bir öğrencinin tutuklanmasına karşı bir protesto düzenlendi, göstericiler bir amfide toplantı düzenlediler ve akşam Üniversite Konsey odasını işgal etmeye karar verdiler. Olaylar birkaç hafta içinde büyüdü ve savaştan sonraki en büyük öğrenci hareketine dönüştü. Öğrenci hareketlerinin ardından 9 milyon işçinin katıldığı ve bir ay süren büyük bir grev yapıldı. Bu grev uluslararası işçi hareketinin tarihindeki en büyük işçi eylemiydi (Révolution Internationale, 2008). Fransa’da öğrenciler bu yolla Mayıs 1968’de bir devrim başlatarak General De Gaulle’ü alaşağı edebilecek ciddi bir tehlike oluşturdular (Zürcher, 2014, s. 370).

Bu yıllara kadar yaşanan gelişmeler Avrupa’da devrim olasılığının ortadan kalktığını göstermiş olmasına rağmen, gelişen olaylar Batı Avrupa’nın düzenini temelden sarstı ve devrimin yeniden gündeme girmesine neden oldu. Aynı yıl Doğu Blokunda da derin sarsıntılar yaşandı. Bu dönemde Prag’da demokratik sosyalizm denemesi başladı ve bu deneme Batı gençliği ve aydın kesimi içinde büyük umutlar doğurdu. Ancak 21 Mayıs 1968’de Çekoslovakya, Sovyetler Birliği önderliği altındaki bir grup sosyalist ülkenin silahlı kuvvetleri tarafından işgal edildi ve bu işgal devrim konusunda yeşeren umutları kökünden kopardı (Eroğul, 1990, s. 151).

İç Dinamikler: Solun Parçalanma ve Sistem Dışına Taşma Süreci

Türkiye’deki gençlik hareketleri 1968’den itibaren Almanya’daki ve özellikle de Fransa’daki öğrenci hareketlerinin etkisi altındaydı. Öte yandan Çekoslovakya’nın Sovyetler Birliği tarafından işgali dünyada olduğu gibi Türk solu içinde de derin bir bilinç bunalımına yol açtı (Zürcher, 2014, s. 370).

1968 yılı Ocak ayının başında Çekoslovakya’yı Stalin taraftarı bir anlayışla yöneten Antonin Novonti baskılar üzerine 5 Ocak’te Birinci Sekreterlikten ayrılmak ve devlet başkanı sıfatıyla

yetinmek zorunda bırakıldı. Yenilikçi kanat Alexander Dubček'i Birinci Sekreterliğe getirerek büyük bir zafer kazanmış oldu. Dubček Komünist Partisi tarafından kabul edilen reform programlarıyla rejimi köklü biçimde değiştirmeyi değil, daha ılımlı ve liberal bir hale getirmeyi amaçlıyordu. Her tarafta bir özgür tartışma, eleştiri, sorgulama ve değişim rüzgârı esmeye başladı. Bu durum *Prag Baharı'nın* başlangıcını oluşturmuştu. *Prag Baharı'nda* yıllardır süren sansür yumuşamış, daha önceki dönemlerde yapılan siyasi duruşmalar ve "temizlikler" açıkça eleştirilmeye başlanmıştı. Basın yayın organları üzerindeki denetim, askeri ve devlet sırlarının açığa çıkarılmasının önlenmesiyle sınırlanmıştı. Mart ayında Yüksek Mahkeme Stalin dönemi duruşmalarının gözden geçirileceğini duyurmuş ve çok sayıda statüko yanlısı kamu görevlisi görevden alınmıştı. Bu süreçte Novtoni devlet başkanlığı görevinden de ayrılmış ve başbakanlığa reformist Oldrich Cernik getirilmişti. Ordu da reformları destekleyeceğini açıklamıştı. Çekoslovakya Komünist Partisi 5 Nisan'da yaptığı toplantıda insancıl sosyalizmi benimseyen eylem programını kabul etti: "*Komünist Partisi öncü rolünü toplumun üzerinde egemen olarak değil, onun özgür ve ilerici sosyalist gelişmesine kendini adanmış bir şekilde hizmet ederek gerçekleştirir. Parti otoritesini dayatamaz, bunun parti faaliyeti yoluyla tekrar tekrar kazanılması gerekir.*" Ancak bu liberal yaklaşımlar hem Çekoslovakya'daki eski rejim yanlıları, hem de Doğu Avrupa ülkeleri ile Sovyetler Birliği tarafından endişeyle izleniyordu. Komünist Partinin Haziran ayı başında Çekoslovakya'nın sosyalizme doğru bağımsız bir yol izleyeceğini duyurması, SSCB ile bağların koptuğu anlamına geliyordu. 20 Ağustos 1968 tarihine gelinceye kadar çeşitli uzlaşma görüşmeleri yapılmasına rağmen sonuç alınamadı ve belirtilen tarihte gece saat 23.30'te 7000 SSCB tankı 600 bin SSCB, Doğu Alman, Polonya, Macar ve Bulgar askeri Çekoslovakya sınırını geçti. Ağustos ve Eylül aylarında çatışmalarda 100 kişi öldü ve 800 kişi yaralandı. Batılı ülkeler Varşova Paktı'nın işgalini kınadılar. Böylece Prag Baharı sona ermiş oluyordu (Serenti: Tarih ve Siyaset, 2017).

Bu gelişmenin Türk solu ve Türk siyaseti üzerinde çok ciddi bir etkisi oldu. Yasalçı^{xlii} solu temsil eden TİP'in kurucusu ve genel başkanı olan Mehmet Ali Aybar *Prag Baharı'na* gönül verenlerden biriydi. *Bahar'ın* işgal nedeniyle kışa dönmesi, Aybar tarafından sosyalizmin iflâsı olarak değerlendirildi ve bu gelişme Aybar'ın Marksist ideolojiden vazgeçmesine neden oldu (Eroğul, 1990, s. 152). Aybar'ın işgali kınaması partinin diğer önderleri Sadun Aren ve Behice Boran gibi isimlerle ayrışmasına neden oldu ve TİP bölündü^{xliii} (Zürcher, 2014, s. 370). Diğer önderler işgal olayını Marksizm'in değil SSCB'nin hatası olarak görüyorlardı ve bu hatanın

Marksizm'den vazgeçmenin nedeni olarak görülemeyeceğini savunuyorlardı. Aslında her ikisi de yasalca solu temsil eden bu iki grubun bölünmesiyle sistem dışı mücadele etmeyi savunan solcu strateji öne çıktı ve sol harekete kesin biçimde egemen oldu (Eroğul, 1990, s. 152).

TİP'in 1968'de bölünmesiyle birlikte, devrimci gençlik, TİP'in parlamenterci ve pasifist politikalarını aşan arayışlar içine girdi. Önceleri TKP içinde ve daha sonra *Yön* Dergisi ile TİP içinde yer bulmaya çalışan Mihri Belli ve çevresi bu ortamda çekim merkezi oldu. Devrimci gençlik hareketinin ön plandaki öğeleri Belli etrafında toplanmaya başlayınca Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi gerçek bir siyasal akım olmaya doğru evrildi. MDD ideolojik olarak Marksizm'e dayanmakta ve Komintern'in az gelişmiş ülkeler için geliştirdiği iktidar stratejisini uygulamaya çalışmaktaydı. Türkiye yarı feodal ve dolayısıyla yarı sömürge bir ülke olduğu için kapitalistleşmemişti. Kapitalist olmayan bir ülkede de kapitalizme özgü sınıfların ve özellikle de işçi sınıfının bulunmaması doğaldı. Bu tezin sonuçları MDD'yi iki aşamalı bir devrim stratejisi izlemek zorunda bırakıyordu. Önce burjuva devrimlerinin görevlerini üslenerek bir devrim desteklenecek ve bu devrimin kapitalizmi yaratmasından sonra ortaya çıkacak sınıf çelişkileri sosyalist bir devrimle çözülecekti. Daha açıkçası sosyalizm kapitalizmin çelişkileri üzerine kurulabildiğinden önce kapitalizmin koşulları yaratılacak ve sonra sınıf çelişkileri kullanılarak sosyalizm kurulacaktı. İlk aşama milli demokratik devrim idi ve bu aşamada burjuva devrimcisi olan Kemalist asker-sivil aydınlar grubuyla ittifak yapılacaktı. Ancak daha sonra bu ittifakın biçimi konusunda MDD içinde tartışma başladı ve MDD beş gruba ayrıldı. İlerici bir ordu darbesi beklentisi içinde olan Mihri Belli ve arkadaşları *birinci küme*yi oluşturuyordu ve bunlar sosyalist bir parti inşa etmenin acil bir görev olmadığını düşünüyordu. İlerici bir ordu darbesi beklentisini ciddiye almakla birlikte yasal bir işçi partisi kurarak toplumun emekçi kesimlerini örgütleme ve onlara liderlik yapma amacı taşıyan *ikinci küme* TKP eski Merkez Komitesi üyelerinden Hikmet Kıvılcımlı ve arkadaşlarıydı. *Üçüncü küme*nin başını Mahir Çayan çekiyordu ve bu küme ilk iki kümenin aksine ordudan ilerici bir darbe beklentisinin gerçekçi olmadığını savunuyordu. Bu küme olası bir askeri diktatörlüğe karşı silahlı bir mücadeleyi örgütleyecek illegal bir partinin kurulmasını istiyordu. Maocu bir yöne evrilen dördüncü küme başını Doğu Perinçek çekiyordu. Perinçek bütün sosyalist eğilimlerin sosyalist bir partide birleşmesi ve iktidarın kırlardan kentlere doğru parça parça alınması gerektiğini savunuyordu. Son kümede Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan vardı. Bunlar da silahlı devrimci bir grup kurarak devrimci bir cephe açmak istiyordu. Bu kümeleşmeden Mahir Çayan'ın başını çektiği

Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C), Doğu Perinçek'in başını çektiği Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (Tİ-İKP) ve Deniz Gezmiş'in başını çektiği Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) çıktı (Atılğan, 2015, s. 575-576). Perinçek, Mart 1968'de Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF)^{xliv} başkanlığına seçildi. 1969'da kurulan Devrimci Gençlik Federasyonunun (Dev-Genç) öncüsü olan FKF o dönemin en büyük solcu gençlik örgütüydü ve TİP'in yasalclığını reddediyordu. Böylece sol içi çekişme, solun sistem dışına çekilmesiyle sonuçlanmış oluyordu (Eroğul, 1990, s. 152).

Sol örgütlerde görülen bu sistem dışına çıkışın yansımaları eylemlerde de görülüyordu. Şubat 1968'de Zonguldak maden işçileri ücret dağıtımındaki haksızlıklar nedeniyle büyük bir direniş gerçekleştiriyordu. Aynı ay TİP İstanbul'da *Kurtuluş Mitingi* adıyla büyük bir gösteri düzenliyordu. Haziran ayında İstanbul Üniversitesinde ilk işgal eylemi gerçekleştirildi. Temmuz'da işçiler ilk işgallerini Derby lastik fabrikasında gerçekleştirdiler (Eroğul, 1990, s. 151-152). 1968 yılı ortalarında yeni döneme damgasını vuracak olan ve aşağıda ayrı bir alt başlık altında incelenmeyi hak eden *ABD 6. Filosu* ve *Kanlı Pazar* olayları yaşandı.

İç Dinamikler: Hükümetin Sol Kesimi Bastırma Süreci

Hükümetin ılımlı politikalarından vazgeçerek sol kesimi bastırma girişimlerinden önemli biri MM çatısı altında gerçekleşen linç girişimidir. 19 Şubat 1968 gece yarısı İçişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yaşanan gerilimin linç girişimine dönüşmesi, bundan sonra yaşanacak olayların habercisi gibidir. Dolayısıyla bu olay üzerinde ayrıntılı olarak durmak yararlı olabilir. Bakanlığın bütçesi üzerinde konuşan İçişleri Bakanı Faruk Sükan TİP düşmanlığını tehditler savurarak dile getirmektedir ve konuşma tümüyle bu konuya ayrılmıştır. Bakan şu sözleri söylemektedir:

TİP sosyalizme geçmek için... tek cephe hareketinde ve Kurtuluş Savaşında öncü olarak işçi sınıfını kabul eder. Anayasamızın ve kanunlarımızın bir sınıf tahakkümünü reddetmesine rağmen bütün konuşmaları ve faaliyetleri TİP' in, işçi sınıfını, emekçi sınıfını hâkim kılmaya matuftur. Çünkü gayet tabii onların hedefi proleterya hâkimiyetidir... Türkiye'deki ne kadar bozguncu hareket varsa TİP elemanları vardır...Doğu mitinglerinin hepsi TİP tarafından tanzim edilmiştir ve Doğulu masum Türk vatandaşlarına, her zerresinde Türklük kokan ve millî tarihte büyük hissesi bulunan

Doğulu vatandaşa ırk ayrımını telkin suretiyle siyasi istismar vasıtasıyla anarşi yaratmak maksadiyle bu işi tertibedenler TİP'dir, mahkemelerce tesbit ve tescil edilmiştir...Ama, Anayasa nizamini değiştirmek, Sadun Aren Beyin biraz önce Mecliste yaptığı bütçe konuşmasında arz edeceğim, Anayasa nizamını kökten değiştirmek, müesses nizamı bozmak, insan hak ve hürriyetlerine saygılı olan rejimi, insan haysiyetine saygı gösteren rejimi yıkmaya matuf olan faaliyetleri takibetmekle beraber, bu tarzda davrananlar kim olursa olsun endişe ederler.^{xlv} Endişe etmekte de haklıdırlar, çünkü onlar suç işlediklerini bilirler...Arkadaşlar, Türkiye'de her türlü hareket, ne kadar bozguncu hareketler varsa içinde, sokak hareketlerinin içinde TİP elemanları ve militanları vardır....Bu emir de Moskova emridir, siz bunu reddedersiniz ama bu bir gerçektir...^{xlvi}

Bu uzun alıntıda TİP'in ağır bir yaptırımla karşılaşacağıının işaretleri bulunmaktadır. TİP, Sükân tarafından işçi sınıfının hakimiyetini kurmaya çalışmakla, bozguncu hareketlerin içinde bulunmakla, Doğulu vatandaşlara anarşi aşılama, Anayasa nizamını değiştirmekle, suç işlemekle, Moskova'nın emirlerini yerine getirmekle suçlanmakta ve ağır biçimde cezalandırılmakla tehdit edilmektedir. Bakanın bu konuşmasının sadece kişisel görüşlerini ifade etmediği ve örgütlenmiş bir tepkinin ifadesi olduğu, oturumu yöneten başkanvekili Atif Şohoğlu'nun tutumu ve daha sonra gelişen olaylarla şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlanmaktadır. Şohoğlu Bakan'ın konuşması sırasında *"Muhterem arkadaşlarım, bundan sonra en ufak bir müdahaleyi tespit ettiğim takdirde cezaya geçeceğim."* diyerek Genel Kurul teamüllerine aykırı bir tutum takınacağını belirttiikten sonra *"Mahkeme söyleyebilir, siz söyleyemezsiniz."* şeklinde laf atan Konya Milletvekili Yunus Koçak'a hemen bir ihtar cezası vermiştir. Başkan bununla da yetinmeyerek laf atmayı sürdüren milletvekiline *"Sayın Koçak size bir ihtar cezası daha veriyorum. Ağzınızı her açtığınızda ceza vereceğim, içtüzük bana bunu emrediyor."* demiş ve Koçak'ın itiraz etmesi üzerine *"Oturunuz ve ağzınızı kapayınız, dinleyiniz rica ederim."* biçiminde küçümseyici ifadeler kullanmıştır. Konuşmanın ilerleyen bölümünde İstanbul Milletvekili Çetin Altan Bakana *"Böyle Konuşamazsın"* diye bağırınca Başkan *"Sayın Çetin Altan, Meclisi çalışmaktan imtinaya mecbur bırakıyorsunuz, size bir takbih cezası veriyorum, ne hakkınız var müdahale etmeye?"* diyerek bir uyarı cezasını da Altan'a vermiştir. Genel Kurul görüşmeleri tarihsel olarak incelendiğinde Başkanların sadece müdahale edilmesinden dolayı disiplin cezası vermelerinin olağan bir durum olmadığı kolaylıkla görülebilir. Dolayısıyla Başkanın bu tutumunun önceden planlanmış bir stratejinin ürünü olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Bakan iyice gerilen ortamda konuyla hiç ilgisi olmadığı

halde Altan'a dönerek "Çetin Altan siz, Türk mahkemelerinin mahkûm ettiği Nazım Hikmet'i, millî şair, vatan şairi olarak gösterdiniz mi?" biçiminde bir soru sorarak asıl tartışmanın konuşmaya müdahale edilmesinden kaynaklanmayıp daha derin ideolojik hesaplaşmaların sonucu olduğunu göstermiştir. Bakanın bu sorusuna karşılık Altan'ın "En büyük şair idi Nazım Hikmet" demesi üzerine AP'liler TİP'lilerin oturdukları sıralara koşarak saldırıya başlamışlardır.^{xlvii} Gece saat 02.00 civarında yaşanan bu saldırı üzerine başkan oturumu kapatmış, ancak saldırı devam etmiştir. Saldırı sırasında TİP milletvekili Yunus Koçak tabanca kabzasıyla başından, Sadun Aren yumruklarla gözünden ve Çetin Altan da tekme darbeleriyle çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. O günkü görüşmelerde AP'lilerin diğer günlere göre Genel Kurul'da daha kalabalık olarak geldikleri de dikkate alınır, ortada parlamentonun TİP'e dar edilmesinin daha önceden bir planının bulunduğu anlaşılır. Bu planlamanın sadece gerilimin yaşandığı güne ait olmadığı ve parlamento kapılarının TİP'e kapatılmak üzere olduğu bütçe görüşmelerinin son günü olan 29 Şubat 1968'de verilen çalışma önergesi yoluyla kolaylıkla görülebilir.

Parlamentoda bütçe görüşmelerinden sonra dinlenme amacıyla belirli sürelerle çalışmama kararları alınmaktadır. Bu defa ise tam tersine Cuma günü çalışma günü olmadığı halde ertesi günde de Meclisin toplanmasına yönelik bir önerge verilmiş ve önerge kabul edilmiştir. Kabul edilen önerge üzerine 1 Mart 1968 Cuma günü toplanan MM seçim kanununda değişiklik öngören bir kanun tasarısını hızlıca görüşerek kabul etmiştir. Tasarı aynı ay içinde Cumhuriyet Senatosu tarafından da sonuçlandırılarak 20 Mart 1968 tarihinde kanunlaşmıştır. Yapılan değişiklik TİP'in ve diğer küçük partilerin Meclise girmesine olanak tanımış olan milli bakiye sisteminin kaldırılmasına yöneliktir (Atılğan, 2015, s. 606). Kanunla *milli bakiye* sisteminin yerine 20.03.1968 tarihli 1036 sayılı Kanunla *seçim çevresi barajlı d'Hont* sistemine dönülmüştür^{xlviii}. Yüzbaşıoğlu kanundaki değişikliğin, AP çoğunluğu tarafından, *bu kez tek başına* iktidarını sürdürmek amacıyla gerçekleştirildiğini belirtmektedir (Yüzbaşıoğlu, 1996, s. 116-117). Ancak bu saptama iki yönden yanlış sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Çünkü *ilk olarak* değişikliğin yapıldığı tarihte AP tek başına iktidarını sürdürmektedir ve sayısal olarak herhangi bir desteğe ihtiyacı bulunmamaktadır. *İkinci olarak* AP'nin ikinci kez çoğunluğu sağlamakla ilgili ciddi bir endişesi bulunmamaktadır. Asıl endişe TİP'in milli bakiye sistemi nedeniyle TBMM'de grup kurabilecek bir sayıya ulaşmış olması ve toplumsal hareketleri sürükleyebilen bir dinamizme sahip olmasıdır. Yukarıda 1968 yılı

bütçesinin ayrıntılı olarak aktarılan bölümünde, İçişleri Bakanının konuşmasının neredeyse tümünün TİP'i hedef aldığı ve TİP'i susturmak için sistemli bir çabanın ortaya çıktığı görülmektedir. Bütçe görüşmelerinin sona erdiği günün hemen ertesi gün özel çalışma kararı alınarak kanunun sonuçlandırılması, AP'nin tek başına iktidar olma isteğiyle değil TİP'in tahammül edilemez bir parti olarak algılanmaya başlanmış olmasıyla açıklanabilir.

İç Dinamikler: Sağın kümeleşme ve karşı saldırı süreci

TİP'in 1965 yılında parlamentoya girmesi ve parlamentoya dinamizm kazandırması sol örgütlerde de canlanmaya neden olurken TİP'in 1968'de bölünmesi solun sistem dışına çekilerek değişik adlar altında örgütlenmesine neden oldu. Bu durum sağ cephede de toparlanma ve saldırıya geçme eğilimleri doğurdu. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)^{xlix} önderliğindeki sağcı gençlik 1968 Mart ayında İstanbul'da *Şahlanış Mitingi* adında bir gösteri düzenledi (Eroğul, 1990, s. 152). Şahlanış mitingleri sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı; Ankara, İzmir, Erzurum ve Sakarya'da da düzenlenen mitinglerde *solcuların katli* vurgusu öne çıkarıldı. MTTB aşağıda incelenecek olan *Kanlı Pazar* olayının mimarı olarak 6. Filonun İstanbul'a gelişini protesto eden solculara *Müslüman Türkiye* sloganı altında saldırdı. Önceleri Türk-İslam Sentezi çizgisine bağlı kalan MTTB 1969'da bir dönüm noktasına geldi. 1969'da MTTB'deki Türk-İslam Sentezinin milliyetçi ögesi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İslamcı ögesi Milli Nizam Partisi (MNP) olarak ayrıştı. Bundan sonra yapılan MTTB Genel Kurulunda milliyetçilerle İslamcılar arasındaki kırılma belirginleşti; her bir grup kendi adayını çıkardı. Genel Kurulda İslamcı Aday Burhanettin Kayhan'ın kazanmasıyla Birlik İslamcıların kontrolüne geçti (Atılğan, 2015, s. 593-594). MTTB içindeki MHP'li üyeler CKMP'nin dönüşmesiyle kurulan MHP'ye gittiler.

Sağın kümeleşme sürecinde önemli olayları arasında MHP'nin kuruluşu bulunmaktadır. 1967'den sonra değişik üniversitelerde fakülte esasına göre o zamanki CKMP altında Ülkü Ocakları kurulmakta ve kurulan örgütler MTTB tarafından desteklenmekteydi. Ocakların amacı, *“öğrenciler arasında Türk milliyetçiliği şuurunu işleyip güçlendirmek; öğrencilerin Tanrıya, Türklüğe, Vatana bağlı, Türk'ün tarihini, dilini, dinini, kültürünü, soyunu, milli mukaddesatını bilerek seven, milletine karşı görevlerini eksiksiz yapan 'örnek insan'lar haline getirilmesine çalışmak; milli birliği ve beraberliği parçalayarak ve hedefleri tehdit ve tahrip edici cereyanlarla mücadele ederek gençliğin uyarılması için her türlü faaliyette bulunmak”*

biçiminde tanımlanmaktaydı (Atılğan, 2015, s. 591). 1968 yılından itibaren her üniversitede bir Ülkü Ocağı şubesi kurulmaya başlanmıştır. Sağcı gençliğin vuruşkan odakları olan *Ülkü Ocakları* MHP'nin ve sağın milis güçleri olarak hareket ettiler ve ideolojik kutuplaşmada önemli rol oynadılar. Türkeş ve yandaşlarının örgütlemesiyle Temmuz 1968'de İzmir'de ilk komando eğitimi kursu açıldı. Bu kurslarda gençlerin 45 günlük sıkı bir ideolojik ve fizik eğitimden geçirilmesi ve böylece sağın milis güçlerinin oluşturulması hedefleniyordu (Eroğul, 1990, s. 152). Komando kampları NATO merkezli antikomünist kontrgerilla teşkilatı örnek alınarak düzenlendi. Büyük şehirlerde kurulan kamplara katılanlar çadırlarda yaşıyor ve eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkeyi komünizmden kurtarmayı amaçlayan şiddet eylemlerine militan olarak katılıyorlardı (Atılğan, 2015, s. 591). Komando kamplarının örgütleyicisi Alparslan Türkeş 9 Şubat 1969 Kongresinde CKMP'nin adını MHP olarak değiştirdi ve MHP'nin Genel Başkanlığına seçildi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 232). Böylece sağdaki milliyetçi gençlik Alparslan Türkeş'in genel başkanlığı altında faaliyette bulunan MHP çatısı altında kümeleşmiş oldu. MHP ilk girdiği 1969 seçimlerinde, küçük partilerin seçilme şansını ortadan kaldıran seçim sistemi değişikliği nedeniyle (milli bakiye sisteminin kaldırılması) parlamentodaki üyeliklerini kaybetmiş olmasına rağmen sol ve komünizmle mücadelede para-militer bir güç oldu ve siyasal hayatın önemli aktörlerinden biri olmayı başardı (Atılğan, 2015, s. 584).

MTTB içindeki İslamcı kanadın ayrışarak MNP adı altında bir parti kurmasının başlangıcı Necmettin Erbakan'ın başını çektiği İslamcı muhalefet grubunun Odalar Birliği seçimlerindeki başarısına kadar geriye götürülebilir (Eroğul, 1990, s. 152). İslamcı hareket daha önceden DP ve AP çatısı altında örgütlendi ve bağımsız bir siyasal hareket olarak partileşme çabası içine girmedi (Atılğan, 2015, s. 586). Sağcı gençlik MTTB içinde örgütlenmeye ve gösteriler yapmaya başladı ve İslamcı akım 1968'de *Bugün Gazetesi* etrafında siyasal bir kimliğe bürünmeye çalıştı. İslamcı akımın ortaya çıkışı 19 Mayıs 1969'da Dolmabahçe Camisinde kılınan ilk toplu namaz benzeri etkinliklerle de görünür olmaya başladı (Eroğul, 1990, s. 152). İslamcı kanadın partileşme çabası Necmettin Erbakan'ın Demirel'in gösterdiği aday karşısında seçimi kazanmasıyla başladı. Erbakan Demirel'i büyük sermayeye ve özellikle de yabancı sermayeye bağımlı olmakla suçluyor ve tüccar-esnaf ağırlıklı taşra burjuvazisinin çıkarlarını savunuyordu. Ona göre Demirel farmasonların ve Siyonistlerin kuklası olup İslam'a sırtını dönmüştü ve ülkedeki sorunların ana kaynağı Osmanlı-İslam mirasının yıkılıp taklitçi Batılılaşmanın benimsenmiş olmasıydı (Zürcher, 2014, s. 372). Ancak Erbakan'ın bu başarısı Demirel

tarafından karşılıksız bırakılmadı; önce birliğin kredi dağıtma yetkisi elinden alındı ve banka hesaplarına el kondu ve daha sonra Erbakan Danıştay kararıyla Odalar Birliği başkanlığından alındı. Erbakan bundan sonra AP'yi içeriden kuşatmak için partiye üye oldu ve 10 Ağustos 1969'da milletvekilliği adaylığı başvurusunda bulundu. Ancak 18 Ağustos'ta başvurusu reddedildi ve Konya'dan bağımsız milletvekili adayı oldu. Bağımsız milletvekili olarak parlamentoya girdikten sonra İskenderpaşa Cemaatinin Nakşibendi lideri Mehmet Zahit Kotku'nun, Nur Cemaatinin, bazı sufi tarikatları ile bazı tüccarların desteğini alarak 24 Ocak 1970'te MNP'yi kurdu. MNP, AP'den iki milletvekili transfer etti ve İslamcı Bugün ve Sabah gazeteleri tarafından *ezilen Müslüman kitlelerin sesi* ve mukaddesatçı *Müslümanların partisi* olarak kitlelere tanıtıldı.

İslamcı sağın kümeleşmesi ve toplumu harekete geçirmesi son derece kolay oluyordu. Muhtemelen toplumun dini hassasiyetlerinin yüksek olması nedeniyle, antikomünist hareketler geniş bir taraftar kitlesi bulabiliyor ve antiemperyalist solcu hareket güçlü biçimde bastırılıbiliyordu. Burada bu tür sağ hareketlere iki örnek aktarılacaktır. Böylece bu dönemde siyasal istikrarsızlığın neden oluştuğuna ilişkin bir öngöründe bulunmak mümkün olabilecektir.

11 Şubat ya da Osmaniye Olayı

Mahmut Şevki Eygi yönetimindeki *Bugün Gazetesi*, "*Kuran Yakma*" haberleri yayınlamak halkı solcu komünistlere karşı harekete geçirmeye çalışıyordu. *İlk olarak* İstanbul Kalamış'ta gençlerin Kuran'ı yırtarak sayfaları üzerinde dans ettikleri haberi yapıldı. *İkinci olarak* Şubat ayında Kadıköy'de bir evde Kuran yakıldığına ilişkin bir haber yayınladı ve haberde evin adresi ile sahibinin adına da verildi. *Üçüncü olarak* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi ve Osmaniye'li Ruhi Kılıçkırın'ın solcular tarafından hunharca ve gaddarca öldürüldüğüne ilişkin bir haber yayımlandı. Bunun üzerinde Osmaniye'li İslamcı ve milliyetçiler Osmaniye Komünizmle Mücadele Derneği Şubesinde toplandılar. İlk şehit ve gazi beldesi olan Osmaniye'de lanetleme eylemlerinin başlaması gerektiğine ilişkin bildirimler dağıtıldı. Amaç lanetleme eylemlerinin dalgalar halinde ülkeye yayılması ve solcu gençliğe karşı toplumsal bir tepkiyi harekete geçirmektir. Kaymakamdan bir miting yapmak için izin istendi ve izin verilmeyince öldürülen gencin evindeki mevlide gidildi ve mevlitten sonra yürüyüş başladı. "*Kahrolsun komünizm, Kuran yakılıyor! Din elden gitti!*" sloganları arasında ve polisin gözleri

önünde şehitliğe gidilerek tekbir getirildi. Olaylar sırasında gözaltına alınanların kurtarılması için kaymakamlığa gidilerek bina taşlandı, içeriye girildi, emniyet müdürlüğü basıldı. Olaylar kaymakamın validen yardım istemesi ve yardıma gelen askeri birliklerin 10 kişiyi tutuklaması üzerine güçlükle bastırılabilirdi. Özetle söylemek gerekirse Kuran yakan ve sağcı öğrenci öldüren komünizm yanlısı solcu gençlerin toplumun hassas dini duygularının harekete geçirilmesi yoluyla toplumsal linç konusu edilmeleri bekleniyordu. Ancak olayların hiçbirinin aslı yoktu ve yapılan araştırma ve soruşturmalarda bütün haberlerin düzmece olduğu ortaya çıktı. Çünkü Kadıköy Savcılığı haberde adı geçen Kuran yakan kişiyi de Kuran yakılan evi de bulamadı, her ikisi de uydurmaydı. Kurani yırtarak üzerinde dans edildiği haberini ihbar eden kişi, haberi yayınlayan gazetenin muhabiri ve Koşuyolu Camisinin imamı çıktı. İmamın olayın varlığını ispatlamak için gösterdiği şahitlerin gençlerin eğlence düzenledikleri iddia edilen yerlere gidemeyecek kadar yaşlı oldukları görüldü. Şahit olarak ifade verenlerden birisi polise verdiği ifadenin külliye yalan olduğunu itiraf etti ve daha sonra aldığı tehditler nedeniyle can güvenliğinin sağlanması amacıyla koruma talebinde bulundu. Son olarak komünist öğrenciler tarafından öldürüldüğü iddia edilen Kılıçkırın'ın gerçek katili bulundu: Katil, AP Ardeşen ilçe örgütüne üye Kazım Saraçoğlu idi ve ölüme neden olan olay Karadenizliler ile Adanalılar arasındaki siyasi niteliği bulunmayan bir kavgaydı (Atılğan, 2015, s. 588).

ABD 6. Filosu ve Kanlı Pazar Olayı

ABD-Türkiye ilişkileri Kıbrıs Krizi sırasında ABD'nin taraflı tutumunu kuşkuya yer bırakmayacak biçimde gösteren Johnson Mektubu'ndan dolayı gerilimli bir döneme girmiş ve ABD'ye karşı toplumsal bir tepkinin doğmasına neden olmuştu. Nitekim ömrünü doldurmuş İnönü hükümeti de bu tepkiden dolayı MM'de destek sağlayarak bir süre daha ayakta kalabilmişti. Öte yandan ABD'nin 1960'lı yıllarda Vietnam'da yaptıkları az gelişmiş ülkelerde antiemperyalist bir bilincin gelişimi üzerinde önemli bir katkı yapmıştı. Son olarak ABD'nin Ortadoğu'da İsrail yanlısı tavrı ve İsrail Arap savaşları 1960'lı yılların gençliğini ABD karşıtı bir tavır almaya itmmişti.

6. *Filo* ABD'nin Avrupa Donanma Kuvvetleridir ve merkezi İtalya'dır. Donanmanın sorumluluğu Akdeniz ve Karadeniz'dir. 1934 yılında ABD Büyükelçisi olarak atanan Mehmet Münir Ertegün'ün cenazesi, ölümünden sonra, 5-9 Nisan 1946'da 6. Filo'ya bağlı Missouri

Zırhlısı ile Türkiye'ye gönderilmişti. Aslında Zırhlı'nın gönderilme amacı Truman'ın SSCB ve Stalin'e Türkiye ve Yunanistan'ın üzerinden elini çekme mesajı vermesiydi. Zırhlı dipnotta küçük bir kısmı açıklanan çok sayıda hazırlık yapılarak karşılandı. Ancak sonuç tam bir faciaydı. Büyükelçinin getirilen cenazesinin kimse farkında bile olmamış ve ortalık bir anda bayram yerine dönmüştü. Gelen askerler kısa zamanda İstanbul sokaklarına dökülerek âlem yapmaya başlamıştı. Güpegündüz yollarda ve tramvaylarda kızlara sarkıntılık yapıyor ve karşı koyanlar darp ediliyor ya da azarlanıyordu. Kısa zaman içinde karakollar Amerikan askerlerini şikâyet eden vatandaşlar tarafından dolmuştu, ancak askerlerin karakola getirilmemesi yönünde sıkı talimat vardı. Olaylara rağmen yapılan anlaşma uyarınca daha fazla sayıda Amerikan askeri ve uzmanı Türkiye'ye gelecekti (Kaptan, 2017) (Küçük, 2018) (Aksoy, 2010).¹ 1967-1971 yılları arasında da 6. Filo İzmir ve İstanbul'u ziyaret etti. Filonun 15 Temmuz 1968'de İstanbul'a gelişi sırasında geçmişte yaşanan olayların da etkisiyle emperyalizm karşıtı solcu gençler tarafından protesto gösterileri yapıldı. 17 Temmuz'da denizcilere taş, boya ve zift atılarak araçları tahrip edildi. Bunun üzerine toplum polisi öğrenci yurtlarını basarak öğrencileri yataklarından sürükledi ve sıra dayağına çekti. Bu olay sırasında 1961 Anayasası döneminde ilk kez bir öğrenci öldü ve ideolojik mücadelenin ilk kanı akıtılmış oldu (Eroğul, 1990, s. 153): Vedat Demircioğlu polis tarafından tartaklanırken camdan aşağı düşerek yaralandı ve ağır yaralı olarak hastaneye kaldırıldı. Ancak bir hafta sonra 24 Temmuz'da öldü. Olaylar sırasında çok sayıda öğrenci de yaralanmıştı. 17 Temmuz'da yaşanan bu olaylar üzerine öfkelenen gençler Deniz Gezmiş'in öncülüğünde limana doğru yürüdü ve Amerikan askerleri denize atıldı, araçları tahrip edildi. 6. Filo'nun bu ikinci ziyaretinin faturası çok sayıda gencin tutuklanması ve yaralanması, bir gencin ölümü, Amerikan askerlerinin darp edilerek suya atılması ve araçlarının tahrip edilmesi olmuştu.

6. Filo'yla ilgili yaşanan üçüncü önemli olay 1969'da *Kanlı Pazar* olarak bilinen olaydır. MTTB 16 Şubat 1969'da *Kanlı Pazar* olarak bilinen olayın mimarlarından biri oldu. 1969 yılı ekonomi krizin tırmandığı, ekim seçimlerinin yaklaştığı ve ABD 6. Filosu'nun yeniden İstanbul'a geldiği bir yıldır. Ülkede ekonomik kriz ve seçimlerle birlikte 6. Filo nedeniyle sömürü düzeninin kurulduğu konuşuluyor ve solcu öğrenciler arasında harekete geçme zamanının geldiği düşünülüyordu. 10 Şubat'ta İstanbul'a gelen filoya karşı üniversiteli gençler tarafından ilk protestolar 11 Şubat'ta İstanbul Limanı'nda başladı. Gösteriler kısa zamanda İzmir ve Trabzon'a da taşdı ve olaylarda çok sayıda üniversiteli genç öldü ve yaralandı (biamag, 2013).

Gazete haberlerinden yola çıkılarak yapılan değerlendirmelerde “11 Şubat’ta Beyazıt Kulesi’ne Vedat Demircioğlu posterleri ile birlikte kızıl bayrakların asılmasının, 12 Şubat’ta da Türk Bayrağı’nı yarıya indirme teşebbüslerinin, sağcı öğrenci örgütleri tarafından hoş karşılanmadığı; bayrak hadisesi nedeniyle 14 Şubat’ta Beyazıt Meydanında MTTB öncülüğünde büyük bir Bayrağa Saygı Mitingi düzenlendiği; 15 Şubat’ta İzmir ve Trabzon’da 6. Filo’ya karşı düzenlenen mitinglerde 14’ü ağır 130 kişi yaralan”dığı belirtilmektedir (Aydemir S. S., 2014, s. 45).

Yaşanan bu olaylardan dolayı sol kanat tarafından 16 Şubat’ta 6. Filo’ya karşı Beyazıt Meydanı’nda bir protesto yapılmaya karar verildi.ⁱⁱ Bu defa gösteriye sadece öğrenciler değil, sendikalar, dernekler ve çeşitli kuruluşlar katılacaktı. Protesto yapılacağını öğrenen MTTB karşı saldırı hazırlığına başladı. Olaylardan bir gün önce *Bugün Gazetesi* yazarı ve gazetenin sahibi Mehmet Şevki Eygi *Cihada Hazır Olunuz* başlıklı yazısında bir karşı saldırı çağrısında bulunuyordu:

Büyük fırtına patlamak üzeredir, Müslümanlar ile kızıl kâfirler arasında topyekûn savaş kaçınılmaz hale gelmiştir... Müslüman kardeşim, sen bu savaşta bitaraf kalamazsın. ‘Ben namazımı kılar, tespihimi çekerim... Etliye, sütlüye karışmam’ deyip de kendine zulüm edenlerden olma, gözünü aç, bak!.. Tedbir almazsan boğulacaksın. Komünizm küfrüne karşı derhal silahlan. İslam’da askerlik ve cihad ihtiyari değildir; mecburidir... Onlarda, taş sopa, demir, molotof kokteyli mi var? Biz de aynı silahları kullanmaktan aciz değiliz... Herkes komünizm küfrüyle savaşa hazırlansın. ...Cihat eden zelil olmaz. Sağ kalırsa gazi olur, canını verirse şehitlik şerefini kazanır. ‘Vur! Allah için Vur!’

MTTB bu yazı doğrultusunda elde bulunan silahlarla solculara karşı bir linç girişiminde bulunma kararı aldı. Olay sabahı taraftarlar Beyazıt ve Dolmabahçe’de toplu namaz kıldılar. Saat 11.00 civarında Beyazıt Meydanı kalabalıklaşmaya başladı. Solcu üniversite gençleri İstanbul’un değişik semtlerinden Taksim’e vardıklarında onlara bir ders vermek için hazırlanmış silahlı MTTB’lilerle karşılaştı. Tekbir sesleri ile saldırıya geçen grup Ali Turgut Aytaç ve Duran Erdoğan adlı iki genci bıçaklayarak öldürdü ve 200 civarında kişiyi yaraladı. Tarihe *Kanlı Pazar* olarak geçen bu olaydan sonra olayı tahrik eden Eygi tutuklandı ve sahibi olduğu *Bugün Gazetesine* kışkırtıcı haberlerinden dolayı soruşturma açıldı.

11 Şubat ya da *Osmaniye Olayı*, 6. Filo Olayları gibi olaylar Türkiye’de 1968-1969 yıllarında istikrarsızlığın başlangıcının önemli olaylarıdır. Ancak belirtmek gerekir ki bu olayların arkasında daha önce incelenen solun parçalanma ve sistem dışına taşma süreci, sağın kümeleşme ve karşı saldırıya geçme süreci ve hükümetin solu bastırma sürecinin bir arada işleyişi bulunmaktadır. Solun 1968 sonlarından başlayarak sistem dışına kaymaya başlaması ve giderek artan ölçüde şiddet araçları kullanmaya başlaması militan sağdan gelen ve çok daha baskın olan karşı şiddetin ortaya çıkmasına neden oldu (Zürcher, 2014, s. 373). Solun parçalanarak sistem dışına taşması, sağın kümeleşmesi ve karşı saldırıya geçmesini tetiklemiş; sağın karşı saldırıya geçmesi ve hükümetin de bu saldırıları desteklemesi olayların kontrolden çıkmasına ve yeni bir askeri müdahalenin yapılmasına neden olmuştur.

31. Hükümet: II. Demirel Hükümeti

Hükümetin sol kesimi bastırma süreci TİP’in parlamentodan atılması yönünde arayışlara götürdü ve seçim kanununda yapılan değişiklikle milli bakiye sisteminden vazgeçilerek *seçim çevresi barajlı d’Hont* sistemine gidildi. AYM değişikliğin baraja ilişkin hükmünü iptal edince *barajsız d’Hont* sistemiyle 1969 seçimlerine gidildi. Seçimler ideolojik kutuplaşmaların en yoğun olduğu bir dönemde yapıldı. 1961 Anayasasının sağladığı özgürlük ortamı sayesinde toplumun tüm kesimleri dinamizm kazanmış ancak bu dinamizm ideolojik kutuplaşmalar nedeniyle şiddete dönüşmüştü. 12 Ekim 1969 seçimlerinin 20 Ekim 1969 tarihli ve 13331 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan sonuçları şöyleydi:

1969 Toplam seçmen, 14.788.552; Kullanılan oy: 9.516.035; Geçerli oy: 9.086.296; Seçime katılma oranı: % 64,35) (1965 Toplam seçmen, 13.679.753; Kullanılan oy: 9.748.678; Geçerli oy: 9.307.563; Seçime katılma oranı: % 71,26

Siyasal Partiler ve Bağımsızlar	Oy Sayısı 1969	Oy sayısı 1965	Oy Oranı % 1969	Oy Oranı % 1965	Toplam mv 1969	Toplam mv 1965
AP	4.229.712	4.921.235	46.53	52,87	256	240
CHP	2.487.006	2.675.785	27.36	28,75	143	134
MHP (CKMP)	275.091	208.696	3.03	2,24	1	11
MP	292.961	582.704	3.22	6,26	6	31
TİP	243.631	276.101	2,68	2,97	2	14
YTP	197.929	346.514	2.18	3,72	6	19
BP	254.695	-	2.80	-	8	-
GP	597.818	-	% 6.58	-	15	-
Bağımsızlar(119)	511.023	296.528	5.62	3,19	13	1

Tablo II. 1969-1965 Karşılaştırmalı Genel Seçim Sonuçları

1969 seçimlerinin 1965 ve diğer seçimlerle karşılaştırılması sonucu şu sonuçlar türetilir: (1) Bu kutuplaşmış ortamda yapılan seçimler Türkiye seçim tarihinin en düşük katılımı seçimleri oldu: Seçime katılma oranı % 64,35'te kaldı. Katılma oranındaki düşüklük yaygınlaşan şiddet olayları karşısında toplumun umutsuzluğa ve yılgınlığa düştüğünün göstergesiydi. Seçime katılma oranındaki düşük oran 1969 seçiminin en belirgin ve en anlamlı sonuçlarından birincisiydi. Halkın üçte biri siyasal partilerden ümidini kestiğinden oy kullanmaya gitmemişti (Eroğul, 1990, s. 153). Seçmen sayısı dört yıl içinde 1.000.000 civarında artmış olmasına rağmen kullanılan oy sadece 200.000 civarında artmıştı. (2) Seçimlere katılan siyasal parti sayısı 6'dan 8'e çıkmıştı. Siyasal parti sayısındaki artışa rağmen bağımsızların oyu bir önceki seçime göre neredeyse ikiye katlanmıştı. Bunun sonucu olarak daha önceki seçimde 1 olan bağımsız milletvekili sayısı 13'e çıkmıştı. Bunun muhtemel nedenlerinden birisi 1965-1968 dönemindeki istikrarsızlaşmadan siyasal partilerin sorumlu tutulmasıydı (Eroğul, 1990, s. 154). Bunun bir başka nedeni yeni seçim sistemi nedeniyle küçük partilerden seçilme olanağı olmadığını anlayan kişilerin bağımsız olarak seçime katılmaları olabilir. (3) TBMM'deki siyasal parti grubu sayısı 6'dan 3'e düşmüştü. (4) Yeni seçim sistemi dolayısıyla TİP, YTP, MP gibi küçük partilerin milletvekili sayısında oy sayısındaki düşüşle orantılı olmayan bir düşüş yaşanmıştı. Hatta MHP'nin oy sayısında artış yaşanmasına rağmen milletvekili sayısı 11'den bire düşmüştü. (5) yeni seçim sistemi dolayısıyla iki büyük partinin de oy oranında düşüş yaşanmasına rağmen, iki partinin milletvekili sayısında artış olmuştu. Bunun anlamı küçük partilerin yeni seçim sistemi nedeniyle milletvekiline dönüşmeyen oylarının büyük partilerin hanelerine geçmesiydi. Önceki seçimde 374 milletvekiline sahip iki büyük parti oylarını toplamda 8 puan düşürmelerine rağmen milletvekili sayılarını 25 artırmışlardı. (6) Seçim sistemi değişikliğinin büyük siyasal partilere yansımaları da farklı boyutlarda olmuştu: AP oylarını 6. 34 oranında düşürmesine karşılık milletvekili sayısını 16 artırmıştı. Buna karşılık CHP oylarını sadece 1. 39 oranında düşürmüş ve milletvekili sayısını 7 artırmıştı. Başka bir anlatımla oyun daha fazla oranda düşmesi, kazanılacak milletvekili sayısında önemli bir düşüşe neden olmamıştı.

Seçim sonuçları zorlu bir döneme girildiğinin işaretlerini vermekteydi. Seçimin galibi Demirel seçimden iki gün sonra yaptığı açıklamada Türk milletinin kendilerini hizmete layık görmesinden şeref ve gurur duyduğunu açıklarken, bundan iki gün sonra yaptığı açıklamada Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulların 1965 koşullarından farklı olduğunu, iktisadi ve sosyal

meselelerin daha çok su yüzüne çıktığını söyleyerek zorlu bir döneme girildiğinin farkında olduğunu gösteriyordu (Atılğan, 2015, s. 624).

1969 seçimleri, 1968 yılında başlayan siyasal çözülmeyi durduramadığı gibi, çözümlenmiş seçimlerden sonra büyük bir ivme kazandı. Köylülerin toprağı, işçilerin fabrikayı ve öğrencilerin de fakülteyi işgal eylemleri giderek yayıldı. Farklı ideolojik kutuplarda yer alan gruplar birbirleriyle çatışmanın dozunu giderek artırdılar; solcu gruplarla kolluk kuvvetleri arasındaki çatışma tehlikeli boyutlara ulaşmaya başladı. Yeni bir askeri müdahaleye zemin hazırlayan bu dönemde sokaklarda kan dökülmesi kanıksandı ve sokaktaki olaylara paralel olarak devlet de çöküş sürecine girdi (Eroğul, 1990, s. 154). Hiç kuşkusuz olayların bu noktaya gelmesinin arkasında bazı toplumsal ve ekonomik nedenler vardı. Bu dönemde kamu çalışanlarının sefalet içinde olduğu ve patlama noktasına geldikleri, bir atın ve öküzün aylık gideri ile bir öğretmenin aldığı maaş karşılaştırılarak çarpıcı biçimde ortaya konuyordu: Atın aylık gideri 363, öküzün aylık gideri 429 lira iken öğretmenin aldığı maaş 350 lira idi. 1960 yılı sonlarında önce öğretmenler olmak üzere bütün kamu çalışanları ayağı kalktı; memurlar başkaldırdı. Astsubaylardan, toplum polisine, öğretim üyelerinden yargıç ve savcılara, hastabakıcılardan doktorlara kadar herkes boykot, yürüyüş, miting gibi değişik etkinliklerle hakkını aramaya çalışıyordu (Atılğan, 2015, s. 625). Nitekim Demirel 7 Kasım 1969'da Meclise sunduğu hükümet programında şunları söylüyordu:

İktisadi durumlarının ve hayat şartlarının ıslahı gereken gruplar arasında sayıları büyük bir yekun tutan kamu personeli ile ilgili meseleler elbette ki acil bir ehemmiyet arz etmektedir. İktisadi devlet teşekkülleri mahalli idareler ve belediyeler personeli de dâhil olmak üzere devlet hizmetinde çalışan bütün personelin hayat şartlarını ıslah için... tedbirler alınacaktır. ...asgari geçim seviyesinin altında ücret alan memur ve hizmetliler maaş ve ücretleri ilk merhalede asgari geçim seviyesine çıkarılacaktır. Asgari geçim seviyesinin üstünde maaş alan memur ve hizmetlilerin de gördükleri hizmete göre hayat şartlarını ıslah edici tedbirlere başvurulacaktır. Bilumum kamu personelinin huzur içerisinde çalışabilmeleri için, bir taraftan asgari hayat şartlarına intibakları yapılırken, diğer taraftan da adil bir ücret dengesi sağlanacaktır.... Kamu hizmetlerinden emekli olanların ve bunların dul ve yetimlerinin hayat şartlarını düzeltici mahiyetteki tedbirlere devam edilecektir. (TBMM, 2013, s. 2598-2599)

Çalışanların maddi sorunlarının çözüleceğine yönelik hükümet programına giren bu taahhütler, bu konudaki sorunun geniş bir toplumsal tabanı bulunduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak bu tablonun ortaya çıkmasında AP'nin ve Demirel'in ekonomik tercihleri rol oynamıştır. Demirel hükümetinin önceliği sanayileşme idi ve bu yüzden sürekli olarak dış finansman arayışındaydı. Sovyetlerden sağlanan kredi ile sanayileşme için ihtiyaç duyulan sanayi tesislerinin yapımına başlandı ve İskenderun demir çelik, İzmir Alağa petrol rafinerisi, Seydişehir alüminyum ve sülfirik asit işletmeleri kuruldu. Koç grubu 1966 yılında Otosan'ı kurarak 1967'de Anadol marka otomobili üretti. Bundan sonra kurulan Oyak-Renault ithal ikameci sanayileşme politikasından yararlanarak iç pazara hâkim hale geldi. Sanayiye verilen öncelik dolayısıyla yapılan büyük hacimli sanayi yatırımları finansman ihtiyacını artırıyordu. 1968 yılına gelindiğinde bir finansman krizi de artık görünür hale gelmişti. Bu dönemde dış borç rakamları % 50 oranında artmıştı. Ancak Demirel 1969 seçimlerini düşünerek IMF'ye verdiği niyet mektubunda taahhüt ettiği devalüasyonu bir yıl ertelemişti (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 149-151). Ancak belirtmek gerekir ki iktidarın sanayi sektörüne öncelik vermiş olması tek başına ücretlilerin yaşam standartlarının düşmesinin nedeni olarak gösterilemez. Tam tersine 1963'ten itibaren gelişen özgür sendikacılık ve grev hakkıyla desteklenen toplu sözleşme rejimi içinde oluşan işçi ücretleri 1971'e kadar her yıl reel olarak artmıştır. Öte yandan AP'nin asil seçmen tabanı çiftçiler ile küçük işadamlarıydı (Zürcher, 2014, s. 368) ve bu sınıfı tümüyle ihmal etmiş olması düşünülemezdi. Bu yüzden de AP'nin tarım kesiminin de finansman ihtiyacını karşılamaya çalıştığı ve ödemeler dengesinin olumsuz etkilenmesinde bu kesimin de payı olduğu söylenebilir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 149-151). Nitekim bu dönemde buğday, tütün ve pamuğun fiyatlarının tarım dışı fiyatlara göre ilerlemiş olduğu saptanmıştır. Bunun nedeni bu dönemde izlenen tarıma dönük popülist politikalarıdır. Giderek yaygınlaşan taban fiyat ve tarımı destekleme politikaları tarım sanayi fiyat ilişkilerinin tarım lehine gelişmesinde katkıda bulunmuştur. Ancak bu desteklemelere rağmen sanayi kesiminin tarım kesimine göre daha hızlı büyüdüğü söylenebilir (Boratav, 1995, s. 110-114). Bu durumda şu sorunun sorulması gerekir: Bu dönemde hem reel ücretler artmış olmasına, hem de tarım ürünleri fiyatlarının tarım dışı fiyatlar karşısında artmış olmasına rağmen çalışanların hoşnutsuzluğunun nedeni nedir? Boratav bu konuda şunları söylemektedir:

Ancak, hayat standardındaki değişimleri (ilerlemeleri) değil, net hasıladan alınan payları (sömürü derecesini) saptamaya yönelik gelir dağılımı göstergeleri bakımından

farklı bir durum ortaya çıkmaktadır. Sınai katma değerden ücretlerin aldığı pay 1963-64'ten 1972'ye kadar sürekli olarak gerilemiş; dönem başında %31'i aşkın iken 1972'de %25'in altına düşmüş; böylece işçi sınıfının durumu bozulmuştur. (Boratav, 1995, s. 114)

Dolayısıyla hak arama girişimlerinin yukarıda açıklandığı gibi artmasının temel nedeninin işçi sınıfının durumunun bozulması olduğu söylenebilir. Öte yandan seçmen tabanı çiftçiler ile küçük işadamları olan AP'nin parti politikalarının giderek artan oranda modern sanayi burjuvazisi ile büyük sermayenin çıkarlarını savunur hale gelmesi bir başka sorun yaratıyordu. Kendi seçmen tabanının çıkarlarına aykırı biçimde politika üretmesi AP'ye oy verenlerin çoğunu küstürdü. İslamcı ve aşırı milliyetçi partilerin doğuşu (MHP-MNP) ve AP içindeki küskün seçmene göz dikmeleri de AP'nin seçmen tabanını çıkarlarıyla örtüşmeyen politikalar üretmesine bağlanabilir (Zürcher, 2014, s. 368). İzlediği iktisadi politikalar nedeniyle AP'nin kendi seçmen tabanına yabancılaşması partinin kendi içinde de sorunlara neden olmaya başlamıştı. Büyüyen dış borçlar nedeniyle derinleşen iktisadi çıkmaz ve tırmanan siyasal olaylar Demirel'e karşı parti içinde bir tepki hareketinin doğmasına neden oldu. 11 Şubat 1970 tarihinde bütçenin oylaması sırasında 41 milletvekili^{lii} muhalefetle birlikte oy kullanınca bütçe reddedilmiş oldu^{liii} ve hükümet çekilmek zorunda kaldı (Eroğul, 1990, s. 154). Hiç kuşkusuz bütçenin reddi AP'nin kendi içinde bölündüğünü açık biçimde göstermiş olmakla birlikte bu reddin öncesinde bu bölünmeye ilişkin başka belirtiler de ortaya çıkmıştı: Bütçenin oylanmasından 10 gün önce 4 Şubat'ta AP'nin ağır topları ve Genel İdare Kurulu üyeleri Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükan, Cihat Bilgehan, Talat Asal ve Yüksel Menderes Kurul üyeliğinden istifa etmişlerdi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236).

32. Hükümet: III. Demirel Hükümeti

Demirel, 11 Şubat 1970'te yapılan oylamanın reddi üzerine 14 Şubat'ta istifa etti, ancak 6 Mart 1970'te Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi. Bunun nedeni Demirel'in parti grubunun içinde güveni kaybetmiş olmasına rağmen parti örgütünde son derece güçlü olmasıydı. Demirel istifa ettikten sonra parti örgütünü harekete geçirdi ve muhaliflerinin bir kısmını ikna etmeyi başardı. Meclisteki çoğunluk durumu başka bir kişinin hükümeti kurmasına izin vermiyordu. Parti içi muhalefet parlamentodaki muhalefetle birleşerek hükümeti düşürmüştü, ama parti içi muhalefetin parlamento içi muhalefeti destekleyerek hükümet kurdurması mümkün görünmüyordu

(Eroğul, 1990, s. 154). Bu nedenle hükümeti kurma görevi verilen Demirel 6 Mart'ta kurduğu hükümet için yapılan güvenoylamasında kullanılan 404 oyu 232'sini almayı başardı. Oylamada 172 ret oyu çıkmıştı.^{liv} Oylamaya katılmayanların 35'i AP'li, 1'i YTP'li ve 8'i bağımsız idi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236). AP'nin toplam sandalye sayısının 256 olduğu ve 35 AP'li milletvekilinin oylamaya katılmadığı göz önüne alındığında, oylamada hükümete AP'li milletvekilleri tarafından verilen oy sayısı 221'dir ve bu sayı üye tamsayısı olan 226'dan 5 eksiktir.^{lv} Bunun anlamı AP'nin parlamentonun salt çoğunluğunun desteğini kaybetmiş olmakla birlikte, diğer partilerden gelen destekle yeniden kurulabilme başarısını gösterdiğidir. Bu sonuç, parlamentoda kendi partisinin desteğini kaybeden bir hükümetin de başka partilerin desteğiyle kurulabildiğinin ve parlamenteer sistemin her durumda siyasal kriz yaratmadığının somut örneğidir.

AP içindeki bölünmenin kendi seçmen tabanının isteklerine karşı duyarsızlaşmasından ve sanayi sermayesini desteklemeye başlamasından kaynaklandığı belirtilmişti. AP içindeki İslamcı sağ kanadın temsilcisi Erbakan partiyi içeriden fethetmek amacıyla 1969 seçimlerinde AP'den milletvekili adaylığı için başvurmuş ancak başvurusu reddedilince bağımsız aday olarak seçimlere girmişti. Seçimlerden başarıyla çıkarak milletvekili seçilince önce AP'den iki milletvekilini koparmayı başarmış ve 25 Ocak 1970 yılında MNP'yi kurmuştu. 5 Şubat 1970'de AP'nin Genel İdare Kurulu üyeliklerinde yaşanan istifalar ve 11 Şubat 1970'te AP'li hükümetin bütçesinin reddi, benzer bir tepkinin değişik aşamaları olarak düşünülebilir. Hükümetin düşürülmesinde muhaliflerle birlikte hareket eden parti içi muhalefetin, parti politikalarından ciddi biçimde rahatsız olduğu kesindir. Çünkü bu parti içi muhalefetin önemli bir kısmı 15 Mart'ta yapılan güvenoylamasında ret oyu kullanmasa da oylamaya katılmamıştır. Demirel bu tavrı iyi okuyarak 25 Haziran 1970'te muhalif 26 milletvekilini partiden ihraç etmiştir.^{lvi}

Bu arada belirtmek gerekir ki AP içindeki kopuşun sınıfsal nedeni ile görünürdeki nedeni ilk bakışta birbirine çelişkili gibi görünse de, biraz daha yakından bakıldığında çelişki kaybolmaktadır. Kopuşun görünen nedeni yine eski DP'lilerin siyasal haklarının iadesini öngören af kanun teklifi meselesiydi. Askerler ile Cumhurbaşkanı Sunay kanuna karşı olduklarını açıklamışlardı. Ancak kanunun seçimden önce çıkarılmamasının asıl nedeni bu değildi. Kanun seçimden önce çıkmış olsaydı eski DP'li milletvekillerinin seçilme şansı çok yüksek olduğundan mevcut AP'li milletvekilleri tasfiye edilecekti. Dolayısıyla AP'li milletvekilleri AP'nin yeni bir kimlik kazanması gerektiğini ileri sürüyorlardı. Kulislerde AP'nin

Demokrat Partinin gölgesinden kurulması gerektiği ve AP'nin artık bir Demirel partisi olması gerektiği savunulmaktaydı. Demirel bu yüzden 1969 seçimlerinden sonra kabineye muhalif gruptan hiç kimseyi almamıştı (Çavuşoğlu, 2016, s. 1045). Dolayısıyla görünürdeki neden eski DP'liler ile AP'liler arasındaki çatışmaydı ve bu açıklama kopuşa ilişkin sınıfsal nedenle çelişkili gibi görünmektedir. Ancak DP'lilerin sağın klasik çiftçi ve küçük işadami tabanına hitap ettikleri, AP'nin ise büyük sanayi sermayesine hitap etmek istediği düşünüldüğünde iki açıklama arasındaki çelişki kaybolmaktadır: AP'liler partinin yeni politikalarını eski politikalarından koparmak için, eski politikaları temsil eden DP'lilerin siyasete girmelerinin önünü açan kanun teklifine karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkış bir taraftan DP politikalarının partiye yeniden egemen olmasını önlemiş, bir taraftan da AP içinde DP geleneğini temsil eden geleneksel grubun tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Demirel daha sonraları yaptığı değerlendirmelerde tasfiye olayını şöyle değerlendirmektedir:

Geçmişteki en büyük hatam bir kısım arkadaşlarımın AP'den kopmalarını ve Demokratik Parti'yi kurmalarını engelleyememiş olmamadır. Onları bizimle beraber kalmaya razı edebilirdim. Bunun için gerekli gayreti yeterince göstermediğim için kendimi tenkit ediyorum. Demokratik Parti'nin kurulması, AP'yi ve onun uzantısı DYP'yi hiçbir zaman tek başına iktidar yapmamıştır. Hem de 1971'den 1983'e kadar 12 yıl sağlıksız koalisyon ve ihtilal hükümetlerine Türkiye mahkûm kalmıştır. (Tombuş'tan aktaran Çavuşoğlu, 2016, s. 1045)

Demirel'in bu açıklamaları anakronizm içermektedir. Çünkü Demirel'in 1970'li yılların koşulları içinde gerçekleştirmeyi düşündüğü Batı sermayesine eklemlenmeye çalışılan sanayi sermayesine destek vermek için geleneksel tabana bağlılığı sürdürmeyi isteyen gruptan kopuşu gerçekleştirmek zorundaydı ve bu politika değişikliğine gitmeden iktidarını sürdürmesinin olanağı yoktu. Dönemin kendine özgü koşulları DP'nin politikalarının sürdürülmesini olanaksız kılmıştı ve DP'lilerin AP'ye egemen olmasıyla kendi politikalarını hayata geçirmek istenmelerinden daha olağan bir şey olamazdı. Nitekim Demirel'in tasfiyeden hemen sonra giriştiği etkinlikler, AP'nin artık DP'den farklılaştığını açık biçimde göstermektedir. Demirel tasfiyeden hemen sonra iktisadi bunalımı aşmak için bir dizi önleme başvurdu. Temmuz 1970'te çıkarılan Finansman Kanunu yoluyla vergilerde önemli miktarlarda artışlar yapıldı. Daha önce yapılması planlanan devalüasyon 10 Ağustos 1970'te yapılarak Türk Lirasının değeri %66,6 oranında düşürüldü. Avrupa Birliği'nin çekirdeği olan Ortak Pazar'a tam

üyelik için hazırlık aşamasından geçiş aşamasına girilmesi kararlaştırıldı. Bu durum Batı sermayesi ile bütünleşme isteğini yansıtıyordu ve bu istek gelenekçi sağın hoşnutsuzluğunu artırmıştı (Eroğul, 1990, s. 154). Dolayısıyla Demirel'in özeleştirisini bağlamından koparılmış bir özlemin ifadesi olarak değerlendirmek gerekir.^{lvii}

III. Demirel hükümeti bir taraftan AP'nin geçirdiği dönüşüm nedeniyle yeni siyasal oluşumların ortaya çıkmasına neden oldu, diğer taraftan da çıkan olayları olağan yollardan önleme konusunda yetersiz kaldı. 12 Mart 1971 tarihine kadar yeni siyasal oluşumlar cephesinde önemli gelişmeler oldu. 25 Haziran'da 26 milletvekilinin AP'den ihracından sonra İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi 29 Haziran'da eski DP'lilere siyasal haklarını iade eden Anayasa değişikliğini iptal etti. Böylece eski DP'lilere siyaset alanı giderek daralmaya başladı. Bunun üzerine Sadettin Bilgiç 5 Eylül'de bir toplantı yaparak 41'lerin AP Kongresinden önce yeni bir parti kuracaklarını açıkladı. 27 Eylül'de AP Konya milletvekili Faruk Sükan 41'ler adına yeni bir parti kuruluşu açıklaması yaptı. 19 Ekim'de muhalif grup içinde yer alan Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyle Başkanlıktan istifa etti. Bu arada AP Kongresi 21-23 Ekim tarihlerinde yapıldı ve Demirel 53'e karşı 1425 oy gibi ezici bir çoğunlukla yeniden Genel Başkan seçildi. Meclis Başkanlığından istifa eden Ferruh Bozbeyle 13 Kasım'da AP'den de istifa etti. Bu oluşumlar biçimlenirken AP'nin Senato'da çoğunluğu kaybetmesine yol açan bir istifa yaşandı. Senatör Şevket Akyürek'in AP'den istifasıyla AP'nin Senato'daki çoğunluğu sona erdi. 17 Aralık'ta 41'lerin yeni parti kurmalarından hemen önce, 41'ler hareketini zayıflatmak için bir grup tüccar, çiftçi, fabrikatör ve sanayici Demokratlar Partisini kurdular. Bundan bir gün sonra 18 Aralık'ta ise eski DP'nin mirasına sahip çıkmaya çalışan 41'ler Demokratik Parti'yi kurduklarını açıkladılar. Kurucular arasında Nilüfer Gürsoy, Neriman Ağaoğlu, Yüksel Menderes ve Mutlu Menderes de vardı. Önce Meclis Başkanlığından sonra AP'den istifa eden Bozbeyle 23 Aralık'ta Demokratik Parti'nin genel başkanlığına seçildi. Böylece eski DP'nin yeniden canlandırılması süreci tamamlanmış oldu. Bu arada diğer partilerde de önemli gelişmeler yaşandı. Millet Partisinin 2-3 Mayıs'taki kongresinde Osman Bölükbaşı genel başkanlığa seçildi. CHP'nin, 2-5 Temmuz da yapılan 20. Kurultayı'nda Bülent Ecevit genel sekreterliğe seçildi. 16 Ekim'de GP, MP ve YTP birleşme kararı aldı ancak 7 Aralık'ta MP birleşme kararından vazgeçti; daha sonra YTP aynı kararı aldı ve böylece üç parti birleşemedi. 17 Ocak 1971 tarihinde GP'nin olağanüstü kurultayı toplandı ve kurultayda gerçekleşemeyen birleşme yerine yeni bir fikir ortaya atıldı: *Milliyetçi Cephe*. Kurultay'da YTP ve GP'nin MP'den bazı üyelerle birlikte Milliyetçi Cephe

kurmaları görüşüldü. 29 Ocak 1971'de Güven Partisi (GP) Milli Güven Partisi (MGP) adını aldı. 29-31 Ekim'de toplanan TİP'in Büyük Kongre'sinde Behice Boran Genel başkanlığa seçildi. MNP'nin kuruluş toplantısı 8 Şubat 1970'te tekbir getirilerek açıldı ve 24 Ocak 1971'de MNP birinci Kongresi'nde Necmettin Erbakan Genel Başkan seçildi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236-240). III. Demirel Hükümetinin kurulmasından kısa bir süre sonra siyasal partiler içinde önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir. Bu dönüşümler 1971 Muhtırasından sonraki siyasal olayların ardında yer alan siyasal aktörlerin sahneye çıkma sürecini yansıtmaktadır. Dolayısıyla 1971-1980 arasındaki siyasal gelişmelerin faili olan aktörlerin 1970 yılı ortalarında ortaya çıktıklarını kabul etmek gerekir.

III. Demirel hükümeti döneminin bir başka özelliği 1968'den sonraki çözümlerin giderek hızlanması ve 1971 Muhtırasının verilmesine neden olacak kadar yoğunlaşmasıdır. Çözülme yi yansıtan olayların tümünü incelenmesine olanak yoktur. Ancak bir fikir vermesi açısından kronolojik sıraya olabildiğince özen göstererek bu olayların hatırlanmasında yarar olabilir. ODTÜ öğrencilerinin 28 Ocak'ta başlattıkları boykot üzerine ODTÜ Rektörü ve aynı zamanda mühendislik fakültesi dekanı hem rektörlük, hem de dekanlık görevinden istifa ediyordu. 4 Eylül'de ise ODTÜ rektörlüğüne Erdal İnönü atanıyordu. Ancak İnönü'nün atanması olayların tırmanmasını engelleyemedi. 17 Ocak 1971'de İnönü'nün evinin önüne dinamit atıldı ve ODTÜ 20 Ocak 1971'de Akademik Konsey kararıyla süresiz olarak kapatıldı ve 10 Şubat 1971'e kadar kapalı kaldı. 4 Mart 1971'de ABD'li 4 asker Ankara'da Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) mensupları tarafından kaçırıldı ve 5 Mart 1971'de kaçırılan askerlerin ODTÜ'de alıkonuldukları duyuldu. Polisin üniversiteye baskın düzenlemesi üzerine çatışma çıktı, çatışmada Erdal Şener adlı öğrenci öldü ve bazı öğrenciler yaralandı. 8 Mart 1971'de ABD'li askerler serbest bırakıldı ve bundan bir gün sonra ve 12 Mart 1971'den 3 gün önce İnönü bir yılını bile doldurmadan rektörlükten istifa etti. 13 Nisan 1970'te Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesini basan 12 sağ görüşlü militan asteğmen doktor Necdet Güçlü'yü herkesin gözleri önünde alınının ortasından vurarak öldürdü ve katil İbrahim Doğan yakalandı. 8 Haziran 1970'te sağ görüşlü bir öğrenci olan Yusuf İmamoğlu İstanbul'da öldürüldü. Olayların üniversitelerde iyice tırmanmaya başlaması üzerine bundan dört gün sonra 12 Haziran 1970'te İçişleri Bakanı Menteşoğlu üniversitelerde görev yapacak özel polis birliklerinin kurulacağını açıkladı. 15 Haziran 1970'te başlayan işçi yürüyüşü protestoya ve bazı iddialara göre ciddi bir ayaklanmaya dönüştü. Olaydan dolayı İstanbul civarında hayat felce uğradı. 16 Haziran 1970'te hükümet askeri

birlikleri harekete geçirdi ve olaylarda 5 kişi öldü. 17 Haziran 1970'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Hukuk Fakültesinde bir grup öğretim üyesi ortak bildiri yayınladı ve bildiriye 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu'nun Anayasa'ya ve Türkiye'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalara aykırı olduğu ileri sürüldü. Aynı gün Meclis sıkıyönetim kararını onayladı. 31 Ağustos 1970'te 16 Haziran işçi olaylarından sanık DİSK yöneticilerinin duruşmasına sıkıyönetim mahkemesinde başlandı. 1 Ocak 1971'de ücretleri ödenmeyen 600 maden işçisi Zonguldak'ta madenlere inmedi. 6 Ocak 1971'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde işten atılan 15 model çıplak olarak protesto gösterisi yaptı. 10 Ocak 1971'de 500'den fazla mülki idare amiri hükümeti protesto için eylem kararı aldı. 2 Ocak 1971'de üniversitelerde boykot, işgal ve eylemi yasaklayan tasarı Başbakanlığa sunuldu. 23 Ocak 1971'de Emekliler Ankara'daki Emekli Sandığı binasını işgal etti. 28 Ocak 1971'de İzmir'de Amerikan 6. Filosu gençler tarafından protesto edildi ve 20 genç gözaltına alındı. 15 Şubat 1971'de ABD'nin Ankara Balgat'taki tesislerinde görevli Çavuş James Finley kaçırıldı ve zenci olduğu anlaşılınca 17,5 saat sonra serbest bırakıldı. 19 Şubat 1971'de Hacettepe Üniversitesi'nde polisle öğrenciler çatıştı. 2 Mart 1971'de öğrenci-polis çatışması İstanbul Üniversitesi'nde yaşandı. Aralık 1970'te 12 Mart Muhtırasının ilk işareti olarak, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yedi sayfalık bir Muhtıra verdi. Muhtıra'da Cumhurbaşkanının oluşan anarşik duruma el koyması ve parti liderlerinin Sunay'ın başkanlığı altında yuvarlak masa etrafında toplanması isteniyordu. Muhtıranın ilginç tarafı bir kuvvet komutanının hiyerarşi kurallarına aykırı biçimde Genel Kurmay Başkanı ve Başbakanı aşarak Cumhurbaşkanına muhtıra vermiş olmasıydı. Muhtıranın basına sızmasının ardından tüm kamuoyu askeri bir darbeyi konuşmaya başladı. 28 Aralık 1970'te verilen muhtıra MGK'da görüşüldü. 5 Şubat 1971'de 12 Mart Muhtırasının ikinci uyarısı geldi: Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ordunun sabrının taşıdığını açıkladı. 9 Şubat 1971'de Demirel ümitsizlik ve bezginlik ortamı yaratıldığını söyledi. 11 Şubat 1971'de TİP Genel Kurmay Başkanının mesajını "tehdit" olarak nitelendirdi. Aybar 14 Şubat 1971'de partisinden istifa etti. 18 Şubat 1971'de Elazığ Senatörü Profesör Celal Ertuğ, "*Bir dikta ortamına adım adım yaklaşılmaktadır. Ordunun mesajı açıktır. Demirel derhal istifa etmelidir.*" dedi. Başbakan Süleyman Demirel ise buna cevap olarak "*Meşru yollardan geldim. Bulurlar 226'yı, bizi devirirler*" dedi. Darbenin çok yaklaştığına ilişkin üçüncü uyarı 3 Mart 1971'de Genelkurmay başkanı Memduh Tağmaç'tan geldi. Tağmaç, "*gereken gerektiği zaman*

yapılacaktır” dedi (Anadolu Ajansı, 2003, s. 236-241) (Biyografi.info, tarihsiz) (Atılğan, 2015, s. 636).

Muhtıra 10 Mart'ta toplanan Yüksek Komuta Konseyinden sonra yapılan “*Olayları önlemede hükümet yetersiz*” açıklamasıyla iyice belli edildi ve 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu'nun imzasını taşıyan bir Muhtıra^{lviii} Demirel Hükümetine verildi ve Demirel'in istifasıyla 12 Mart Dönemi başlamış oldu.^{lix}

Burada sadece genel bir fikir oluşturmak için verilen olaylar dizisinden çıkarılabilecek sonuç, 1968'den sonra başlayan çözülme sürecinin her düzeyde inanılmaz bir boyutta yaygınlaşmaya başlaması ve bir askeri darbeyi davet eder hale gelmesidir. Olayların tümünün aynı yönde ve birbirini tetikleyecek tarzda gelişmesi ve sorunların çözümüne yönelik herhangi bir girişimde bulunulmaması olayların arkasında bir dış destek bulunup bulunmadığını araştırmaya itmektedir. Bu dönemde dış ilişkiler bakımından bilinen olgu AP hükümetinin ABD'nin desteğini yitirmiş olmasıdır. Bu desteğin yitirilmesinin nedenlerinden birisi Türkiye'de afyon ekiminin yasaklanmasıyla ilgiliydi. ABD Adalet Bakanı John Mitchell 20 Temmuz 1970 tarihli Kongre konuşmasında Türkiye'nin afyon ihracatına izin verdiğini ve bu yüzden ekonomik yönden cezalandırılması gerektiğini söylüyordu. Bakan konuşmasında her gün üç kişinin fazla uyuşturucu almaktan dolayı öldüğü ve ABD'ye giren afyonun % 80'inin Türkiye'den geldiğini ifade ediyordu. Türkiye 1960'ta 21 ilde afyon ekimi yaparken bu ekimini 1968'de 11 ile indirmiş ve 1970'te aldığı bir kararla ekimi 4 ile indireceğini taahhüt etmişti. Ancak ABD ekiminin azaltılmasını yeterli görmemiş ve tatmin olmamıştı. AP hükümeti ise 3 seçenek arasında sıkışıp kalmıştı: (1) 40 milyon dolarlık askeri yardımın kesilmesi, (2) afyon ihracatından elde edilen 3 milyon doların kaybı, (3) afyon üretiminin durdurulması dolayısıyla üreticilerin başkaldırı olasılığı. ABD'nin desteğinin yitirilmesinin ikinci nedeni Türkiye'nin ABD karşısında bir denge kurmak amacıyla AB ile yakınlaşma çabalarıydı. Yukarıda Türkiye'nin bu dönemde Ortak Pazar'a üyelikte bir üst aşamaya geçme çalışmalarına başladığı söylenmişti. Bu çerçevede 23 Temmuz 1970'te yapılan geçiş dönemi protokolü üzerinde anlaşma sağlanmıştı. AB ile somut olarak yaşanan bu yakınlaşmalar ABD'nin beş yıl önce destek verdiği AP'den soğumasının ikinci nedeniydi. Üçüncü olarak AP hükümeti hem SSCB ve doğu bloku ile hem de Arap ve İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atmıştı ve bu yakınlaşmalar emperyalist ABD'nin hoşuna gitmemişti (Atılğan, 2015, s. 627). Hiç kuşkusuz ABD ile AP'nin ve dolayısıyla

Türkiye'nin ilişkilerinin bozulmuş olması, Türkiye'de yaşanan çözümlenin nedeninin ABD olduğu ya da ABD'nin bozulan ilişkiler dolayısıyla Türkiye'deki çözümlere müdahale ettiği sonucunu doğurmaz. Ancak bu süreçte ABD ve diğer ülkelerin rolünün ne olduğu konusu araştırılmaya değer önemli bir konudur. Bu konunun öneminin altını çizmek için bu dönemde yaşanan olaylar yukarıdaki kronolojik bakış açısından farklı bir yaklaşımla ele alınmalıdır.

Bakanlar Kurulu, 4 Şubat 1970'te daha önceden yürürlüğe koyduğu Tedbirler Kanunu'na dayanarak işgallere, direnmelere, memurların görev yerlerini terk etmelerine afiş asmaya, ağır cezalar getirilmesini ve İçişleri Bakanlığının olayların bastırılmasında önemli yetkilerle donatılmasını, derneklerde örgütlenme özgürlüğünün kısıtlanmasını kararlaştırdı. Bununla eşzamanlı olarak Ülkücü Komandolar muhalefet üzerinde bir yıldırı başlatmak için kışkırtılacaktı. Komandolar hükümet çevreleri ve sermaye tarafından maddi ve manevi yönden destekleniyordu. Devletin güvenlik güçleri sağ cemahta desteklenen militanları caydırmak yerine korumakta ve teşvik etmekteydi. Örneğin bu dönemde CKMP genel başkan yardımcısı *"bu memleket Moskof uşaklarının değil, Ergenekon aslanlarınınındır"* diyerek milliyetçi Türk gençliğini sol hareketi durdurmaya açıkça çağırıyordu. Milliyetçi toplumcular önümüzdeki günlerde büyük olaylar olacağını açıklıyorlardı. Alparslan Türkeş komandoları sevimsiz göstermek isteyenlerin Türklük düşmanı olduğunu ilan ederek Türk milletinin varlık mücadelesi, ölüm kalım mücadelesi verdiğini, milletin ordu, polis ve gençliğiyle anarşi, komünizm ve diğer bölücü hareketlere karşı duracağını açıkça beyan ediyordu. Kuşkusuz gençlikten kastedilen milliyetçi gençlikti. Türkeş Ülkücü Komandolarla birlikte yaptığı gövde gösterilerinde, milliyetçi gençliği olay olan her yerde olaylara müdahale edeceğinin işaretini veriyordu. 1969'da yayınlanan bir habere göre 17.500 üniversite öğrencisi 34 komando kampında fikri ve fiziki (gerilla+komando) eğitime tabi tutuluyordu. Milliyetçi gençlik eğitildikten sonra sokaklara çıkıyor ve çeşitli yöntemler kullanarak bir yıldırı duygusu oluşturmaya çalışıyordu. Faili meçhul cinayetler 1969'da başlamış ve siyasi cinayetler yaygınlaşmıştı. 11 Mayıs 1970'te Dev-Genç genel başkanı Atilla Sarp adam öldürdüğü, işkence yaptığı, dinamitli saldırılar düzenlediği halde güvenlik güçleri tarafından yakalanmayan komandoların ve sağcı militanların silahlı eylemlerine karşı devrimci gençlerin de silah kullanmaya başlayacaklarının sinyalini veriyordu (Atılğan, 2015, s. 631-632). Özetle söylemek gerekirse olayların bir tarafında güvenlik güçleri tarafından maddi ve manevi olarak desteklenen milliyetçi gençlik ya da Ülkücü Komandolar vardı, diğer tarafında ise parlamenteer

yollarla mücadelenin sonuç doğurmayacağına inanarak sistem dışına kaymış olan ve milliyetçi gençliğin silahlı eylemlerine karşı silahla karşılık kararı vermiş olan solcu gençlik vardı. Ancak ortada sorulması gereken ve pek sorulmayan ciddi bir soru vardı: Bu çatışmalarda kullanılan silahlar nereden temin ediliyordu ve bunların finansmanı nasıl sağlanıyordu? Bu soruların cevapları gençlerin yaptıkları banka soygunlarıyla kolay açıklanamaz^k, çünkü olaylar bütün ülke sathına yayılmıştı ve her iki cenahta da giderek yaygınlaşan bir örgütlenme ağının finansmanını sağlamak muhtemelen kolay bir iş değildi. Yasa dışı örgütlerin finansmanı, silahlarının hangi kaynaklardan sağlandığı, ülkücü gençlik örgütlerinin devletle nasıl ilişki kurdukları ve suça karışmış örgüt elemanlarının takibata uğramaksızın eylemlerine nasıl devam ettikleri, devletin güvenlik ve istihbarat teşkilatlarının bu olaylarla bağlantıları halen tam olarak aydınlatılamamış konulardır. Bu konular aydınlatılabildiğinde muhtemelen olayların dış bağlantısı hakkında da geniş bilgi edinilmiş olacaktır.

Bu makalenin cevap aradığı soruya geri dönüldüğünde ulaşılan sonuç, parlamenter sistemin siyasal krizlerin ve koalisyonların nedeni olmadığıdır. Parlamenter sistem, 1965 seçimlerinde küçük partilerin temsiline olanak tanıyan seçim sistemine rağmen tek parti iktidarının kurulmasına olanak tanımış ve 1969 seçimlerinde kısmen seçim sisteminin de değiştirilmesinin etkisiyle 1965'tekinden daha fazla çoğunluğa sahip bir hükümetin kurulmasını mümkün kılmıştır. AP'nin kendi içindeki bölünme nedeniyle dönemin sonuna doğru küçük bir hükümet krizi yaşanmışsa da, kriz kısa zaman içinde kolaylıkla atlatılmıştır. Üstelik krizin atlatılmasında bazı muhalefet partisi milletvekilleri de hükümete destek vermiştir. Bu dönemde gerçekleşen siyasal çözümlenin parlamentoda yaşanan siyasal krizlerden kaynaklanmadığı ve benzer siyasal çözümlerin devlet sisteminin değiştirilmesi yoluyla önlenemeyeceği söylenebilir. Sorunlar meşru zeminlerde yürütülen tartışmaların sonucu değildirler ve bağlantıları ile kaynakları henüz aydınlığa kavuşturulamamış aktörlerin yasa dışı etkinliklerinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden de bu tür olaylarla karşılaşılması için alınması gereken önlem sistem değişikliğine gitmek değil hukuk devletini kurumsallaştırmaktır. Hiç kuşkusuz herhangi bir hukuk devletinin, kendi güvenliğini sağlamak için bile olsa yasa dışı güçlere dayanma, bu güçlere maddi ve manevi destek sağlama yetkisi bulunmamaktadır. Bu tür bir yetki kullanıldığında devlet kendisine içsel ve kurucu öge olan hukuktan vazgeçmiş olacağından, devlet olmaktan çıkmış demektir. Dolayısıyla bu tür durumlara karşı bir tedbir olarak alınması gereken temel önlem sistem değişikliği yerine hukuku içselleştirmektir.

SONUÇ YERİNE

27 Mayıs 1960 Darbesinden başlayarak 12 Mart 1971 Muhtırasına kadar geçen dönem içinde parlamenteer sistem siyasal kriz üretme ve koalisyonlara neden olma yeteneği bakımından incelendiğinde hiçbir kuşkuaya yer bırakmayacak temel sonuç şudur: Parlamenteer sistem söz konusu dönemdeki koalisyonların nedeni olmadığı gibi, sistemin istikrarsızlaşmasında da herhangi bir rol oynamamıştır. Bunun anlaşılması için dönem kendi içinde 1960- 1965 ve 1965-1971 olmak üzere iki kısma ayrılmış ve her kısım da kendi içinde 1960-1961 ile 1961-1965 ve 1965-1968 ile 1968-1971 olmak üzere iki alt döneme bölünmüştür. Dönemlerin bu şekilde ayrılmasıyla her bir dönem ve alt dönemi diğer dönem ve alt dönemlerden ayıran kendine özgü nitelikler olduğu görölmüştür. Her dönemin kendine özgü niteliklerinin ortaya konmasıyla, hem kendisinden önceki ve sonraki dönemin nitelikleriyle tanımlanamayacağı gösterilmiş, hem de 1960-1980 dönemini toptancı bir anlayışla değerlendirmenin sakıncaları belirgin hale getirilmiştir.^{lxı}

Bu makalenin inceleme konusu olan alt dönemlerden birincisinin, yani 1960-1961 alt döneminin özelliği bir askeri darbe yönetimi içeren geçici bir yönetim olmasıdır. Bu dönemde, önce 24. Hükümet ve ardından darbe yönetimi olmasına rağmen yönetime demokratik bir içerik kazandırmak için 25. Hükümet kurulmuştur. Her iki hükümet de bir meclise karşı sorumlu olmadıklarından güvenoyu almadan kurulmuş ve bu geçici dönemde yürütme işlevini üstlenmişlerdir. Dolayısıyla bu iki hükümetin istatistik çalışmaları sırasında dikkate alınmaması gerekirken, her ikisi de hesaplamalara dâhil edilmiş ve parlamenteer sistemin kısa ömürlü hükümetlere neden olduğu biçimindeki iddianın ispatlanmasında kullanılmışlardır. Başka bir anlatımla henüz anayasal bir sistem kurulmamışken, bu anayasal sistemin yarattığı sorunlardan onun hazırlık aşamasında sürdürölen işlemler de sorumlu tutulmuştur.

1961-1965 dönemi, Anayasa'nın çıkarılmış olması ve bu Anayasada bir parlamenteer sistem kurulmuş olması yönünden 1960-1961 döneminden keskin biçimde ayrılmaktadır. Ancak askeri yönetimin etkili olması bakımından bu dönemin öncekinden önemli bir farkı bulunmamaktadır. Hatta 1960-1961 döneminin bir askeri yönetim olması belirgin bir yönetime sahip olunması anlamına gelmiştir. Oysa 1961-1965 dönemi başından sonuna kadar askeri yönetimin etkisindeki bir belirsizlik dönemidir. Bir tarafta bir önceki DP'ye karşı darbe yapmış olmasından dolayı kendisinden intikam alınacağını düşünerek hareket eden askeri

darbe eğilimindeki gruplar, diğer tarafta sivil yönetimin bir an önce askerlerin etkisinden kurtarılarak anayasal yönetimin kurulmasını savunan gruplar bulunmaktadır. Dönem boyunca gruplardan birinin diğerini tasfiyeye çalıştığını ve diğer grubun da çeşitli ittifaklar kurarak yeni darbelere kalkıştığı görülmektedir. Bu dönemde sivil siyaset ordunun çeşitli grupları arasındaki çatışmalara göre biçimlenmiş ve hem hükümetler gruplar arasındaki pazarlıklar sonunda kurulmuş, hem de politikalar askeri grupların etkisine göre şekillenmiştir. Bu dönemin ilk hükümeti olan I. İnönü hükümetinin (26. Hükümet) parlamenter sistemin kuralları gereği AP tarafından kurulması gerekirken CHP tarafından kurulmuş olması askerlerin etkili olduklarının açık bir göstergesidir. CHP-AP Koalisyonunun kuruluşu parlamenter sistemin kurallarına göre gerçekleşmeyip askerlerle yapılan pazarlıkların sonucu olunca ömrü de son derece kısa olmuştur. Bunun yerine kurulan II. İnönü Hükümeti (27. Hükümet) de yeni sistemin kurallarına uygun olarak kurulmamıştır. Çünkü olağan olarak sağ partilerin çoğunlukta olduğu bir parlamentoda, koalisyon biçiminde de olsa sağ bir hükümetin kurulması gerekirdi. AP'nin dışlanmasıyla CHP tarafından kurulan koalisyon hükümetinin de ömrü uzun olamamıştır. Çünkü seçmen bu defa yerel seçimlerde AP'yi birinci parti yaparak, sistemin kuralları işletilecekse hükümetin AP tarafından kurulması gerektiği mesajını vermiştir. Bu mesajın koalisyon ortakları tarafından anlaşılması ve koalisyon ortaklıklarının sona erdirilmesi üzerine ilk defa AP Genel Başkanı Gümüşpala'ya hükümeti kurma görevi verilmiştir. Ancak hükümet kurulamayınca III. İnönü Hükümeti (28. Hükümet) kurulmuştur. Bu hükümetin varlığı tümüyle o yıllarda ortaya çıkan Kıbrıs Krizine bağlıdır. Kriz sona erince hükümetin düşürülmesi için harekete geçilmiş ve bütçe görüşmeleri bu konuda karşılaşılan ilk fırsat olarak kullanılmıştır. Görüşmeler sonunda bütçe kabul edilmemiş ve İnönü istifa etmek zorunda kalmıştır. III. İnönü hükümetinin sona ermesiyle ordunun hâkimiyetindeki hükümetler dönemi de sona ermiştir.

Bundan sonra kurulan 29. Hükümet olan Ürgüplü Hükümeti işlevsel anlamda geçici bir seçim hükümeti olduğundan üzerinde durulmamıştır.

Bu tablodan ortaya çıkan sonuç 1960-1965 döneminde tümüyle darbe yönetimi tarafından kurulan 2 hükümetin, ordu içi mücadelelerin etkisiyle kurulan 3 hükümetin ve askeri yönetimden sivil yönetime geçiş görevini üstlenen 1 hükümetin parlamenter sistemin kurallarına göre oluşturulmuş hükümetler olduğunu ileri sürmenin olanağının olmadığıdır. Bu dönemde oluşturulan koalisyonların hiçbiri parlamenter sistemin işleyişi nedeniyle kurulmamıştır. Tam tersine yoğun ordu etkisi nedeniyle 1961 Anayasası'nın getirdiği

parlamenteer sistem işletilememiş ve istikrarsızlıklar ile darbe girişimleri tam da bu yüzden, yani sistemin işletilememesinden kaynaklanmıştır. Başka bir anlatımla 1960-1965 dönemi koalisyonlarının nedeni 1961 Anayasasıyla getirilmiş parlamenteer sistem değil, bu sistemin işletilememiş olmasıdır. Ordu içindeki müdahale girişimlerinin en başından önlenemesi ve darbe tehdidinin ortadan kaldırılmış olması halinde bu dönemde farklı ve uyumlu koalisyonların ortaya çıkma ihtimali çok daha yüksektir. Dolayısıyla 1960-1965 dönemi açısından parlamenteer sistem ile siyasal krizler ve koalisyonlar arasında bir neden sonuç ilişkisi kurmak mümkün olmamıştır. Tam tersine ortaya çıkan istikrarsızlıklar ile zorlamaya dayalı koalisyonların oluşumunun parlamenteer sistemin işletilememesiyle doğrudan ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

1965-1971 döneminin parlamenteer sistem-siyasal istikrarsızlık ve koalisyonlar ilişkisi açısından incelenmesi de, yukarıdaki sonuca benzer biçimde, parlamenteer sistemin koalisyonlardan ve dolayısıyla siyasal istikrarsızlıktan sorumlu olmadığını göstermiştir. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu dönem 1960-1980 döneminin koalisyonlarla geçirilmeyen istisna dönemlerinden biridir. 1965 seçimlerinde küçük partilerin çok sayıda milletvekili çıkarabilmelerine olanak tanıyan milli bakiye sistemi uygulanmış ve buna rağmen AP tek başına iktidar olabilecek çoğunluğa ulaşmıştır. AP 1969 seçimlerine kadar herhangi bir çoğunluk sorunuyla karşılaşmadığı gibi, 1969 seçimlerinde seçim sistemini değiştirerek parlamentoda daha fazla bir çoğunluk elde etmeyi başarmıştır. Dolayısıyla bu döneme özgü olarak parlamenteer sistem ile koalisyonlar arasında pozitif bir ilişki kurmanın olanağı yoktur. Tam tersine parlamenteer sistemin küçük partilerin parlamentoya girmelerine olanak tanıyan bir seçim sistemi içinde bile istikrarlı hükümet çoğunlukları üretebildiği görülmüştür. Bu yüzden de 1965-1971 döneminde parlamenteer sistemin işleyişi sırasında hükümetlerin kurulamaması nedeniyle siyasal krizlerle karşılaşmamış ve hükümet bunalımı yaşanmamıştır. Dolayısıyla bu dönem parlamenteer sistemlerin, hükümetin kurulamamasından kaynaklanan siyasal bunalımlarının incelenmesine olanak tanıyan bir dönem değildir. Tam tersine küçük partilerin parlamentoya girmesine olanak tanıyan bir seçim sisteminin varlığına rağmen hükümetlerin kurulmalarına ve güven bunalımı yaşamaksızın uzun süre görevde kalmalarına neden olabildiğini ispatlayan bir dönemdir.

Parlamenteer sistemin siyasal istikrarsızlık yarattığına ilişkin iddia bakımından ise bu dönemin iki alt döneme ayrılmasında yarar vardır. 1965-1968 dönemi 1961 Anayasası'nda

tanımlanan temel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi nedeniyle siyasal özgürlük alanının genişlediği bir dönemdir. Dönem, dünyada da yaşanan 1968 olaylarının Türkiye'ye yansması ve Türkiye'nin kendi iç dinamikleri nedeniyle 1968'den itibaren istikrarsızlık üretmeye başlamıştır. Özellikle parlamentoya girme şansı yakalayan TİP'in parlamento içindeki etkinlikleri parlamentoya ciddi bir dinamizm getirmiş ve siyasal özgürlüklerin genişlemesinde etkili olmuştur. Ancak TİP'in çeşitli dış olayların da etkisiyle daha sonraları parçalanarak sistem dışına taşması ve sağcı gençliğin hem dış destekle hem de hükümet desteğiyle sistem dışına taşan solcu gençliğin karşısında dengeleyici bir güç olarak kullanılması, siyasal istikrarsızlığın oluşmasında ve devletin kontrolü kaybetmesinde önemli rol oynamıştır. Şu halde siyasal istikrarsızlık parlamenter sistemin içinde kalarak mücadele etme isteğinden değil, tam tersine önce bazı aktörlerin sistem dışına kayması ve hükümet de dâhil olmak üzere diğer aktörlerin de mücadeleyi sistem dışında sürdürme isteğinden kaynaklanmıştır. Burada da siyasal istikrarsızlıkların nedeni parlamenter sistem değil, parlamenter sistem dışında kalınma isteğidir. 1968-1971 dönemi ise 1968'de başlayan çözümlerin yaygınlaşmaya başladığı ve sistemin işleyişini güçleştirmeye başladığı dönemdir. Ancak sistemin işleyişinde görülmeye başlayan aksamalar hiçbir biçimde hükümet krizinden ve parlamenter sistemin sorunlu doğasından kaynaklanmamıştır. Bu dönemde II. Demirel hükümetinin (31. Hükümet) bütçesinin parti içi muhalefetin etkisiyle reddedildiği ve Demirel'in istifa etmek zorunda kaldığı doğrudur. Ancak bu gelişme dolayısıyla herhangi bir siyasal kriz yaşanmamıştır. Demirel çok kısa süre içinde ve zorlanmaksızın yeni bir hükümet, III. Demirel hükümetini (32. Hükümet) kurarak programını uygulamaya kaldığı yerden devam etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde belirgin biçimde kendisini hissettiren krizin de hükümetin kurulamaması ve dolayısıyla parlamenter sistemle bir ilişkisi bulunmamaktadır. Siyasal krizin nedeni solun sistem dışına kayması ve orada mücadele vermeyi kararlaştırması ve sağın da devletin güvenlik güçleriyle zımnî bir anlaşma yaparak solcu gençlerle sistem dışında silahlı bir mücadele yapmaya kalkışmasıdır. Bunun diğer anlamı toplumsal kesimlerin hukuk dışı alanda mücadele etme isteklerine karşılık, devletin hukuksal sınırlar içinde kalmak yerine, hukuk dışına çıkmış olduğudur. Dolayısıyla burada da sorun devletin kendisine içkin olan hukuku kullanarak olayları önleme çabasına girmemiş olması ve sistemin kuralları içinde kalmamış olmasıdır. Hangi sistem altında olursa olsun bu tür bir yöntem kullanan bir devletin siyasal istikrarsızlıkları çözmek yerine bu istikrarsızlıkların kaynağı olma olasılığı son derece yüksektir.

Sonuç olarak her bir alt dönem kendi içinde farklı özellikler taşısa da, 1960-1971 döneminde parlamenteer sistemin siyasal istikrarsızlık ve koalisyenlar üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır.

ORCID ID

FAHRİ BAKIRCI

<https://orcid.org/0000-0002-4783-2336>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Kaynakça

Aksoy, T. (2010, Ağustos 16). Türkiye'nin Missouri Faciası. Ekim 10, 2019 tarihinde <https://www.facebook.com/notes/son-s%C3%B6z/t%C3%BCrkiyenin-missouri-faciasi/152298981450766/> adresinden alındı

Altan, M. (2001). Darbelerin Ekonomisi (2. b.). İstanbul: İyidam Yayıncılık.

Anadolu Ajansı. (2003). Türkiye Cumhuriyeti 80. Yıl Kronolijisi. (M. M. Uyanık, Dü.) Ankara: Anadolu Ajansı.

Arcayürek, C. (1984). Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar: 1960-1965. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Atılğan, G. (2015). Sanayi Kapitalizminin Şafağında. A. Gökhan, C. Saraçoğlu, & A. Uslu içinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat (s. 515-616). İstanbul: Yordam Kitap.

- Aydemir, S. S. (2014). 12 Mart Askeri Muhtırasına Giden Süreçte Üniversite Olayları. AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi, III(5), 43-51.
- Aydemir, Ş. S. (1983). İkinci Adam (Cilt III). İstanbul: Evrim Matbaacılık.
- Aydın, S., & Taşkın, Y. (2015). 1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi (3. b.). İstanbul: İletişim.
- Aykol, H. (2009). Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2010, Mart 4). 21 Ekim protokolünü hatırlar mısınız? Habertürk Gazetesi.
- biamag. (2013, Şubat 16). 16 Şubat 1969: Kanlı Pazar'dan Önce Gazeteler. Ekim 8, 2019 tarihinde <https://m.bianet.org/biamag/genclik/144384-kanli-pazar-dan-once-gazeteler> adresinden alındı
- Biyografi. info . (tarih yok). Tarihte Yolculuk: 1971. Ekim 23, 2019 tarihinde <https://www.biyografi.info/tarih/1971> adresinden alındı
- Boratav, K. (1995). Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985 (5. b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Cop, B. (2018). Türkiye'de Seçim Sistemleri. (Ü. Dertli, Çev.) İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Çavdar, T. (1992). Türkiye'de Liberalizm (1860-1990). Ankara: İmge Yayınevi.
- Çavdar, T. (1996). Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995. Ankara: İmge.
- Çavuşoğlu. (2016). Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XXI(3), 1043-1051.
- Demir, Y. (2006). Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri. Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, V(12), 155-171.
- Dodd, C. H. (1983). The Crisis of Turkish Democracy. Great Britain: Eoten Press.
- Erdoğan, M. (2003). Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset (4. b.). Ankara: Liberte.
- Eren, N. (1963). Turkey Today and Tomorrow: An Experiment in Westernization. London and Dunmow: Pall Mall Press.

- Eroğul, C. (1990). Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71. I. C. Schink, & E. A. Tonak içinde, Geçiş Sürecinde Türkiye (s. 112-158). İstanbul: Belge Yayınları.
- Erol, T. (2006). Türkiye’de Seçim Uygulamaları/Sorunları Işığında Temsilde Adalet-Yönetimde İstikrar İlkelerinin İşlevselliği. Anayasa Yargısı(23), 167-182.
- Günel, E. (2005). Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Gürsoy, Z. (2015, Aralık 4). 1963-1964 Kıbrıs Krizi. Ağustos 29, 2019 tarihinde Türk Dış Politikası Kriz İncelemeleri: <http://tdpkrizleri.org/index.php/1964-k-br-s-krizi/item/251-ana-sayfa-1963-1964-k-br-s-krizi> adresinden alındı
- Kaptan, N. (2017, Ekim 31). Cumhuriyetimiz İçin. Ekim 10, 2019 tarihinde <http://nacikaptan.com/?p=1741> adresinden alındı
- Kara, M. A. (2015, 6 22). Türkiye’nin koalisyon tarihi-2: Birinci Dönem Koalisyonlar (1961-1965). 08 30, 2019 tarihinde Oda TV: <https://odatv.com/demirel-o-firsati-degerlendirip-inonuyu-nasil-devirmisti-2206151200.html> adresinden alındı
- Karaer, İ., Erişti, R., & Ceylan, A. (2004). Dünden Bugüne Başbakanlık: 1920-2004. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Küçük, T. (2018, Mart 8). Dün-Bugün Amerikan 6. Filo ve Türkiye. Ekim 10, 2019 tarihinde <http://www.trsavunmasanayi.com/2018/03/dun-bugun-amerikan-6-filo-ve-turkiye.html> adresinden alındı
- Özdemir, H. (1989). Siyasal Tarih (1960-1980). B. Tanör, K. Boratav, & S. Akşin içinde, Yakınçağ Türkiye Tarihi (s. 225-293). İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Öztürk, K. (1968). Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları. İstanbul: Baha Matbaası.
- Révolution Internationale. (2008, Mart 22). MAYIS 68 [5]: Devrimci kuvvetlerin enternasyonal dirilişi. Ekim 3, 2019 tarihinde <https://tr.internationalism.org/book/export/html/34> adresinden alındı

Serenti: Tarih ve Siyaset. (2017, Şubat 24). Prag Baharı Nasıl Kışa Döndü? Ekim 7, 2019 tarihinde <http://www.serenti.org/prag-bahari-nasil-kisa-dondu/> adresinden alındı

Soysal, M. (1986). 100 Soruda Anayasanın Anlamı. Ankara: Gerçek Yayınevi.

Şimşek, D. (2007). Türk Siyasal Yaşamında İlk Koalisyon Hükümeti: CHP-AP Koalisyonu (1961-1962). ICANAS 38, (s. 2951-2969). Ankara.

Tanör, B. (2001). Osmanlı-türk anayasal gelişmeleri (7. b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TBMM. (2013). Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (Cilt IV). (İ. Neziroğlu, & T. Yılmaz, Dü) Ankara: TBMM Basımevi.

Yüzbaşıoğlu, N. (1996). Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi. İHFM, LV, 103-150.

Zürcher, E. J. (2014). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (29. b.). (Y. Saner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

ⁱ Burada ileri sürülen görüşlerde dikkat çeken bir çelişki bulunmaktadır: Bir taraftan seçimin istikrar üretmesinden söz edilirken, diğer taraftan hükümetlerin ömrünün kısa sürmesi eleştirilmektedir. Oysa seçimlere istikrar üretici mekanizma olarak başvurulduğunda hükümetlerin ömrünün kısa olma ihtimali her zaman bulunmaktadır. Önemli olan husus hükümetlerin uzun süre kurulamaması nedeniyle siyasal krizlerin ömrünün uzun sürmesi ve siyasal istikrarsızlıklara neden olmalarıdır.

ⁱⁱ Anayasa Komisyonu ve Genel Kuruldaki görüşmeler, makalenin hacmini sınırlı tutmak amacıyla bir başka makalede incelenecektir.

ⁱⁱⁱ Cemal Gürsel Adnan Menderes hükümeti döneminde kara kuvvetleri komutanı olup 27 Mayıs eylemini gerçekleştiren subaylar tarafından önderliğe getirilmiştir.

^{iv} Milli Birlik Komitesi'ni kuran 12 Haziran 1969 tarih ve 1 sayılı Kanun bir tür geçici anayasa niteliğindedir (Tanör, 2001, s. 367).

^v Anayasa'nın yapılışı ile ilgili olarak daha için başında ortaya çıkan görüş ayrılıkları 1961-1965 döneminde yaşanacak iç çatışmaların habercisi olduğundan burada kısaca özetlenecektir. Darbeyi yapan MBK, daha darbenin ilk günü, göreve çağrılan üniversite üyelerinin belirledikleri esaslara dayalı olarak 30 Mayıs'ta yayınladığı 13 sayılı Tebliğ'le İ.Ü. Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında bir bilim kurulu oluşturmuş ve kurula anayasa hazırlama görevi vermişti. "İstanbul Bilim Komisyonunca hazırlanan anayasa tasarısının temel özelliği, genel oya ve genel oydan çıkan siyasal organlara karşı tam bir güvensizlik belirtisi oluşuydu." Komisyon çalışmalarında ölçüyü kaçırmış ve iktidarı bölüp parçalayarak güçsüz bir yönetim sistemi öngörmüştü. Cumhuriyet Senatosunun seçim dışı yollardan gelen üyeleri 2/3'ü bulmuştu. Milli İktisat Şurası, Türkiye Milli Bankası gibi kurullar iktidarın hareket alanını kısıtlamıştır. Anayasaya bir bükülmezlik kazandırılarak uzun süre sonmuş olarak kalması amaçlanmıştır. Taslak çeşitli çevrelerde eleştirildiğinden MBK anayasa çalışmalarının mümkün olduğu kadar geniş bir temsile dayanan bir kurucu mecliste devam ettirilmesini kararlaştırmıştır. MBK Ankara'da beş kişilik bir Bilim Kuruluna hazırlatılan bir yasaya dayalı olarak bir Kurucu Meclis'i işbaşına getirmiştir. Kurucu Meclis MBK ile Temsilciler Meclisinden oluşuyordu (Soysal, 1986, s. 66-67).

^{vi} Bu tarih aynı zamanda 25. hükümetin göreve başladığı tarihtir. Bunun anlamı Kurucu Meclis'in göreve başladığı gün yeni bir hükümetin de kurulmuş olduğudur. Sistemi tasarlayanlar Kurucu Meclis'in demokratik bir özünün bulunduğunu ve bu nedenle yeni bir hükümetin de göreve başlamasıyla bu demokratik yönün güçlendirileceğini düşünmüşlerdir. Bu davranış bu dönemde iktidarda bulunanların demokratik bir yönetim yönündeki istekliliklerinin de bir yansımasıdır.

^{vii} Seçim sistemi ile koalisyonlar arasında kurulan ilişkiler genellikle kafa karıştırıcıdır. 1961 seçimleriyle ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde nispi temsil sisteminin koalisyon zorunluluğunu gündeme getirdiği ve böylece 1961 sonrası süreçte ilk koalisyon hükümetlerinin ortaya çıktığı; 1961-1965 aralığında üç kez hükümet kurulduğu belirtilmektedir (Günel, 2005, s. 116). Başka bir anlatımla nispi temsil sisteminin koalisyonların doğrudan ve kaçınılmaz nedeni olduğu belirtilmektedir. Bu durumda nispi temsil sisteminin milli bakiyeyle birlikte uygulandığı durumlarda, koalisyon olasılığının kesin olması gerekirdi. Nitekim aynı Yazar milli bakiye yönteminin küçük partileri de koruyucu bir özellik gösterdiğini açıkladıktan sonra AP'nin milli bakiye sisteminin uygulandığı 1965 seçimlerinde büyük bir atılım yaparak tek başına iktidar olduğunu belirtmektedir. Üstelik "nispi temsil sisteminin büyük partiler açısından en elverişsiz yöntemi olan ulusal artık sistemine karşın" tek başına iktidar olabilmıştır (Günel, 2005, s. 118). Bu durumda 1961 seçimlerine ilişkin olarak ileri sürülen tez, 1965 seçim sonuçlarıyla çökmüş olmaktadır. Öte yandan 1961-1965 döneminde üç koalisyon hükümeti kurulmuş olmasının bu dönemdeki nedeni koalisyon hükümetlerinin genellikle uzun ömürlü olmayışından değil, askeri vesayetın devam etmiş olmasından kaynaklanmıştır. Dönem boyunca ordunun yönetime yeniden el koyması tartışmaları yapılmış ve bu konudaki girişimler bastırılmıştır. Dolayısıyla bu dönemde kurulan koalisyon hükümetlerini demokratik bir işleyişin sonucuymuş gibi ele almak ve nispi temsil sistemiyle ilişki kurarak, nispi temsil sisteminin koalisyonlara yol açtığını ileri sürmek çok makul görünmemektedir. Hiç kuşkusuz seçim sistemi ile koalisyon hükümetlerinin kuruluşu arasında ilişki kurulabilir. Ancak koalisyonların süreklilik gösterip göstermemesinin seçim sistemi ile ilişkisini kurmak zordur. Askeri vesayetın sürdüğü 1961-1965 döneminde ise bu ilişkiyi kurmak olanaksıza yakındır.

^{viii} Hükümet programının Genel Kurul'da görüşülmesi sırasında muhalefet partilerine mensup milletvekilleri tarafından benzer biçimde uzlaşmanın önemine vurgu yapan konuşmalar görülmektedir. Örneğin CKMP adına konuşan Ahmet Oğuz şunları söylemektedir: "Bu bakımdan, biz C. H. P., ile A. P. nin bir karma hükümet bünyesi içinde iş birliği yapmalarını iyi bir başlangıç saymaktayız. Bu hâdise, uzun siyasi mücadeleler sonunda birbirine karşı ayrılık duyan kütelerin de yaklaşmasını temin ederse memleket bundan fayda görecek ve bu halin huzurun teessüsünde mühim rol oynayacağını ummak yerindedir." ^{viii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 30.11.1961, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 15, Oturum: 1, s. 145.

^{ix} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 2.12.1961, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 15, Oturum: 1, s. 180.

^x Örneğin İzmir Milletvekili Mehmet Ali Aytaş kendisine gönderildiğini iddia ettiği bir mektuptaki şu tehdidi aktarıyordu: "Kardeşim Mehmet Ali; eğer sende biraz akıl ve ızan varsa, beni dinle. Yok ise, günah benden gitsin. Bak, durum çok kritiktir, ister açık olsun, ister sinsi olsun, her türlü D. P. bakiyesinin kesin olarak temizlenmesine karar verilmiştir. Bu meyanda senin de sehpa veya zindanı boylamanı istemem...A. P. üyesi ve mebusu olarak yakalanırsan, ya ipe, ya kodese gideceksin." Bu tehdidin gerçekten var olup olmadığı önemli değildir. Önemli olan Aytaş'ın cevabıdır: "Bu tehdit asırlarca milletin mukadderatına hükmeden eli silâhlı bir kara kuvvetten geliyor." www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 22.5.1962, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 90, Oturum: 1, s. 329. Sözkonusu silahlı kara kuvvetin ordu olduğu ve ordunun da CHP ile irtibatlı olduğu varsayımı yapıldığında daha en başından, koalisyonun uzun ömürlü olmayacağı kolaylıkla anlaşılır.

^{xi} Hiç kuşkusuz ülkenin ekonomik ve sosyal sorunlarının ağırlığı ülkedeki olağanüstü geçiş dönemi ile birleşince iki ana akım arasında tarihi kökleri bulunan kavga iyice şiddetlenmiştir. (Özdemir, 1989, s. 244)

^{xii} Aslında sorunun görüşülmesi bile kendi başına ilginçtir. Sorun gündemin 24. sırasında yer almaktadır ve AP milletvekilleri sorunun ön sıraya alınmasını isteyen bir önerge vermişlerdir. İhtüzükte hüküm bulunmamasına ve teamüllere aykırı olmasına rağmen önerge oylanarak soru önergesi ilk sıraya alınmış ve görüşülmüştür. Bu esnada Başbakan'ın toplantıda olması ve soruyu cevaplandırması sorunun görüşülmesi için önceden her iki parti tarafından da üstü örtülü bir hazırlık yapıldığını göstermektedir [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 25.12.1961, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 26, Oturum: 1, s. 392-397.].

^{xiii} Aydemir'in ilk darbe girişiminin ordunun sivil siyaset üzerinde çok etkili olduğu bir dönemde yapılmış olduğu darbecilerin Meclis kararıyla affedilmelerinden de anlaşılabilir. Nitekim darbeciler affedilirken, eski DP'lilerin sadece cezalarında bir miktar indirim yapılmış olması, koalisyon hükümetinin sona ermesine neden olmuştur. Buradaki ikinci darbenin idamla sonuçlanması, 1963 yerel seçimlerinde AP'nin ezici bir zafer kazanmasıyla ve bunun ordunun sivil siyaset üzerinde eski gücünü kaybetmesiyle ilişkilendirilebilir.

^{xiv} 17 Ocak 1964 tarih ve 11609 sayılı Resmi Gazete. Burada kullanılan sonuçlar yerel seçimleri en iyi temsil etme yeteneğine sahip olan il genel meclisi sonuçlardır.

^{xv} CKMP'nin küçülmesinin nedenlerinden birisi 1962'de kurucusu Osman Bölükbaşı'nın kişisel anlaşmazlıklar yüzünden ayrılarak Millet Partisini (MP) kurmasıdır. MP burada inceleme konusu olan yerel seçimlerde %3,15'lik oy oranıyla CKMP'den fazla oy almıştır. Dolayısıyla CKMP'nin oylarındaki erimenin yarıya yakın CHP ile sürdürdüğü koalisyonu bağlanabilse de dörtte biri MP'nin ayrılmasına bağlanabilir.

^{xvi} Genel Kurul'da oylamadan sonra çıkan tartışmada hükümetin üye tamsayısının salt çoğunluğu olan 226 sayısına ulaşamadığı ve güvenoyu alamadığı ileri sürülmüştür. Başkan üniversite öğretim üyelerinin oluşturduğu *ilim heyetinin* görüşünü de okutarak Anayasa'da güvenoyu almış sayılmak için üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunu almayı gerektiren bir ibare bulunmadığını ve toplantıya katılanların salt çoğunluğunun oyunun yeterli olduğunu söylemiştir [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 25.4.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 25, Oturum: 1, s. 187-198]. Söz konusu uygulama Anayasa'ya uygun ve hukuksaldır. Ancak sayısal sonuçlar hükümetin Meclisin salt çoğunluğunun siyasal desteğine sahip olmadığını açıkça ortaya koymaktadır ve daha güvenoylamasının ilk gününde tartışılan bir hükümetin varlığını ifade etmektedir. Bu da yeni kurulan hükümetin zayıflığının ve uzun ömürlü olamayacağını göstergesi kabul edilebilir.

^{xvii} Aslında azınlık hükümetine bütün partiler destek vermişlerdir ve bu açıdan YTP'yi ayrı yere koymanın olanağı yoktur. Kıbrıs meselesi *milli mesele* olarak tanımlandığından hiç ret oyu çıkmaması ve karara destek verilmiş olması özel bir durumun sonucu olarak değerlendirilebilir. Ancak bu dönemden seçilen rastgele bir birleşimde yapılan bir açık oylamanın sonuçları incelendiğinde azınlık hükümetine her partiden destek geldiği görülmektedir. Söz konusu birleşimde 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda bazı değişiklikler yapılmaktadır ve oylama sonuçları şöyledir: Toplam 441 mevcut üyeden oylamaya 263 kişi katılmış ve bunların 164'ü olumlu oy kullanmıştır; 99 üye ret oyu kullanırken çekimser oy çıkmamıştır. Asıl önemli olan ise kabul oylarının dağılımıdır ve dağılım şöyledir: 135 CHP, 15 AP, 8 CKMP ve 6 YTP. Muhalefet partilerinden gelen yaklaşık 30 kabul oyu ret yönünde kullanılmış olsaydı, kanunun reddine oldukça yaklaşılmış olurdu. Dolayısıyla azınlık hükümetine bütün muhalefet partileri tarafından gerek katılmayarak ve gerekse kısmi kabul oylarıyla doğrudan ve dolaylı destek verildiği söylenebilir. www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 14.4.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 90, Oturum: 1, s. 587-594.

^{xviii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 16.3.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, TBMM Birleşim: 7, Oturum: 3, s. 120-125.

^{xix} 23 Haziran 1964 tarih ve 11735 sayılı Resmi Gazete, s. 5.

^{xx} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 19.6.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 139, Oturum: 1, s. 73.

^{xxi} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 7-8.9.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 132-133.

^{xxii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 9.9.1964, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 134, Oturum: 1, s. 405-413.

^{xxiii} Aslında 225 sayısı hükümetin gensoruyla düşürülmesi için yeterli bir sayı değildi ve bütçe yerine gensoru önergesinin oylaması olsaydı hükümet düşürülemezdi. Öte yandan Anayasada bütçenin reddi durumunda hükümetin düşeceğine ilişkin bir hüküm de bulunmamaktadır ve bu konuda değişik görüşler bulunmaktadır. Dolayısıyla İnönü'nün bu sonuçlara bakarak tereddütsüz biçimde istifasını açıklaması, iktidarda uzun zamandır süren zayıflama algısının sonucu olarak değerlendirilebilir.

^{xxiv} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 13.2.1965, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 57, Oturum: 1, s. 152.

^{xxv} Aydemir, Harb okulunda Mart-Nisan'dan beri darbe hazırlıklarının sürdürüldüğünü, örneğin Alpaslan Türkeş, Sezai Okan gibi öncü ihtilalcilerin 28 Nisan'dan sonra Harb Okuluna öğretmen olarak atandıklarını ve bu sayede Okulun ihtilalcilerin tesirine sokulduğunu; 21 Mayıs günü Harbiyelilerin Kızılay turunu tamamladıklarını ve Çankaya turundan komutanlarının yatıştırıcı müdahaleleri ile vazgeçirildiklerini vs. anlatmaktadır. (Aydemir Ş. S., 1983, s. 419-420)

^{xxvi} Bu arada ordu içindeki bütün eylemlerin MBK içindeki bölünmeyle sınırlı olduğu zannedilmemelidir. Aşağıda inceleneceği gibi, MBK'nin siyasetten çekilme düzeyiyle orantılı olarak Silahlı Kuvvetler Birliği adındaki bir grubun sahneye çıktığı; ayrıca darbe sırasında yurt dışında oldukları için darbeye herhangi bir rol üstlenmemiş olup döndükten sonra durumdan hoşnut olmayanların sahneye girdiği ve siyaset üzerinde etkili olmaya çalıştıkları görülmektedir.

^{xxvii} 9.11.1960 tarihinde çıkarılan 125 sayılı Kanun, 42 sayılı Kanun hükümlerine göre emekliye ayrılan Harb okulu mezunu ve yüksek tahsil yapmış subayların orta dereceli okullarda öğretmen veya yetiştirme yurdu müdürü olarak atanmalarına imkân sağlamıştır.

^{xxviii} Ancak tasfiyenin amacına ulaştığı söylenemez, çünkü tasfiyeden sonra darbeleri önlemek amacıyla Genelkurmay Başkanlığına getirilen Orgeneral Cevdet Sunay 1960'lı yıllar boyunca ve 1971 Darbesi'nde aktif rol

oyladı ve Türkiye'nin 5. Cumhurbaşkanı seçildi. Aynı amaçla hava kuvvetleri komutanlığına getirilen İrfan Tansel ise Silahlı Kuvvetler Birliği içinde aktif görev üstlendi (Özdemir, 1989, s. 235).

^{xxxix} Özdemir aşırıları grubu üyelerinin sayısının 21, ılımlılar grubunun üyelerinin sayısının 17 olduğunu belirtmektedir (Özdemir, 1989, s. 230-241). Ancak diğer kaynaklar aşırıları tasfiye edilen 14 kişiyle sınırlanmaktadır ve bu sayı daha makul görünmektedir. Çünkü Özdemir'in ileri sürdüğü gibi aşırıları Komite'de çoğunlukta olsaydılar, bunların tasfiyesinin nasıl gerçekleştiği sorusu yanıtlanamazdı. Ancak darbe bildirisini Türkeş'in okumasından yola çıkarak azınlıkta kalan aşırıları grubunun sayılarının üstünde bir güce sahip olmuş oldukları ve kimi zaman belirli üyeleri yanlarına çekmeyi başardıkları ileri sürülebilir. Ancak hiç kuşku yok ki ondörtlerin tasfiyesinden sonra MBK'ya ılımlılar kesin olarak hâkim olmuşlardır.

^{xxx} İrfan Tansel olayı şudur: Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in eylemlerinden kuşulanıldığı için başka bir göreve atanması kararlaştırılmıştır. İçlerinde daha sonra darbe girişiminde bulunacak Talat Aydemir'in de bulunduğu kişiler tarafından Genel Kurmay Başkanına altı maddelik bir ültimat verilmek suretiyle tayin durdurulmuştur. Ültimat şöyledir: (1) Korgeneral İrfan Tansel, eski görevi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığına iade edilecektir. (2) Milli Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Kumandanı Celal Alkoç, 2. Ordu Kumandanı Şefik İltter, Deniz Kuvvetleri Kumandanı Zeki Özak emekliye sevk edileceklerdir. (3) Hava Kuvvetlerinde bizim harekâtımıza karşı duranlar, Hava Kuvvetleri Kumandanının (İrfan Tansel'in) tanzim edilecekleri listeye göre emekliye sevk edileceklerdir. (4) Korgeneral Cemal Madanoğlu Örfi İdare Kumandanlığından, Osman Köksal Muhafız Alayı Kumandanlığından alınacak ve MBK'deki vazifelerine döneceklerdir. (5) Orduda yapılacak tayin, terfi ve tasfiyelere, MBK karışmayacaktır. (6) MBK üyelerinden hiç birisi bundan sonra MBK'den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacaktır (Aydemir, 1983, s. 534-535). Madanoğlu ile Köksal'ın görevlerinden alınarak MBK'ye döndürülmek istenmesinin nedeni, bunların Tansel'i görevden aldırarak için uğraşan kişiler olmalarıydı (Arcayürek, 1984, s. 138). Bu kişilerin MBK'ye döndürülmek istenmesi MBK'nin güçsüzleştiğinin ve SKB'nin ne denli güçlendiğinin kanıtıdır.

^{xxxix} Bu komutanlar arasında Cemal Tural, Faruk Gürler, Faruk Güventürk, Refik Tulga, Namık Kemal Ersun, Suat Aktolga, Recai Baturalp, Vecihi Akın, Emin Aytekin, Fikret Köknar, Bedrettin Demirel gibi isimler bulunmaktadır (Özdemir, 1989, s. 243) (Eroğul, 1990, s. 140).

^{xxxii} Bu terfilerin dikkat çekici olmasının nedeni, askeri müdahale girişiminde bulunmuş olan komutanların bu niyetlerinin ortaya çıkmış olmasına rağmen değer görmeleri ve adeta ödüllendirilmiş olmalarıdır. Öte yandan girişimin başarısızlığına rağmen bunların görevde kalmaları, girişimin başarısızlığının bir karşı hamleden değil girişimde bulunanların ikna yoluyla vazgeçirilmiş olmalarından kaynaklandığını göstermektedir.

^{xxxiii} Yukarıda AP-CHP Koalisyonunun en önemli uzlaşmazlık konusunun siyasal af olduğu ve koalisyonun bu nedenle sona erdiği açıklanmıştı. Bu protokolda af çıkarılmayacağına ilişkin anlaşma maddesi dikkate alındığında, koalisyonun sona erme nedeninin ordu olduğu kolaylıkla görülür.

^{xxxiv} Ordu içindeki bu restleşmeler sivil siyasetçilerin de gündemindeydi ve onların da şiddetli tepkisine neden oluyordu. Ancak ordunun siyaset üzerindeki etkisi son derece belirleyici olduğundan itirazlar hemen etkisizleştirilebiliyordu. Bunun bir örneği AP'nin kurucularından Zonguldak milletvekili *Nuri Başer olayıdır*. Başer orduda müdahale girişimlerinin tartışıldığı günlerden birinde (27 Ocak 1962) Anadolu Kulübü'nde subay aileleri için ağır küfürler etmiş ve bu küfür darbe girişimi üzerinde tahrik edici olmuştu. AP sorumluluğu üstünden atmak için 31 Ocak'ta Başer'i partiden ihraç etti ve ardından savcılığın harekete geçmesiyle Başer'in dokunulmazlığı kaldırıldı. Başer yargılandığı davada bir yıl hapse ve dört ay Tatvan'a sürgün cezasına çarptırıldı (Demir, 2006, s. 160).

^{xxxv} Aydemir daha sonraları 20 Şubat alarımını kendisinin başlatmadığını anlatacaktır (Aydemir, 1983, s. 551).

^{xxxvi} Aydemir'in serbest bırakıldığı 26 Şubat günü, İnönü 22 Şubat olaylarını değerlendirdiği bir konuşma yaptı. Konuşmada Harb Okulu öğrencilerinin aldatıldığı ifade ediliyordu. Bu konuşma yüzünden Harb Okulu öğrencileri arasında olaylar çıkmış ve öğrencilerden bazıları üzerinde "*Harbiyeli Aldatılmaz*" yazılı bir çelenk Taksim'deki Atatürk Anıtı'na koydular. Harbiyeli öğrenciler hakkında soruşturma açılrsa da, bu çelenkteki yazı sonraki 21 Mayıs kalkışmasının sloganı oldu (Demir, 2006, s. 163). Dolayısıyla darbe girişimi bastırılmış olmasına rağmen, darbecilik zihniyetinin olduğu gibi korunduğunu kabul etmek gerekir.

^{xxxvii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 7.7.1962, Dönem: 1 (12), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 110, Oturum: 1, s. 258.

^{xxxviii} TİP sayısal olarak küçük bir siyasal parti grubu olmasına rağmen, parlamentonun dinamizm kazanmasına yol açması bakımından sayısal önemi ile orantılı olmayan bir ağırlık kazandı. TİP'in parlamentoya girmesiyle birlikte Genel Kurul ülkenin iç ve dış sorunlarının bütün engellemelere rağmen tartışılabilirdiği bir forum haline geldi (Özdemir, 1989, s. 250-251).

^{xxxix} 11 Kasım 1965 tarihli güvenoylamasında oylamaya 450 toplam üyeden 434 üye katıldı. Bu oyların 252'si kabul, 172'si red ve 10'u çekimserdi [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 11.11.1965, Dönem: 2 (13), Yasama Yılı: 1,

Birleşim: 10, Oturum: 1, s. 328]. AP'nin toplam üye sayısının 240 olduğu düşünüldüğünde muhalefet partilerinden de 22 kabul ve çekimsiz oyla hükümete destek verildiği anlaşılır.

^{xi} Ancak kimi yazarlar 1961 Anayasası'nın kendisini özgürlükçü olma noktasında sınırladığını ve Anayasa Mahkemesi ile Danıştay'ın bu sınırlamayı gerçekleştirme amacıyla kurulduğunu belirtmektedirler. Bunlara göre Atatürkçü devlet geleneğinden gelen bu en aydın kişiler istikrarlı bir çoğunluk hükümetinin oluşmasını arzu etmiş olabilirler. Ancak istikrarsız hükümet ve yoğun siyasal rekabet dönemlerinde Danıştay ile Anayasa Mahkemesi'nin siyasal mücadele içinde yer almamalarının olanağı bulunmamaktadır. Bir başka anlatımla bunlar 1961 Anayasası'nı vesayetçi bir anayasa ve bu iki mahkemeyi de vesayetçi kurumlar olarak görmektedirler (Dodd, 1983, s. 64-65). İşin ilginç tarafı olgularla bağdaşmayan bu değerlendirmelerin daha sonraki yıllarda Anayasa'nın değiştirilmesinin nedeni olarak kullanılacak olmasıdır.

^{xii} Arcayürek askeri yönetimin etkisinde geçen 1960-1965 döneminden sonra 1971'de Cumhuriyete yapılan ikinci darbeye kadar geçen süreyi *geçici bir duraksama dönemi* olarak nitelendirmektedir (Arcayürek, 1984, s. 150). Bu dönemde askeri yönetimin etkisinin kırılması ancak bunun yerine istikrarlı bir siyasal ve ekonomik yapının kurumsallaştırılmaması göz önünde bulundurulduğunda bu nitelendirmenin doğruluğu kabul edilebilir.

^{xiii} TİP'in görüşlerine yön veren ideoloji Marksizm olmakla birlikte TİP'in ideolojisi ulusal kalkınmacılık ve kapitalist olmayan yoldan kalkınma gibi düşüncelerin etkisi altındaydı. Bu düşünceler o dönemde Marksizmin belirli bir yorumlanma biçiminin sonuçlarıydı. TİP, Kemalizm, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik gibi temaları da kendi sosyalist ideolojisine eklemişti. Partinin lider kadrosunun amacı SSCB ya da başka bir ülkenin komünist partisine tabi olmaksızın Türkiye'ye özgü bir sosyalizm modeli yaratmaktı (Atılğan, 2015, s. 569, 570).

^{xiiii} Tam bağımsızlığa ve insancıl sosyalizme dayalı bir sistemi savunan Aybar ile Boran'ın Emek Grubu arasında daha önce TİP'e yapılan saldırılar yoğunlaştığında da tartışma çıkmıştı. Hatta Aybar istifa etmiş ama sonra geri getirilmişti. Ancak Çekoslovakya İşgali olayından sonra Aybar 1969'da genel başkanlıktan istifa etti. TİP üyeliğinden istifası için 1971 yılını beklemek gerekecekti (Aykol, 2009).

^{xlv} FKF sosyalist düşünceyi benimsemiş üniversite gençlerinin hareketiydi. Kökeni 1956'da A.Ü./S.B.F.'de kurulmuş Fikir Kulüpleri olmakla birlikte resmi kuruluş tarihi 17 Aralık 1965 idi. 1960 Darbesinden sonra değişik üniversitelerin değişik fakültelerinde de Fikir Kulüpleri kuruldu. Kulüplerin bir federasyon çatısı altında birleşmeleri TİP'in ve özellikle TİP milletvekili Sadun Aren'in teşvikiyle oldu. FKF'de 1968'e kadar TİP etkin olmakla birlikte, 1968'den itibaren MDD etkin oldu. Perinçek'in 1968 ikinci genel kurulunda genel başkan seçilmesinden sonra FKF, MDD'nin bir grubunun eline geçmiş oldu. 9-10 Ekim 1969 olağanüstü kongresinde FKF'nin adı Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olarak değiştirildi. Dev-Genç'te Sinan Cemgil, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Mahir Çayan, Ertuğrul Kürkçü gibi liderle başı çektiler (Atılğan, 2015, s. 594). Bu dönüşümler solun sistem dışına çekilme süreci ve sistem dışına çekilen solun kendi içindeki geçişkenliği hakkında bilgi vermektedir.

^{xlv} Konuşmada birçok cümlelerin bu kadar bozuk olması, bakanın hiddetinin işareti olarak düşünülebilir.

^{xlvi} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 19.02.1968, Dönem: 2 (13), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 45, Oturum: 3, s. 378-380.

^{xlvii} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 19.02.1968, Dönem: 2 (13), Yasama Yılı: 3, Birleşim: 45, Oturum: 3, s. 380-381.

^{xlviii} Anayasa Mahkemesi 24. 10. 1968 tarihli E. 1968/15, K. 1968/13 sayılı kararıyla seçim çevresi barajlı d'Hont sisteminin baraja ilişkin hükmünü şu gerekçeyle iptal etmiştir: *"Bu hükümler, bir seçim çevresinde her biri ayrı ayrı olmak üzere bir milletvekili çıkacak kadar oy toplayamamış, başka bir deyimle, engeli aşamamış bulunan siyasî partilerle bağımsız adayların meclislerde temsil edilmelerini önleyecek; buna karşılık ancak bir milletvekili çıkaracak kadar oy kazanmış bir siyasî partiye de o çevrenin çıkartacağı bütün milletvekilliklerinin verilmesine ve mecliste sadece o partinin temsil edilmesine yol açacak bir niteliktedir. Düzen adil olmadıktan başka, aşağıda açıklanacağı üzere bir çok hukukî sakıncalar ve ülkenin siyasî bünyesini demokratik olmayan bir düzene yöneltme olanağı taşımaktadır...demokratik idare anlayışı, içinde bulunduğumuz yüzyılda daha da gelişmiş ve toplumda beliren bütün fikir topluluklarının elverdiği oranda meclislerde temsillerine olanak tanınması; böylece sağlanan çoğunluk iktidar, azınlık da, muhalefet olarak bütün eğilimlerin ülkenin yönetiminde etkilerini göstermelerinin sağlanması, demokratik bir idarenin belli başlı nitelikleri arasında sayılmağa başlanmıştır. Engelli seçim düzeni, seçmen azınlığına dayanan temsilcilerin Mecliste çoğunluk sağlayarak yurt yönetiminin başına geçmelerine yol açabileceğinden, "demokratik hukuk devleti" ilkesine aykırı bulunmaktadır. Bir partinin seçimde topladığı oyların, gücü oranında değerlendirilerek öteki siyasî partiler ve bağımsız adaylar arasındaki yerine oturtulmak suretiyle hakkının verilmesi gerekirken, bir takım kanun engelleri çıkartılarak bu oyların sayılmaması yoluna gidilmesi dolaylı olarak siyasî partinin serbest faaliyetini zedeler. Bu davranış aynı zamanda yukarıda değinilen 'siyasî partilerin ister iktidarda ister muhalefette bulunsunlar demokratik siyasî hayatın*

vazgeçilmez unsurları olduğu' yolundaki ilkeye de aykırı bir tutumdur." Yüzbaşıoğlu bu kararı değerlendirirken AYM'nin yönetilebilirlik ya da istikrar ilkesi karşısında demokratik ya da adil temsili tercih ettiğini belirtmektedir (Yüzbaşıoğlu, 1996, s. 117).

^{xlix} MTTB'nin geçmişı 1916 yılındaki İttihat ve Terakki dönemine kadar uzanmaktadır. 1936'da hükümet tarafından kapatıldıktan sonra 1946'da öğrenci dernekleri tarafından yeniden açılmış ve Soğuk Savaş döneminin komünizm karşıtı etkinlikleriyle kendisini ayakta tutmaya çalışmıştır. 18 Mart 1965'te Rasim Cinisli'nin genel başkanlığa seçilmesiyle birlikte sağ kanat üniversite gençliğinin başlıca örgütü haline geldi. Örgüt 1966 yılında düzenlenen *komünizmi telin mitinglerinde* örgütleyici ve öncü bir rol oynadı. Milli Görüş Hareketinin etkili isimlerinden İsmail Kahraman'ın genel başkanlığa seçilmesinin ardından İslami temalara ağırlık vermeye başladı (Atılğan, 2015, s. 593).

^l Missouri Zirhlisinin Türkiye'ye gelişı yaşanan kötü olaylar nedeniyle *Missouri Faciası* olarak anılmaktadır. Zirhliyi karşılamak için yapılanlar şöyle özetlenmektedir: Zirhli, I. Dünya Savaşı'ndan kalma Yavuz, Sultanhisar ve Demirhisar gemilerince Çanakkale'de karşılanmış, Kızkulesi önünde "Welcome" pankartıyla selamlanmış, gelişinin anısına PTT "Missouri" adlı 3 pulluk bir seri yayınlamış, Missouri'nin şerefine TEKEL 50 sigaralık özel sigara üretmiş Hereke halı fabrikasında 18 küçük halı üretilmiş, Karaköy-Beşiktaş sahili arasındaki evler ve Beyoğlu'ndaki bazı binalar boyatılmış, Taksim'e büyük bir Missouri resmi konmuş, Missouri mürettebatının hoşuna gitmesi için gece kulüpleri ve barların önüne "Welcome" ve "Burada İngilizce konuşulur" yazılı tabelalar konulmuş, Missouri mürettebatını en iyi koşullarda "ağırlamak" ve "rahatlatmak" için İstanbul genelevleri beyaza boyanıp hayat kadınları muayene edilmiş, Dolmabahçe Sarayı'nın hemen yanı başındaki Bezm-i Alem Valide Sultan Camii'nin minareleri arasına "Welcome" mahyası asılmıştır.

^{li} 1 Şubat 1968 ile 16 Şubat 1968 arasındaki sağcı gazetelerin manşetleri bir karşı saldırının habercisi gibidir: 6 Şubat, Sabah: *Şer cephesi yeni bir karışıklık çıkaracak*; 7 Şubat Son Havadis: *Filo'nun yapacağı yeni ziyaret yaz aylarındaki hezimetin rövanş maçı mahiyetindedir*; 8 Şubat Bugün: *Komünistler, karışıklık çıkarmağa hazırlanıyor*; 12 Şubat, Bugün: *Tarihimizin en kara günü. Beyazıt kulesine kızıl bayrak asıldı*. 13 Şubat Bugün: *Milletin sabrı tükenmek üzere*; 15 Şubat Bugün: *Kızilları boğmanın vakti geldi*; 15 Şubat Son Havadis: *Ya tam susturacağız ya kan kusturacağız*. (biamağ, 2013)

^{lii} AP içinde Demirel'e karşı ortaya çıkan muhalefet bu 41 kişi ile sınırlı değildi. 17 Ocak 1970'te 72 milletvekili Demirel'e muhtıra verdi. Demirel bütçe oylamasına kadar geçen sürede muhalif milletvekilllerinden bazılarını ikna ederek yanına çekmeyi başardı ve bütçe oylamasında sadece 41 milletvekili muhalif oy kullandı (Atılğan, 2015, s. 626-627).

^{liii} İsim okunarak yapılan açık oylamada 214 kabul oyuna karşılık 224 ret oyu kullanıldı. [www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 11.02.1970, Dönem: 3 (14), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 45, Oturum: 2, s. 147]

^{liiv} www.tbmm.gov.tr/tutanaklar, 15.03.1970, Dönem: 3 (14), Yasama Yılı: 1, Birleşim: 55, Oturum: 1, s. 554.

^{liv} Oylamada 404 çıktığından ve güvenoylamasında hükümetin kurulması için toplantıya katılanların salt çoğunluğunun oyu yeterli olduğundan, güvenoyu almış sayılmak için gerekli oy 203'tür. Bu yönden hükümetin kurulması için AP'li milletvekilleri tarafından verilen 221 oy yeterlidir. Ancak toplantıya katılmayan AP'li milletvekilleri ile diğer 8 bağımsız milletvekilinin red oyu vermeseler bile toplantıya katılmaları halinde, diğer partilerin destek vermemeleri koşuluyla, hükümet güvenoyu alamamış olurdu. Çünkü bu durumda toplantıya katılanların sayısı 448'e ve dolayısıyla hükümetin kurulması için gerekli olan oy sayısı 225'e çıkardı. Bu durumda AP milletvekilleri tarafından verilen 221 oy hükümetin kuruluşuna yetmezdi. Hiç kuşkusuz AP'li muhalif milletvekilleri toplantıya katılmayarak, hükümetin güvenoyu alamama olasılığını ortadan kaldırmışlar ve hükümete dolaylı bir destek vermişlerdir.

^{lvi} Parti içi muhalefetle Demirel arasındaki mücadele muhaliflerin tasfiyesi ile sonuçlansa da muhalifler de ihraç edilinceye kadar rahat durmamışlardır. Muhalifler Demirel'in soruşturma komisyonuna göndermişler ve yargılanmasını sağlamaya çalışmışlardır. (Atılğan, 2015, s. 626)

^{lvii} Altan Türkiye ekonomisinin 1970'li yılların başında kapitalist dünya ekonomisinin kabuk değiştirmeye başlamasıyla değişime zorlandığını ve bu değişime direndiği için 1971 Askeri darbesinin gerçekleştiğini ileri sürmektedir. 1971'de dünya ekonomisinde yığınlara yönelik tüketim mallarının yerini yüksek teknolojiye dayalı bilgisayar ve biyoteknoloji gibi ürünler almaktaydı. Bu yüzden de Amerika dâhil kapitalist dünyanın gelişmekte olan iç pazarlara eskisi kadar ihtiyacı kalmamıştı. Dünya bankacılık sistemi de bu değişiklikten etkilenerek borç vermekten vazgeçti ve eski borçları toplamaya koyuldu. Gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödeyebilmeleri, içe dönük büyüme modelinden vazgeçerek dışa dönük büyüme modelini seçmeleri gerekiyordu. O dönemde açıklanan IMF politikaları tam da bu amacı taşıyordu: (1) Enflasyonu frenlemek, (2) İhracatı artırıcı önlemler almak, (3) Ekonomiyi serbestleştirmek. Enflasyonun frenlenmesinin aracı, iç talebinin kısılmasıdır. İç talebin kısılması için ücret artışlarının önlenmesi ve kredi faizlerinin yükseltilmesi gerekir. İhracat artışı için tarım

kesiminin desteklenmesi ve tarımsal girdilere dayalı ihracata dönük sanayileşme yönünde adım atmak gerekir. Ekonominin serbestleştirilmesi için devlet müdahalesinin azaltılması ve KİT ürünlerine maliyetle orantılı zam yapılması önerilmiştir. Bu politikalar sonucunda ihracat ve döviz gelirlerinin artırılması sağlanacak ve gelişmekte olan ülkelerin borçlarını ödemesi mümkün olacaktı. Türkiye bu değişime direndiğinden 12 Mart darbesi yapılmış, ancak darbeden sonra da değişim gerçekleştirilmemişti (Altan, 2001, s. 103-106). Bu açıklamalar çerçevesinde, Demirel'in politika değişikliği arayışının nesnel dışsal koşulların zorlamasından kaynaklandığı söylenebilir.

^{lviii} Muhtıra metni şöyleydi: “(1) Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür. (2) Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partiler üstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir. (3) Bu husus süratle tahakkuk ettiremediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.” (Atılğan, 2015, s. 638)

^{lix} 12 Mart Muhtırasının aslında 9 Mart'ta farklı bir biçimde verilmesi planlanmıştır. 27 Mayıs Darbesinden sonra kurulan Madanoğlu Cuntası Türkiye'de sosyalizmi kurmayı amaçlayan, ancak bu amacın parlamenter demokrasi yoluyla gerçekleştirilemeyeceğine inanan Doğan Avcıoğlu'nun fikirleri etrafında örgütlenmiştir. Avcıoğlu bu nedenle *Yön Dergisi*'ni kapatmış ve 1968'de tamamladığı *Türkiye'nin Düzeni* adlı eserinde Türkiye'nin neden kapitalist bir yoldan kalkınamayacağını açıklamıştı. Avcıoğlu parlamenter rejimi *cici demokrasi* olarak adlandırıyor ve askeri darbeden sonra bir devrim yapılabilmesinin bir programın sürdürülmesi halinde mümkün olduğunu söylüyordu. Dolayısıyla cuntanın askeri lideri Madanoğlu iken fikri lideri Avcıoğlu'ydu. Madanoğlu Cuntası darbenin 9 Mart'ta yapılmasını planlamıştı. Ancak MİT ajanı Mahir Kaynak da cuntanın içine sızmıştı ve olayları takip ediyordu. Cunta, Kaynak'ın ajan olduğunu KGB sayesinde öğrendi. Darbenin başlayabilmesi için Gürler ya da Batur'un başa geçmesi beklendi. Ancak her ikisinden de darbe komutu gelmeyince 9 Mart darbesi yerine, duyurusu 10 Mart'ta yapılan 12 Mart Darbesi gerçekleşti (Atılğan, 2015, s. 636-637).

^{lx} Atılğan, parasal kaynak gereksiniminin giderilmesi için örgütlerin banka soygunları yapmaya başladıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda ilk banka soygununun 11 Ocak 1971'de yüzlerini gizlemeye bile gerek duymadan Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil ve Hüseyin İnan tarafından İş Bankası Ankara Emek Şubesinde gerçekleştirildiğini; 12 Şubat'ta ikinci banka soygununun Küçükkesat Ziraat Bankası şubesinde gerçekleştirildiğini ve bu soygunun da Deniz Gezmiş ve arkadaşlarına mal edildiğini belirtmektedir (Atılğan, 2015, s. 634). Ancak ülke çapında silahlanan örgütlerin finansmanının birkaç banka soygunuyla sağlandığına inanmak güç görünmektedir.

^{lxi} 1960-1980 dönemini toptancı bir anlayışla değerlendiren çalışmaların birinde şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: “Doğrusunu söylemek gerekirse 1961 Anayasası'nın getirdiği değişikliklerin dışında olsa da devrimin getirdiği çok önemli bir değişikliklerden biri nispi temsil sistemiydi. Yeni sistem Halk ve Adalet Partilerinin iki büyük parti olarak ortaya çıkmalarını ve gerçekten de 1965'te Adalet Partisinin tek başına iktidara gelmesini önlemedi. Ancak genel olarak söylenirse 1960'tan 1980'e kadar koalisyon hükümetleri hüküm sürdü” (Dodd, 1983, s. 64). Bu ifadeler 1960-1965 arasında sivil bir rejime geçilemediğini ve bu durumun Anayasa'dan kaynaklanmadığını göz ardı etmekte ve koalisyonların sorumlusu olarak nispi temsil sistemini göstermektedir. Üstelik Anayasa'ya sorumluluk yüklemek isterken, seçim sistemi değişikliğinin Anayasa'dan kaynaklanmadığını da itiraf etmektedir. Öte yandan milli bakiye seçim sisteminin uygulandığı dönemde bile tek parti iktidarının oluşabilmesi bu açıklamaları kökten çürütmektedir. Bu tür toptancı değerlendirmelerin alt dönem incelemeleri yapıldığında ciddi sorunlar içerdikleri gözler önüne serilmektedir.